АТА
АТАЖАНОВ

ТЕКЕ ГЫЗЫ ТАТЬЯНА

АТА
АТАЖАНОВ

ТЕКЕ ГЫЗЫ ТАТЬЯНА

РОМАН

22451

АШГАБАТ
«ТҮРКМЕНИСТАН», 1987

Атажанов А.
А89 Теке гызы Татьяна: (Роман). А.: Ашгабат, Түркменистан, 1987. 528 с. 1 м. 90 к.

Үч яшлыҗа чагака уруш одуның ичинде эне-атасындан махрум болуп, узак Руссия дүшен, Бейик Октябрь революциясындан озал Москвада улы окув җайыны гутарып, Харьков гимназиясында мугаллымчылык эден, революцион хыҗувлы ишчилер билен таныш, студентлерин гизлин кружогына гатнашан, энче йылдан соңам Ашгабада, өз ата ватанына доланып гелен, өз эзиз халкының аң-билимини, медени дережесини ёкары гетермек, айдың ыкбалыны гөрмек, өңдебарыҗы рус медениетини түркмен илине орнашдырмак угрунда гайдувсыз гөрешен Татьяна Михайловна — Артыкгүл Текинская илкинҗи түркмен магарыфчыларының биридир. «Теке гызы Татьяна» атлы тәзе романда шол мердана магарыфчының хем-де онуң кәрдешлериниң ыкбалы, дурмуш ве гөреш ёлы беян эдилйәр.

$$\frac{470254200 - 058}{М551(14) - 87} 43 - 87$$

84. Түр7

© «Түркменистан» неширяты, 1987 ӗ

БИРИНҖИ КИТАП.

СОЛДАТ ШИНЕЛЛИ ЭНЕКЕ

Ак елек ялы гаймалашян гар тозгалары гөк, орая-ны, мәмиши, яшыл реңкли демир, кә ерде-де гырмызы черепица билен үсти өртүлен ики-үч-дөрт гат жайларың гершине дүшйәр. Ел экидйәрми-нәмеми, тозгалар бирден-ә ём-ёк болярлар, бирденем ене гаймалашып башлаярлар. Габат гаршыда диклигине узалып гидйән дараҗык көчәниң чеп бурчундакы бейик бутхананың найзалы гүммези эййәм агарыпдыр. Гүммезде дырнакларының хашамлы ызларыны мөхүрләп, гаршы учуп-гонян гара гаргаларың чакыр сеслери эшидилмесе-де, башлы-барат гагылдашяндыклары аңдыряр. Гар оларың кейпини гөтерйән боларлы.

Өз отагының гиң пенҗиресинден тебигатың йылчыр өвүшгинлерине сын эдип дуран Татьяна айнаны чалаҗа питиклэп, гар тозгаларыны санамага дурды.

— Бир. Ики. Үч. Бәш. Еди. Он...

Хасабы тиз булашды. Пикире гитди.

Гары газ аягына мензетди.

лап. Аделина институтын эти сүнкүне елмешип дураң, узын бойлы, жирафа боюнлы, гыңыр гылыклы начальницасындан ыгтыяр алып, Татьяныны ирден өе гетирди. «Ёк, ёк, хокга чыкаржак болма, Таны! Еке мен дәл. Огланларын әхлиси чагыряр. Мамма миа! Университетиң байрамчылыгыны сенем бирёла гөрмели ахыры!» дийип, ол ёлбойы жорасыны игеледи. «А сен начальница нәме дийдиң, Адель?» «Ол мениң өз сырым».

Өе геленсоңлар, Наталья Владимировна Татьяныны багрына басып, өвран-өвран огшады-да, гызына кәйиниp үградьi: «Сен муны, Тенечир, нирә алып гитжек болян ене? Бу гүн Таняң доглан гүни ахыры!» Аделина эжесиниң чигнинден аслышды: «Эже, эжем жан, эзизим, Танюша хич зат этмәң дийййәр. — Айнақысырап Татьяна гөз гыпып гойберди. — Университети гөреси гелйәр. Огланлар гарашяр. Билйәң ахыры о ерде бу гүн...» Ол сөзүни соңламан, ене-де эжесини огшап башлады...

12-нжи январь — «Татьяна гүни» — Москва университетиниң дүйбүниң тутулан гүни. Студентлериң байрамы. Университетиң актлар залыны Татьяна шол гүн илкинжи ёла гөрди. Хова шол гүн шатлама аязлыды. Олары Улы Никита көчесиниң башланян еринде, университетиң баш корпусының өңүнде граф Дандевиль билен чыпар Бодиско гаршылады. Бодиско юмругы дүвүлен саг элини эндикли келеменледип, дүшүндирип башлады: «Диймек шейле, достлар, хәзир залда мүгтуна акыл пайлаян дилеварлардан бизем өз пайымызы аляс. Онсоң ине шу дуран стратегик нокадымыздан улы акыма гошулып, шанлы хүжүме үграяс. Ярагымыз — «Гаудеамус игитур»[1]... Консерваторияның гапдалындан айдым айдып гечйәс. Никитск дервезесине етип, Тверь бульварына совуляс. Пушкиниң, Герцениң, Достоевскиниң йөрән ёдаларындан гидйәс. Шонданам гөни...

Гүлүмсирейән граф онуң сөзүни бөлди: «Бесдир инди, серкерде! Дүш өңе! Перишделери доңдурдың!»

Хава, шол гүн университетиң актлар залыны Татья-

---

[1] «Шейдип шатланың, достлар!» — (латынча, студентлериң гадымы гимни).

Гары йылдыза мензетди.

Гары медуза мeңзетди.

Ахырда-да: хич зада-да мензэнок, гар гара менз-йэр диен нетижэ гелди.

Умуман, ол гары говы гөрйэр. Гөвнүне болмаса, хер гезек гар яганда дүнйэ тэзеленен ялы боляр, шэхер тэзе, пэкизе лыбас геййэр. Онсонам Татьяна гар токгалап зыңышмагы халаяр. Дек дүйнем Тверь бульварында Аделина икиси бэлчирешип, тас энип барян ландоның ашагына дүшүпди. Хернэ, саг болсун, ниреден-дир бир ерден эдил шол пурсатда пейда болан Денис Батурин вагтында етишэйди, голларындан чекип алды. Икисинем тагашыксыз гарбап-гужаклап, үр-түг гардан галдырды-да, хезил эдинип гүлди: «Ах, сиз шейтана папак тикен перишделер! Атлар билен гүйч сынанышжак болянызмы?» Зэхреси ярылара гелен Аделина: «Мамма миа!» — дийди-де, өзүни яңадан гара гойберди. Аделина бир зада бегенсе-де, бир зада гынанса-да, өз дуйгусыны шол ики сөз билен беян эдйэр. Хемише шадыян саз мугаллымасындан өвренип галан йөргүнли сөзи «мамма миа!»[1] болды. Денис онун ере гачан элликлерини алып берди-де, деррев бир токга гар тогалады, хамала, Таня билен Аделина икисиниң арыны алмакчы болян ялы, гайрадан гечип барян ясы рессорлы, гапылары гербли каретаның ызындан дазладып зынды. «Ол-питнечи гай гөзлейэр, гайда дынчлык бар ялы» диен гылавлы сеси яңлаңып гитди.

Болса-да, догумлы оглан!

Сырдам бойлы, гөм-гөк гөзли, гиң маңлайлы, чеп янагы меңли шол галдав студент билен Татьяна соңкы махалларда хас-да өвренишди. Олары өтен йыл бузда тайып йөркэлер Аделина танышдырды. Гөрүшмэге элини үзадан йигидиң: «Денис Батурин-Давыдов. Декабрчының човлугы, кешишиң агтыгы, сагатсазың оглы!» диен вэширэк эхеңли сесинде бирхили текепбирлик елгинини дуйса-да, Татьянаның оңа писинди отурды.

Шондан бир хепде гечeнсоңам, шейле вака болды. Шол гүн эжесиниң агыр нэхошландыгыны бахана-

---

1 Ах, эже жан! (итальянча).

лап. Аделина институтын эти сүңкүне елмешип дуран, узын бойлы, жирафа боюнлы, гыныр гылыклы начальницасындан ыгтыяр алып, Татьянаны ирден өе гетирди. «Ёк, ёк, хокга чыкаржак болма, Тань! Еке мен дәл. Огланларын әхлиси чагыряр. Мамма миа! Университетиң байрамчылыгыны сенем бирёла гөрмели ахыры!» диййп, ол ёлбойы жорасыны игеледи. «А сен начальница нәме дийдиң, Адель?» «Ол мениң өз сырым».

Өе геленсоңлар, Наталья Владимировна Татьянаны багрына басып, өвран-өвран огшады-да, гызына кәйинип уграды: «Сен муны, Тенечир, нирә алып гитжек боляң ене? Бу гүн Таняң доглан гүни ахыры!» Аделина эжесиниң чигнинден аслышды: «Эже, эжем жан, әзизим, Танюша хич зат этмәң диййәр. — Айнакысырап Татьяна гөз гыпып гойберди. — Университети гөреси гелйәр. Огланлар гарашяр. Билйәң ахыры о ерде бу гүн...» Ол сөзүни соңламан, ене-де эжесини огшап башлады...

12-нжи январь — «Татьяна гүни» — Москва университетиниң дүйбүниң тутулан гүни. Студентлериң байрамы. Университетиң актлар залыны Татьяна шол гүн илкинжи ёла гөрди. Хова шол гүн шатлама аязлыды. Олары Улы Никита көчесиниң башланян еринде, университетиң баш корпусының өңүнде граф Дандевиль билен чыпар Бодиско гаршылады. Бодиско юмругы дүвүлен саг элини эндикли келеменледип, душүндирип башлады: «Диймек шейле, достлар, хәзир залда мүгтуна акыл пайлаян дилеварлардан бизем өз пайымызы аляс. Онсоң ине шу дуран стратегик нокадымыздан улы акыма гошулып, шанлы хүжүме уграяс. Ярагымыз — «Гаудеамус игитур»[1]... Консерваторияның гапдалындан айдым айдып гечйәс. Никитск дервезесине етип, Тверь бульварына совуляс. Пушкиниң, Герцениң, Достоевскиниң йөрән ёдаларындан гидйәс. Шонданам гөни...

Гүлүмсирейән граф онуң сөзүни бөлди: «Бесдир инди, серкерде! Дүш өңе! Перишделери доңдурдың!»

Хава, шол гүн университетиң актлар залыны Татья-

---

[1] «Шейдип шатланың, достлар!» — (латынча, студентлериң гадымы гимни).

на илкинжи ёла герди. Зал хырын-дыкынды. Говур бир гуйчленип, бир кипарлаярды. Залда тәзеҗе мавут мундирлеринин дик якалары акҗа йүпек ишликли, иликлерине гызыл сувы чайылан бегзадаларам аз дәлди. Эйсем-де болса, Татьяна гөвшүллән гейимли гарып студентлер олардан хас агдыклык эдйән ялы болуп гөрүнди. Олар галапын ызкы хатарлар билен галерканы эеләпдилер. Ызлы-ызына трибуна чыкян гөчгүнли дилеварлар, Бодисконың айдышы ялы, «акыл пайлаярдылар.» Эмма оларың хич хайсынданам Татьяна «пай» алмады. Асла оларың нәме хакда гуррүң эдйәндиклерине-де оңлы душүнмеди. Душүнжегем болмады. Ичи гысды.

Шол махалам залда «Таңры, шамызы гора» гимни яңланды.

Бирденем улы гох турды. Бары бирден дашарык окдурылды. Татьяна дагам көчә чыкдылар. Йөне Бодисконың айдышы ялы, «улы акыма гошулып, Пушкиниң, Герцениң, Достоевскиниң йөрән ёдаларындан» пыяда йөремели болмадылар. Моховая көчесиниң бурчунда олара граф Дандевилиң ики ат гошулан, безелен санясы гарашян экен...

«Эрмитажа» етип баряркалар ене бир улы үйшмелеңиң үстүнден бардылар. Бодиско бирден: «Батурин!» дийди-де, гарлы түммегиң үстүнде нәмедир бир затлар геплэп дуран гара пальтолы достуна бакан элини узатды...

Огланлар Аделина икисини өйлерине гетиренлеринде гараңкы гатлышып, хованың шемаллы аязы хас гуйчленипди...

Ондан бәри инди бир йыл гечди. Шу дөвриң довамында Татьяна Москваның императорлык технологик училищесиниң студенти Денис Аркадьевич Батурин-Давыдов билен халыс өвренишди.

Бир гөрәймәге, Денис дийсең гарагол оглан, эмма учурсыз зехинли. Шонуң үчинем ивановалы йөнекей мещанининң-сагатсазың оглы шол училищә душүп билипдир. Яткешликде-де Татьяна өзүниң ондан асгындыгыны дуйяр. Догры, ол Татьянадан үч яш улы. Йөне геп яшда дәл. Бодиско айтмышлайын, Денис Батуриниң «келлеси дуры». Ёгса оны кемситҗек болуп, гедемси бегзадалар аз сынанышык этмәндирлер. Эмма Денис дуб ялы мәкәм. Хер хили пириме хөтде

гелипдир. Илки ол училищәниң яшайыш жайында дөвлет хасабына яшапдыр («дөвлетиң ял ягысы болдум»). Икинжи курсда гурплы өйлерде сапак берип башладым, баядым диййәр. Инди әсли вагтдан бәри Сивцев Вражек атлы даражык, узын көчеде бир гарры кемпириң өйүнде кирейине яшаяр. Денис гүлйәр. «Ол учурсыз бай, гарасөймез кемпир — диййәр. — Миллионерша болаймагам әхтимал. Эмма кесесинден сын этсең, бар байлыгы — бойны медаллы балонкасы. Хөври-хемрасам шол. Шоң билен бульвардан бульвара айланып йөр.» Эйсем-де болса, Денис кемпириң дилини тапыпдыр. Кирини ювян, базарына гидйән, биш-дүшүни эдйән, ичерисине серенжам берйән чорусына-да ачарыны хемише ынанып дурмаян халына, кемпир Дениси төрүне аркайын гечирйәрмиш. Элбетде, ол төре гечирмез ялы огланам дәл. Алчак.

Махласы, инди бир йылдан бәри Татьяна Батурини өзүниң ыгтыбарлы досты хасаплаяр. Денис оны кәте шинди гөгеле гызжагаз хасапланда-да, гаты гөрйәр.

Байрамчылык я дынч гүнлери Аделинаның огланлары өе үйшүрйәндигини Татьяна оңат билйәр. Өңлер ол шейле үйшмелеңлерден гөзгөртеле гачгалаклаярды. Денис Батурин билен таншалы бәри вели, ягдайыны тапса, өз институтының гыңыр гылыклы начальницасындан (пышырдап тутулян йөргүнли ады «жирафа») ялбар-якар билен ыгтыяр алмага чалышяр. Пансионың ховлусындан чыканда зындандан бошана дөнйәр. Кәте оңа өз класдашы Светанам алып чыкмак башардяр.

Аделина-да бирнәче бабатда эдил Денис ялы: галжаң, гөчгүнли, бир ерде дек отурмага сабры-такаты етжек гуманы ёк. Ялпылдаян паркет поллы, гызгылт гүлли обой елменен диварлары дүрли картиналы, гоңрас мебелли мыхманхананы студент яшлар кәте алагох эдйәрлер. Көпленжем олар илери бурчда дуран гочак роялың төверегине үйшйәрлер: айдым-сазсыз мейлис ёк.

Бу особняк бирмахаллар гелим-гидимлиди. Онуң дөртгыраң ховлусындакы режели тарашланан, ортасы кичижик фонтанлы гоша аллеяны-да, печек ялы хытай гүллери депесине ченли чырмашан тегелек далбарыда кән мыхман тарып эдипди. Бу особняк бир махаллар граф Милютинлериң машгаласыныңкыды. Эмма

соңабака, Милютинлериң машгала дарагты гол-пудак яйрадып, өсдүгиче, көрпе Милютинлер учурым болдукларыча, кашаң особнягың мыхманы азалып, дабарасы песелип, беземен отаглары гарыплашды, чолары гитди отурды. Особнягың атын налы шекилиндәки даш басганчакларындан башлап, эдеп-экрам билен салыхатлы баш эгйән садык швейцарлар, ливрейли лакейлер, етишикли аттутарлар, беземен горничнилер, гараз, көп санлы өй хожалык хызматкәрлери дура-бара гайып болдулар. Особняк элден эле гечди. Онуң иң соңкы эеси Москваның гүрплы князларының бири Владимир Львович Шаховский болды. Кичи гызы Наталья Владимировна дурмуша чыканда князь шу особнягы шай-сеп хөкмүнде гызына өмүрлик пешгеш берди. Эмма ай-гүн айланып-өврүлип, бу гадымы особняга Милютинлериң машгаласының ене-де бир векили дүшди. 1881-нжи йылың 29-нжы майында, анна гүни Наталья Владимировнаның офицер доганы князь Сергей Владимирович Шаховский шондан бир хепде озал отставка чыкан харбы министр Дмитрий Алексеевич Милютиниң улы гызы графиня Елизавета Дмитриевна Милютина өйленди. Тойлары шу особнякда болды...

Бу вакаларың энчемесинден инди он еди яшына етен Татьянаның-да, онуң өзүнден ики яш улы жорасы Аделинаның-да хабары ёк дәлди. Догрусы, Аделина онуң жорасы дийсең, бәрден гайдяң. Ол икиси мәхирли аял доганлар ялы яшаяр. Ол икиси шу особнякда биле өсди, биле улалды. Чагалыкдан сайланып, хат-соват өвренмәге башлансоңлар, херсине берлен өзбашдак отагам янашык болды.

Князь Сергей Владимирович Шаховский билен княгиня Елизавета Дмитриевна Шаховская бу особнякда узак яшамады. Догрусы, оларың шу өйде яшаны Татьянаның ядына-да дүшенок. Олар Москвада негада бир гөрнүп гидйәрлер. Особнякда болса инди энче йыллардан бәри Сергей Владимировичиң уясы Наталья Владимировна Шаховская-Корнакова өз кичижик машгаласы билен яшаяр. Йүпек ялы меле сачында вагтындан өң ак гөрнүп башлан бу ак посалак аялың лейб-гвардиячы офицер әри ниредедир Кавказда бир ерде сөвешде вепат болупдыр. Дуэлде өленмиш диен мышам бар. Ким билйәр? Нәдип барлажак? Инди

Наталья Владимировнанын бар гуванжы-дидары ялныз гызы Аделина. Эйсем-де болса, онуң өзүни-де Натали дайзанын өз ялныз дидарындан кем гөрмейәндигини Татьяна гаты говы билйәр. Башга затлар-а бейледе дурсун, өз гызына ужыпсызжа бир совгат алса-да, ол Татьянаны ятдан чыкаранок. Хемише жүбүт аляр. Ядына дүшйәр, бирѐла ол Натали дайзасындан оларын Адель икисинин хайсыны говы гөрйәндигини гараголлык билен сорапды. Дайзасы-да хемишекиси ялы, бир энайы йылгырды-да: «Бириңиз — гаража гүлүм, бириңиз — акжа гүлүм» дийипди...

Шол үчүсинден башга инди бу улы особнякда хемише хысырдап йөрен Полина Ивановна Момбелли хем-де гожа багбан билен чеп аягы агсак атбакар яшаяр. Әхли хожалыгы Наталья Владимировнаның пәхимли ѐлбашчылыгында шол үчүси диен ялы доландыряр. Шейле-де болса, князь Шаховскойларын көне танышларынын биртопарынын аягы бу мыхмансөер өйден шиндизем чекиленок...

Бу гүн-ә бу көне особнягын мыхманы хасам көп болса герек. Бу гүн «Татьяна гүни»! 1894-нжи йылың 12-нжи январы. Шу пәкизе ак гары-да бу гүн худай, мегерем, йөрите Татьянаның он еди яшына серпай эдип, ягдырян ялы болуп дур. Белки, ол Татьянаның гары говы гөрйәндигини билйәндир.

Татьяна ене пенжирәниң өнүне барды. Инди гар кәтебир гаймалап дәл-де, лепбен-лепбен болуп ягярды. Бири оны асмандан пенжеләп-пенжеләп оклаян ялыды. Ол пенжелер буйра-буйра ак бүлүтлара меңзеди. Татьяна гиң маңлайыны гар овунтыклы совук айна диреди.

Ашакда, гөни көчәниң илерки тротуарында үсти чагалы кичижик саняны өңе итекләп, элликли голларыны гаршы галгадып, нәмедир бир затлар дийип, гүлүп барян токгажа гыза гөзи дүшди. Саняда отуранын гыздыгыны я огландыгыны Татьяна сайгарып билмеди. Ол эдил гүндалан гуржак ялыды. Эмма саняны итекләп барян шадыян гызжагазын вели алма ялы гызаран, поссужак яңакларына ченли гөрди.

Вах! Ана, ол гызын аягы тайды, йыкылды, тротуардан көчә тогаланып гитди. Япгытдан ашак инен саня-да гапдала агды. Йыкылан гызжагаз йүзүниң гарыны

сүпүришдирип, санядан гачан гүндаглы чага бакан окдурылды...

Татьянаның йүреги дүрк-дүрк гүрсүлдеди. Хәзирин өзүнде дашарык, гарлы көчә ылгасы гелди. Арман, хайсыдыр бир гүйч аягыны дүзаклады. Узын бармаклары айнаны биалач тепрекледи.

Бирденем өз болшуна өзи ген галды. Бу гүн онуң доглан гүни. Бу гүн оны гутлаярлар, оңа узак яш, айдың ыкбал дилейәрлер. Ол болса шейле дабаралы гүнде-де бирхили дүшнүксиз гүссадан, булашык дуйгулардан чүрт-кесик сайланып биленок. Догрусы, ол соңкы йылда хас гүйчленен бу дүшнүксиз гуссаның нирeден, нәмүчин дөрейәнлигиниң-де себәбини билип биленок. Хий-де, бай машгаланың ләлиги болуп яшаян он еди яшлы овадан гызың дерди-гамы, гуссасы болармы?! Я-да бу гусса Денис Батурин билен таншалы бәри дөредими? Белки, Татьяна етгинжеклик чыгрындан сайланып йөрендир? Белки, жуванлык хесери гелип етендир? Йүрегиниң төрүнде сырлы мухаббет учгунлары пейда болaндыр? Соңкы вагтларда бирден Дениси гөресиниң гелйәндигини, өзи боюн алса-алмаса-да, ол дуйяр аҳыры! Белки, би илкинжи сөйгиниң хесеридир? Ене ярым йылдан ол институты гутаряр. Онсоң... Онсоң...

Ашакдан гелен гөчгүнли сес Татьянаны тисгиндирди:

— Танюша!

Якымлы чакылык ене гайталанды. Тамын икинжи гатына чыкян халы дүшекли басганчакдан аяк сеси эшидилди. Өз отагының гапысының ачыкдыгыны Татьяна шу махал гөрди. Онянча-да Аделина күрсәп ичерик гирди. Хениз пенжирәниң өңүнден айрылып етишмедик жорасыны гарса гужаклады.

— Тан-юш-ша! Жаным-жигерим! Ка тю?![1] Мамма миа! Сен нәме бейдип дурсуң? Гәмиң деңзе батдымы?.. Мыхманлар гелип башладылар. Дәдем гелди. Графиня Лазовская экизлери билен гелди. Бай, безенипдирлер-ә! Эдил көшк балына гелен ялы... Бары сени сораяр. Ну фёзон ожурдуи юнфэт авек фё дё гуа ак лёнёир дё туа![2] Эжем сени чагыряр. — Хамала, эч-

[1] Саңа нәм болды? (французча).

[2] Бу гүн әпет фейерверк гурарыс! Әпет! Сениң шаныңа.

чеме гүн гөрмедик ялы, жорасыны ене багрына басды, өвран-өвран огшады. — Эшидйәмиң? Моцарт! Сениң сөйгүли сонатаң... Жорж чаляр!

Кәте бирден дүйбүнден гарашылмадык сөзи соңуна серетмән, морта айдып гойбермек я-да осланмадык хокга чыкармак эндиги болан Татьянаның дили гижеди. Тасдан: «Әйнекми?» дийипди. Чүнки гөрмегей граф Дандевиле огланлар өз араларында «Әйнекли Жорж» диййәрдилер. Өзүнем аграссыраян, ховаласы белент графың шоңа гахары гелйәнини дуянсоңлар, бу лакамы огланлар билгешлейин хетжиклэп башладылар. Эмма хәзир сүйжи дилли жорасының бүйсанч учгунлары билен балкылдаян гөгүмтил гөзлерине середенде, Татьяна гарагол пәлинден эл чекди.

— Адель, гөр, бу гүлгүн көйнек саңа нәхили гелишйәр! Се врэман шарман![1] Хәзириң өзүнде ника гыйдырмага гидибермели! Тю э прэнсэс, ля рэн дё ботэ, ожурдюи![2]

Бу тарыпа гелели бәри гарашып дуран ялы, Аделина дириң-дириң товусды:

— Чыныңмы, Танюша? — Оны ене гужаклап, янагындан огшады. — Сен үчин безендим-дә!

Татьяна ене-де: «Ким үчин безененини билйән-ле» дийжек болды-да, вагтында дилини дишледи.

— Чыным, Ада, чыным! Гойбер йөне! Гысма бейле!

Узын бойлы, лолмуш гөврели Аделина жорасының сөзүне гулагам асман, оны гужаклап, ерден гөтерди, жыкыр-жыкыр гүлүп, өз дашында пырлады...

— Сени бу гүн гысмалы, гөтермели, уяжыгым! Бу гүн сениң гүнүң! — Бирденем ол жорасыны пенжирә тарап өвүрди. — Серет! О карета серет! Бизе гелйәндирлер! Танадыңмы?

Сүйшүп барян ак тама чалымдаш пешенели каретаны ялларына, жылавларына ченли тәсин безелен дөрт саны дызмач ябы дабырдадып-дартып гелйәрди. Оларың тойнакларының астындан гар сычраярды.

— Каретасыны ат гайтарымдан танамасалар, граф Орловларың атбакары намыс эдйәмишин — диен Татьяна айнаның өңүнде сачыны тимарламага дурды. Гөзүниң гытагы билен болса уясыны мәхирли сынлады.

---

[1] Гөрмәге гөз герек! (французча).
[2] Сен бу гүн гөзеллик шасы!

Бейле-де овадан гыз болар огуша! Эйсем шу гөзеллиги. шу акылы билен шол әйнекли гөхерде гөвүн берәермикә? Ай, нәме, гең гөреси зат ёкдур, белки. Граф хем бай, хем биле окаяр...

Ашакда роялың овазы батланды.

— Эшидйәмиң? Жорж чаляр!

— Айтдың ахыры яны.

— Шопен. Полонез...

Ачык гапының ич йүзүнде Полина Ивановна пейда болды.

— Белли! Гөвнүмиң гуванжы, Белли! Ма пётит![1] — дийип, шатлыклы сесленен Аделина келтеҗик бойлы, дыкыз гөврели, ясы яңаклы гаррының бойнундан асылышды.

Бу ики гызың әхли гылык-хәсиетине диен ялы оларың өзлериңденем белет Полина Ивановна бәлчирейән гызың юмшак элини усуллык билен бойнундан айырды.

— Ирден-ә маңа гаргындың. Илигим дийдиң. Йилигим дийдиң. Чекил! Чекил, Тенечир! Сен нә товсаклаяң? Бу гүн Татьяна-Несмеянаның гүни ахыры — диен энеке гызың сачындан сыпалады.

— Мамма миа! Мен сени сөййән, Белли! — Аделина кенекси гөврели аялың билинден гуҗаклап, пырлаҗак болды. Эмма башармады, аграмлы гөврәни ериңден бүтнадып билмеди.

Хәзир бу үчүсиниң болшуна кеседен сын эден — шу орал аял ики ханымың хызматчысыдыр—дийҗек гүманы ёк. Догруданам, олар мәхирли Момбеллә эдил өз энелери ялы өвренишипдилер. Бири-бирине хер хили йүз тутсаларам, хер хили дегишселерем, олар гөтерйәрдилер Барышнялар бәлчирәп, кәте гараголчылык эдәенлеринде-де, Момбелли княгиня дуйдурмазлыгы башарып билйәрди. Шол ызасыз гараголчылык үчүсиниң өзара сыры болуп галярды. Муңа-да яш ханымлар хезил эдинйәрдилер.

— Княгиня-барышнялар ашак дүшсүнлер дийдилер.

Бу сөзлери Полина Ивановна өз янында дуран Аделина дәл-де, пенҗирәниң өңүнде хошаматлы йылгыржаклаян Татьяна йүзленип айтды. Шол вагтың өзүнде-де өз элинде, өз гөзүниң алнында диен ялы

---

[1] Мениң әйҗеҗигим! (французча).

өсүп, улалып, кемала гелен бу ики гызың гылык-хә-сиетлериниң бири-бирине меңземейәнлиги барадакы көне пикирине гитди. Биле ийдилер. Биле гейдилер. Рус дилинденем, немец, француз дилинденем, саздаңам икисинем шол бир мугаллымлар окатды. Арман, Таня докуз яшына етенде онуң кыяматлык энеси княгиня Елизавета Дмитриевна гең ыкбаллы гаража гызы, нәме үчиндир, пансиона ерлешдирди. Нәме үчин бейле карара гелнендигине Момбелли, элбетде, дүшүнип билмеди. Эмма шу меселәни чөзмегиң князь Шаховскойларың өйүнде гаршылыклы, якымсыз жеделлер дөреденлигини, эсли вагта чекенлигини, хызматкәр аялдан хер нәче яшырҗак болсаларам, Момбелли шонда ачык аңды. Эйсем-де болса, ол шонда өз дуйгусыны мерхеметли матушкасы Наталья Владимировна айдып галды. Аслында шондан бирнәче йыл озал гелинлери Елизавета Дмитриевна ялбарып, үч яшларындакы гаража гызы Николай адындакы етимлер өйүнден шу особняга гетирденинем өз княгинясы боландыгы Момбеллиниң ядындады. Арман, шонда оларың диени болмады. Бай өйүң ики ләлигиниң бири пансиона гитди. Ондан бәри телим йыл гечди. Шол дөврүң довамында мәхрибан Татьянасыны Момбелли диңе белли-белли сенелерде, кәте байрамчылык я дынч гүнлери гөрүп билди. Татьянаның хер сапар өйде пейда болмагы машгала байрамчылыгына өврүлди. Догрусы, онуң Аделинаныңкы билен янашык отагы-да шол дуршуна дур.

Шундан маны алсаң, икисиниң гылык-хәсиетем бирмеңзеш болайҗак ялы. Эмма бейле дәл. Дүйбүнден бейле дәл.

Татьяна шагаланлы мәрекә гатышмагы, баллара-маскарадлара, умуман, улы тутумлы мыхманчылыга гитмеги халанок. Галапын китаба я-да башга бир пишә гүйменип, өйде еке отурмагы говы гөрйәр. Аз геплейәр. Безенмеги-бесленмеги говы гөрйән Аделина эҗесине тәзе көйнек, тәзе көвүш дийип, азар беренде-де, Татьянаның гөвни бир ялы. Аделина үйшмелең, шатлык, шовхун болса боляр. Оңа йөне ерден «Тенечир» диеноклар. Ол деррев роялың янына гечип, Татьянанам өз янына чекйәр. Я биле саз чаляр, я биле айдым айдалы диййәр. Гараз, уясыны өз гүнүне гоянок.

22451

Эмма бир меселеде вели Татьяна инди ондан эңе дүшйәр.

Өтен йыл томус Крыма гитҗек болуп йөркәлер Аделина эҗесине тәзе алада тапды. «Бизе ат алып бер» диййди. Княгиня өр-гөкден гелди. Эмма гызы кө-шешмеди. Гоңшуларынын улы гызларының үчүсинде--де атың бардыгыны, оларың Москваның этегиндәки токайлара атлы сейле-шикара гидип, хезил эдинйән-диклерини игенчли гайталады. Княгиня хич бир ме-селеде-де еке гызынын гөвнүни йыкмаярды. Эмма шо гезек велин аркан гайышды. Ёк, геп дине атын баха-сында-да дәлди. Элбетде, ат, онда-да ики ат эдинмәге эсли пулуң герекдигини, өйүн ыкдысады гурбунын болса инди шейле бир өверликли дәлдигини Момбелли билйәрди. Эмма княгиняның баф гайгысы чыкдаҗы дәлди. Ол башга-башга затлардан ховатыр эдйәрди. Аделинада ат алмак хөвесини гоншы гызларын дөре-денлигине-де княгиня муңкүрди. Себәби гызынын граф Жорж Дандевилиң меле атыны энче ёла тарыпланы княгиняның ядында. Княгиня-ягшы, атлара ким се-ретсин, агсак Пантелеймон гөргүли гаррапдыр, хал-дан дүшүпдир, өңки ябымызы идетмәге-де зордан етишйәр диййбем гөрди. Эмма, ген гөрмели, шол арада Аделинаны бирден Татьяна-да голдады (Тене-чириң оны ыран болмагам әхтимал). Ол Натали дай-засындан пулуң пикирини этмезлиги хайыш этди, өзү-нин-де аз-овлак маясының барлыгыны ятлатды. Сона-бака гызларын ислегини княгиняның адамсынын доган-огланам голдады, өзүнинем гошант гошмага тайярды-гыны айтды.

Эйсем-де болса, атлы меселе гүйзе чекди. Ахырда--да Аделина юка йүрекли, юмшак хәсиетли эҗесини ырды. Шондан бәри гызларын иккисининем аты бар. Татьянанынкы «Мираж» атлы дор алаша, Аделина-нынкы «Диана» атлы гыр алаша

Догры, Москва этегинин токайларына — Сокольни-кә, Маръина Роща, Лефертова атлы сейле галапын Аде-лина гидйәр Меле атлы граф Жорж Дандевиль билен гидйәр. Эмма май тапып, өе геләйсе, гыш болсун, яз болсун, тапавуды ёк, Татьяна-да «Миражина» тарап Аделинадан өң ылгаяр Полина Ивановна муңа-да ген галяр. Өз ичинден — эдил эркек оглан ялы, меге-

рем, бедеве ыхлас гызың ганында бардыр-да — дийип ойланяр...

Шейле-де болса, Татьяна Аделина меңзеш дәл. Ылайта-да сонкы йылларда өзгерди. Ким билйәр, белки, инди чагалык дөврүнден сайланандыр, жуванлык хесери башына урандыр? Бейле дийсең, Аделина ондан ики яш улы. Шонда-да бу дүнйәде гайгы-гамы ёк ялы, хемише жакгылдап йөр...

Трюмоның өңүнде бәлчирейән Аделинаның якымлы сеси Момбеллиниң пикир ёрдумыны бөлди.

— Тань, гел, мен сачымың тимарыны үйтгедейин-ле.

— Нәме үчин?

— Инди нә эгленйәниз? Княгиня-барышнялар гыссаглы гелсинлер дийдилер. — Полина Ивановна ызына өврүлди.

— Пардон,[1] Белли! Хәзир етдик ызыңдан. Душели, Адель! Бу ики арада сачыңа янадан тимар берере вагт ёк...

Аделина билен Татьяна икиси мыхманхана гиренде, Жорж дабаралы тушь чалды. Роялың янында, ак тюльден ишликли, сары реңкли тафта түтусы ики яна сырылан гиң пенжирәниң өңүнде үйшүп дуран беземен жуванларың бары бирден гыгырды.

— Урра! Гип-гип, урра! — Эл чарпышдылар. Ызлы-ызына өңе чыкып реверансь эдип, Татьянаның элини өпдүлер.

— Чекилиң ахыры, женап студентлер! Ат гойлан гүнүниң тоюнда гөркүне гуванмага бизе-де май бериң ахыры! — дийип, мыхманхананың бейлеки бурчундакы гоңрас күрсүде яйрап отуран графиня Лазовская лорнетини гөзүне тутды.

— Гел, гызым, гел, бизиң янымыза! — диен Наталья Владимировна-да көне жорасыны голдады, ызынданам Лазовскаяның гулагына буйсанчлы пышырдады. — Коман тю ля трув?[2]

— Шарман! Сюрту аль э дёвеню бэль дерньер анэ. Э лэзью! Кэль бо зьё! Э силь![3]

1 Багышла (французча).

2 Сен оны нәхили гөрйәң? (французча).

3 Дийсең ажайып! Ылайта-да соңкы йылда овадан лашыпдыр. Гөзүне серетсене! Эй, таңрым, бейле-де шәхлели гөз болар огушя! Кирпиклерине нәме дийжек!

Графиня Лазовская тарыпыны тамамламанка, Татьяна оларың янына гелип етди. Эдалы реверансдан соң икисиниң-де элини огшады. Лазовская ашак эглен гызын текиз даралан шар гара сачыны усул билен сыпалады. Шол пурсатда-да ызына ганрылып, бир чеп эгнине, бир саг эгнине гарады. Эжесиниң херси бир тарапында дик дуран гейнүвли экизлер седасыз баш эгип, өңе этледилер. Икисем бирден сесленди:

— Гутлаяс, шөхратлы княжна!

— Мерси, женаплар!

Төверегини гуршап алан гөчгүнли яш йигитлере ене-де хайсыдыр бир гызыклы ваканы айдып берип отуран эгни погонсыз френчли, эпей гөврели, өсгүн чал муртлы, депе сачы дүшен яшулы бирден зенанлара тарап өврүлди:

— Таня жан, гаррыжа дайыны огшасың гелеңокмы? Я мен инди модадан дүшдүмми?

— Тихон! Утананокмы? Бу гүн кимиң деришдесиниң гүни?

— Дайыма бей диймән, ма тант![1] — Татьяна Тихон Демидовиче тарап йөнелди.

Дайысы-да йылгырып, еринден турды-да, гужагыны гинден ачып, Татьяна бакан этледи, оны мәхирли гужаклады, гөзүне яш айлады:

— Пардон! Пардон! Натали! Танюша! Эйжежик гумрым, багышла сен хушы гачан гожа солдаты!

Эпей гөврели, өсгүн муртлы, депе сачы дүшен бу яшулы Натальяа Владимировнанын вепат болан адамсынын доганоглалы Тихон Демидович Буслаевди. Ол патыша гошунларынын Кавказ йөришлериниң көпусине диен ялы гатнашып, отставка чыкан полковникди. Сөвеш ёллары барада сөхбет этмек инди онуң эсасы гүйменжеси, гуванжыды. Гарры полковнигиң кәте гүлкүли, кәте хасратлы хекаятларынын бирнәчесини Татьянанын өзем динләпди. Онуң ченденаша геплемсеклигини халамаса-да, шейле халатларда Татьяна аңсат туруп өтәгитмейәрди. Сетанда-сейранда гара берйән бу адамың «гоша гумруларыны» говы гөрйәндигини Аделина-да, Татьяна-да оңат билйәрди...

Тихон Демидович гызың гызаран яңакларындан тайлы гезек огшады.

---

[1] дайза жан! (французча).

Курсуде отуран еринден олара сын эдйән Наталья Владимировна болса графиня Лазовская билен арасыг кесилен гүррүңини довам этди:

— Менем оны ченсиз говы герйән, Нинель. Өзүч билйән, онуң пансиона берилмегине-де мен башдан гаршы болдум. Арман, Елизавета Дмитриевна, нәме үчиндир, бир диенини тутды дурды. Сережа-да онуң сөзүнден чыкып билмеди... Индем шуйл окувыны гутаряр. Ким билйәр, еңде бизе нәме гарашяр!

— Учурсыз меникли гыз.

— Сен айтма, ма шэри! Фий энтелижант![1] Хем акыллы, хем мәхирли. Өзүнинем өмүр ялан сөзлемеси ёк. Эмма вели онда чагалыкдан бәри бирхили питнечилик рухы бар. Эдил калбында арвах орнашан ялы. Дайысы оңа — сен түйс чеченка — дийип дегишйәр. Йүреги дийсең юка — шатлыга-да, гайга-да боланок деррев тәсир эдйәр оңа. Дайысы айтмышлайын, ослагсыз ерден «азияча хокга чыкармасы» вели, кәте бизиң ген галдыряр...

— Сәхра баласы-да...

Шол пурсатда гапыдан гирен Аделина графиня Орлованың гелендигини хабар берди.

Наталья Владимировна еринден еңил гопды. Хеммәниң назары гапа дикилди. Яңы кырка етенде дул галан графиня Орлова Москваның энчеме салонларының безегиди. Хер гезек мыхманчылыга геленде-де өзүниң илиңкиден үйтгешик гейими билен җемагаты, ылайта-да зенанлары аңк этмек онуң эдәхедиди. Ёк, ол онуң иң улы шатлыгыды. Өзем хер хили үйшмелен болса-да, хемише яш йигитлерин арасындан айрылмаярды. Яшына ян бермеҗек болян бу овадан аяла яш йигитлеринем хош сөзлер айдасы гелип дурды.

Бу гүнем графиня өз 'эндигине эерип, гиң этеги пола етип дуран, аркан ятан Ай орагы ялы якасындан ак мәмелериниң арасындакы энайы дилкавы гүжеңләп гөркезйән, писсе ренкли махмал көйнегини шовурдадып, гүлүмсирәп гапыдан гирди. Дашкы безеге кәнбир үнс берип йөрмейән Татьяна-да бу сапар овадан аялдан гөзүни айрып билмеди. Ак беденли, серви каматлы графинядан ичерик яйран атыр ысы хованы бирден тәзеледи. Мыхманханада, хамала, өзге хич кес ёк

[1] Мениң мәхирлим! Акылың өйҗүги! (французча).

алы, графиня гелшине Татьянаны гужаклады, огшады:

— Багтын ачык болсун, ма шэри!

— Мерси, графиня!..

Отставкадакы полковнигиң төверегини гуршап алан яш йигитлере эййэм гөзүниң гытагыны айламага етишен графиня нэзли гүлүмсирэп, өйүн эесине бакан йөнелди. Зенанлар билен гыссанмач саламлашды, Шол арада-да ассырынлык билен оларын туалетини гөзден гечирди, өз гейими билен деңешдирди. Беземен графиняның: «Мениң тэзе туалетими ничик гөрйэңиз?» диен сораглы назарының манысына гаршысындакы зенанларам, элбетде, шол бада дүшүндилер. Эмма графиня йүрегиндэкини йүзе чыкармады, дүйбүнден башга затдан сөз ачды

— Княгиня Елизавета Дмитриевна гелмедими, Натали?

Эжесине дерек Аделина жогап берди:

— Олар Карлсбада гидипдирлер...

Зенанларың арасында эгленмэге дагы такаты етмедик графиня Орлова яш йигитлерин ковчумына тарап үмзүкди.

— Мен она гыгырян: «Наливайко, ат арвах оглы!» дийййэн. Ол көпей оглы болса маңа: «Башарамок, сизиң алы хезретиңиз — дийййэр. — Ол антихрист гап-гара бир зат, судурыны агачлардан сайлап боланок» — дийййэр. Менем: «Телпегини нышана ал!» дийййэн. Ол ене: «Телпегини сайгарып билмесем нэдейин» дийййэр... Соң бизде шол сөз ёң болуп галды, Хав-ва! Мени гөрселер: «Телпегини нышана ал!» дийип дегишйэрлер. Онсоң, женаплар...

Отставкадакы полковнигиң соңкы сөзлерини графиня Орлова эшитмеди. Эмма онуң дашына үйшен яш йигитлерин шовхунлы гүлкүсинден гожаның ене-де бир гызыклы зат айдяндыгыны аңды. Граф Дандевиль ериңден еңил гопуп, юмшак курсусини графиня хөдүрледи Шол бада-да өсгүн муртуны тимарлап, мекирлеч йылгырян полковниге йүзленди:

— Тихон Демидович! Ханы инди даглылар билен сөвешишиңизи айдып берсеңизлэн!

Нэз-керешмели сүлмүрейэн Орлова яш графың хайышына гаршы болды, яшулының бадыны алды:

— Бу гүнки дабаралы гүнде урушдан сөз ачмаң, женаплар!

— Пардон, графиня!.. Йөне мен бир зады айдайын, женаплар! Даглылар бичак батыр хем мерт адамлар. Өзлерем саңа бир ынансалар, гайдып дөнүклик эденоклар, өлинчәлер вепалы... Ине бир гезек Чеченде шейле вака болды...

Эмма граф Дандевилиң сабырсызлыгы полковнигиң айдып бержек болян вакасындан шол пурсатда өне дүшди:

— А мең какам болса хатларында: «Вагшы келлекесерлериң хич хайсына ынам эдер ялы дәл, эхлиси дөнүк, башарсаң, барыны гырмалы» дийип язяр.

Татьяна тисгинип гитди, йүзүниң реңки өчүп, додаклары тибирдеди. Бу сыратлы, сазанда йигитден ол бейле элхенч сөзе гарашмаярды.

Жоржың какасының энчеме сөвешде тапавутланан майордыгыны, инди энчеме йыллардан бәри Кавказдамы я Түркүстанда, бир ерлердеми, сөвешйәндигини отуранларың хеммеси билйәрди.

Пенҗирәниң өңүнде эли китаплы дуран Бодиско курсдашының алпетинден алды:

— Эйсем онда сениңче шөхратлы рус офицерлери желлат-да, Жорж?

— Шөхратлы русь офицерлери, женап Бодиско, ватаның вепалы огуллары! Олар хөкүмдарың буйругыны берҗай этмеги улы багт хасаплаярлар!

Хич кимден сес чыкмады.

Тихон Демидович ак скатертли узын столуң янына барып, бузлы бедреде дуран шампань чүйшесиниң бокурдагына эл етирди:

— Җенаплар, такал окалян ерде полковник Буслаев ёк. Мен пелсепе адамсы дәл. Мен солдат... Сиз, җенап студентлер, такал окамага өкде. Такал окамага, җеделе өкде!..

— Думлы-душуң сансыз совал болуп дурка ненең җеделлешмеҗек, җенап Буслаев?

Кимдир бири:

— Ай, инди барон Силевичиң оглуны саклап билмейәңиз — дийди.

Бу сөзүң, догруданам, җаны барды. Барон Силевичиң оглы Мстислав университетиң юридики факультетиниң студентиди. Өзем какасының кесбине эерип,

адвокат болмагы арзув эдйәрди. Жеделсиз гүни гечеНокды. Онуң яткешлиги, дүрли дөврүң акылдарларының дана сөзлерини бада-бат гайталап билши Татьянаны хер сапар хайран галдырярды. Хәзирем ол гандалдан атылан хенеге үнсем бермеди-де, полковниге якынлашды, газ бойны хасам узалан ялы болды:

— Ненең жеделлешмежек, Тихон Демидович?! Бу нәлетли дурмуш дуршы билен гипотеза. Яланмы эйсем? Хер гүнде бир тәзе меселәни өңе сүрйәр. «Чөзүн шуны!» диййәр. Ким чөзсүн? Нәдип, нәхили чөзсүн? Мен өз чөзмели задымы, өз жеделими гележеге гоюп гидип билжек дәл. Ёк, хорматлы полковник, бизиң шерап сүзүп, сигар күкедип, винт ойнап, өмрүмизи еле соврасымыз геленок. Ёк! Биз яташәрик Обломовларын душманы! Бизиң, Тихон Демидович, меселе чөзесимиз гелйәр. Европадан ыза галан Руссияны өзгердесимиз, яңадан гурасымыз гелйәр. Сиз гаршымы шоңа? Биз...

— Дур, залыват! Дүнйәни агдар-дүндер этдиң! — диен янсылы сес барон Силевичиң оглунын бадыхова сөзүни кесди. — Руссиямызын нәмесини халаңок сен? Нәмесини, нәме үчин, нәхили өзгердесиң гелйәр, барон?

Янсылы совал берен Дандевилиң бирден гызаран йылчыр йүзүне хеммеси серетди. Яш графын гарачыны боларлы. Ёгнас бойнунын дамарларына ченли гызарып гитди. Әйнегем йылчыр йылан ялы йылпылдады. Мавы гөзлериниң йити назары барон Силевичиң оглуны буравлады. Жеделкеш вели онуң кинаялы хемлесине әхмиетем бермеди-де, оюнлуга салды:

— Вах, мен о затлары билйән болсам, худай болардым, Жорж.

— Онда нәме...

— Ене ким гелмели, Адель? — Анырдан аладалы гелйән Наталья Владимировнанын якымлы сеси граф Дандевилиң сөзүни соңлатмады.

— Батурин, маман! Бизиң кланымызын кумири! — диен гарагол гызын айнакы назары граф Дандевилде эгленди.

Шол арада-да эсли салым нирәдир бир ере йитирим болан графиня Орлова гөзеллигини гүжеңләп, сүлмүрәп гелди:

— Бу заманың яшлары нәхили болайыпдырлар?! Аклым чатанок, Натали! Бары гаррап доган ялы!.. Мен

сустлугы халамок, яш женаплар! Сыясы сөхбети дөвлет эрлерине, дипломатлара гоюң! Сөйгүден сөз ачын! Саздан сөз ачың. Ах, биз сиз ялы жуванкак... — Гашы-кирпиги тимарланан гөзлерини нэз билен сүзүп, графиня хош сөзе — голдава гарашды. О тамасам чыкмансоң, Татьянаның элинден тутды-да, рояла тарап чекди, граф Дандевиле — сенем бизиң ызымыза дүш диен ышарат этди.

Шол махалам гапының ич йүзүнде пейда болан алжыраңңы Момбелли женап Денис Аркадьевич Батуриниң гелендигини ыглан этди.

Бодиско билен янашып дуран Дандевиль яңсылы йыршарды:

— Ана ене бир якобинчи гелди.

Наталья Владимировна ара гошулды:

— Инди-хэ гелжек гелди өйдйэн, Таня жан...

— Гызлар, мэхрибанларым, белки, сиз бизе саз чалып берерсиңиз? — диен графиня Орлова ики тарапында дуран Аделина билен Татьянаны чала гужаклады. — Нэхили гөрйэңиз, женаплар?

Бири-бириниң йүзүне сораглы середен Аделина билен Татьянаны бу дуйдансыз теклип алжыратды. Хэзирки пурсатда нэме айтжак, нэме чалжак? Шейле үйшмелеңлерде биле айдым айтмага, саз чалмага ол икиси эндик эдипди. Бу гүн агшамам айдым-сазсыз гечер өйтмэндилер. Эмма хэзирки пурсатда...

Бэлчик Аделина айнакысырады:

— Нэме чалып бермэн! Герегиңиз саз болсун! — Ол өзүнден гөвни хош конференсьениң эхеңине гечди. — Чайковский. «Гадымы француз айдымы». Ерине етирйэнлер — дүнйэ белли сазандалар Таня билен Ада! — Жемагата баш эгди.

Гүлүшдилер. Эл чарпышдылар. Бирденем дым-дырслык болды. Ики жора роялың башында янашып орнашды. Инчеден узын бармаклар садап клавишлере етди.

Чайковскиниң «Чагалар альбомындан» айдылан айдымдан жоралар эл угурларына Шопениң «Баркароласына» гечдилер. Дура-бара оларың бармаклары гөзе илмеди.

Роялың эдил алкымында, улугыз ялы сүлмүрейэч, экизлериң ортасында дуран графиня Лазовская бир огулларына, бир саз чалян гызлара, бир-де Наталья

Владимировна гуванчлы назар салды. Ол гызлары огулларына, огулларыны гызлара, хеммесинем Наталья Владимировна гүженлейән ялыды.

Сонкы аккордларың окгунлы овазы кесилди. Аклы-гаралы садап клавишлериң үстүнде чала сандырач узын бармаклы эллер галкынян лачының герлен ганатларына меңзеди.

— Танюша, сен — гудрат, ёк, Ада икиниз гудрат!

— Мерси, Жорж!

Денис Батурин Татьянаның хузурында тагзым этди:

— Мунча боланына гөрә, ене бир айдым айдып бер, Таня!

— Хайсы айдымы, Денис Аркадьевич?

— Өз халаян айдымыңы.

Татьяна Аделинаның йүзүне сораглы серетди. Жорж-сы башыны яйкады-да, граф Дандевиле тарап үмледи.

— Гой, Жорж чалсын!

Бейле сылага гөвни гөтерилен граф роялың башына гечди. Татьяна онуң гулагына нәмедир бир зат пышырдады. Якымлы гүлүмсирәп, баш атан Дандевилиң узын бармаклары садап клавишлере дил ачдырды. Эйжежик башыны чала аркан атып, айдыма башлан Татьянаның лабызлы меццо-сопраносы мыхманлары янадан толгундырды.

Татьяна мылайым ховалы, нурана гүнешли бахар паслында яшыл дерә гечи бакмага барян шадыян оба гызы хакындакы гадымы французы айдымыны хөвес билен француз дилинде айтды. Вәширәк әхенли айдым хеммәниң хошуна гелди. Бары-ёгы бәш-алты саны гечиси болса-да, олары түкелләнде, чопан гызың хер сапар ялңышяндыгына гүлүшдилер. Себәби хер гезек ол гечилерини санап башланда, хемише йыршарып йөрен шол гочак шляпалы, чыпар огланжык пейда боляр-да, ёлуң ортасында сомалып дур...

Бирденем айдым тапба кесилди. Янакларына ал өвүшгин чабыран Татьяна:

— Ызы ядымдан чыкыпдыр — дийди-де, бир энайы йылгырды. Ашакы додагыны дишледи.

Онуң оюн эдйәнинем билмедилер, чыныдыгынам. Графиня Лазовская сорагл назарыны Наталья Владимировна дикди. Татьянаның дайзасы йүзүни мүйнли ашак салды;

— Айтмадыммы нәме, кәте шейле хокга чыкармасы бар-да...

Наталья Владимировна мыхманлары стол башына чагырды.

Мейлис барха гызышды. Татьянаның багтлы гележеги үчин бада гөтерен графиня Лазовская гызың кыяматлык энеси княгиня Елизавета Дмитриевнаның шулар ялы гүнде гелип билмәндигине гынанды...

Онуң сөзи Татьянаны гамлы пикире гидерди, узакда галан чагалык йылларыны ядына салды.

Йигрими йыллап Империяның харбы министри болан генерал-фельдмаршал Дмитрий Алексеевич Милютинин улы гызы княгиня Елизавета Дмитриевна Шаховскаяның өз эҗеси дәлдигини Татьяна, элбетде, хас соң билди. Эмма шейле-де болса, өзүни энче ёла, өвран-өвран багрына басан шол овадан аялың булдураян гөзяшы Татьянаның хич хачан гөз өңүнден гитмеди. Соңкы йылларың довамында Елизавета Дмитриевна кә адамсы билен, кәте-де еке өзи Москва гаты кән гезек гелип гитди, Татьянаны телим ёла Петербурга, Тамбова, Крыма — какасының мүлкүне, Париже, Вена әкитди. Әхли ерде-де гызлыгының гөвнүни авламак үчин, элинден гелениниэтди. Шейлелик билен Татьянаның калбында юваш-ювашдан перзентлик дуйгусы, мәхирли аяла миннетдарлык дуйгусы оянды. Ол барада алада эдип, Елизавета Дмитриевнаның институтың начальнигине-де бирнәче ёла хат иберенлигинден Татьяна хабарлы. Йөне соңкы ики-үч йылда вели Татьянаның гөвнүне болмаса, княгиня ондан совашан ялы. Ким билйәр, белки, гөвнүнедир?.. Олар инди гаты дашда яшаярлар ахыры...

— Нәме бирден гайга гитдиң, рэн дё боэтэ?[1] — диен шадыян сес Татьянаны ятламалар акымындан чекип чыкарды. Еңсесинден гелен Аделина жорасыны бәлчиклик билен гуҗаклады.

Шол бада-да пишик басышыны эдип, Наталья Владимировнаның янына гелен Момбелли бикесиниң гулагына бир затлар чавуш чакды. Татьяна алжыраныңы гаррының:

— Шол өңки Родион, бикәм — диен соңкы сөзлерини эшитди. Бирден бүтин гөвреси лерзана гелди.

---

[1] гөзеллик шасы? (французча).

Аделинаның мылакатлы эллерини чигнинден айырды-да, дайзасының йүзүне чиңерилди.

— Ёк, ёк, хэзир болмаз, Белли. Болмаз, гөгерчиним, гарашсын я эртир геләйсин...

Яңаклары бада-бат лаплап янан Татьяна толгуның еринден турды. Хич кими гөрмейән назары билен отуранлары бирлай гөзден гечирди. Бирденем:

— Ёк, дайза! Хәзир! Хәзир! — дийди-де, эдил авчыдан үркен кейик ялы болуп, гапа тарап окдурылды...

— Ине, шейле-дә! Хэки айданым-да! — Наталья Владимировна языклы пышырдады, графиня Лазовскаяның өңүне тәмиз табак сүйшүрди. — Бирден хокга чыкармасы бар-да. Чагалыкда-да шейледи. Сөзүңе гайтаргы бермез, диениңе «ёк» диймез вели, этжеги ичиндедир. Бир гөрсең, бәгүл ялы юмшак. Бир гөрсеңем, дашданам гаты...

Шагаланлы мейлисиң гызан чагында той себәпкәриниң хич киме хич зат диймән, бирден туруп өтәгитмеги мыхманларың барыны гаты гең галдырды. Хич ким хич зада дүшүнмеди. Яш йигитлериң арасында отуран графиня Орлова аңырдан гыгырды:

— Нэм болды, Натали?

— Хич зат, графиня. Көне достумыз Родион гелипдир.

— Түйс болайыпдыр, уяжыгым! — диен Тихон Демидович булгурыны яңадан долдурды. — Солдат Родион гелен болса, полковник Буслаев — хәзириң өзүнде шу ерде дикилсин дийди — дийип айдың!

— Тихон!

— Эйсем онда бир гожа солдат Таня үчин бизиң барымыздан артык болдумы? — диен граф Дандевиль Аделинаны утандырҗак болды.

Аделина вели адаткы бәлчиклигине салды:

— Жорж! Родион — Родион, бизем — биз...

Онуң бейле тарапында седасыз отуран Денис Батурин чала йылгырып, башыны ашак салды...

Мейлиси — мыхманлары унудан Татьяна болса бу махал Момбеллиниң инчежик кроватлы, узын пенжирели, сары шкафлы, кичижик отагында кебзеси күйкерен, даяв мыхманың бойнундан аслышып, хем аглаярды, хем оны огшаярды. Сачы-сакгалы сырылмадык

мыхман хениз гочак теллегини, гоюн дерисинден тикилен келтежик поссуныны чыкармага-да етишмэндир. Ондан теммэкинин, деринин, гарын ысы гелйэр. Гапыдан гирен бадына бойнундан аслышан княжнянын нэдип кешешдиржегини билмэн, ол улы басга душди, тагашыксыз херекетлер этди. Эмма Татьяна ансат айрылмады. Онун бегенчден я гынанчдан аглаянлыгыны-да сайгармак кынды. Шейле-де болса, гожа мыхманын өзүнин-де шол бада дамагы долды, саг элине алан теллеги ере гачды.

— Родион! Эзизим! Мэхрибаным!..

— Худая шөхрат! Худая шукүр! Татьяна Михайловна, түвелеме, гөр, нэхили барышня болупсыныз! — дийййэн гожа-да сүннүни саклап билмеди. — Аслышан гызы бойнундан айыржагынам, айырмажагынам билмеди. Гоюн дерисинин, теммэкинин ажымтык ысы билен духинин хошбой ысы гарышды.

Ахыры Татьяна непесини дурлады. Узын кирпиклеринин ужунда пейда болан мержен хүнжүлериндей шатлык учгунлары яйрады.

— Чыкар ахыры поссуныны, чыкар, Родион! Нэме дик дурсун? — Татьяна бөврүне дин салды. Гадырлы мыхманы хэзирин өзүнде мейлисе элтмек күйүне гелди. Эмма Натали дайзасынын аларан гөзлери ядына душди-де, бу мейлинден эл чекди. Дайзасы билен арасыны бозмажак болса, хэзир онун кежине гайтмалы дэлдн. Бурчда дуран стула эл етирди. — Ине, отур! Ханы, мен сана көмеклешейин — дийип, мыхманын поссуныны чыкарышды.

Родион пенжирэнин габадында дуран чакланжа столун гапдалында орнашды. Таня онун гасын-гасын йүзүне, буйралы чал сакгалына, салпаран чигинлерине, богунларыны гыл басан ёгнас бармакларына сынчиглик сын этди. Гаррапдыр гөргули. Гаррапдыр. Йүреги авап гитди. Шол пурсатда-да мыхманханадан дабаралы сазын овазы эшидилди. Татьяна йүрегини бире баглады.

— Тур! Гидели, Родион!

— Нирэ?

— Мыхманхана! Мейлисе!

— Айдяныныз нэме, барышня, менин мэхрибаным?! Айдяныныз нэме? — бу сөзлери етерликсиз хасаплан ялы, Родион ики эли биленем гаршылык ышаратла-

рыны шекиллендирди. — Мен агаларын мейлисинде отурмага эндик эден адам дәл. Такык шейле, кейпгим, ол мениң бармалы ерим дәл. Родион өз орнуны билйән гаррыдыр... Сиз неме эдиң, барышня... Барыбериң! Мен зерарлы... Мен ынха шуҗагаз ерде... Бу гүн «Татьяна гүни». Гутлайын дийип гелдим. Соңкы үч йылда, белки, дөрт йылам болса боландыр, өзүңиз билйәңиз, бир гезегем сизе гелип билмедим. Ярамок, кепдерим. Көне яраларым гозгады. Онсоңам инди яш бир чене барды... Шонда-да йүрегим такат тапмады. Бир гөрүп гайдайын, гутлайын дийдим. Ёгса арманлы өлерин дийдим... Хенизем ядымда, деңизде гай турды. Гәми халлан атян хиңниллиге дөнди.

— Он-а айдып берипдиң... Биз шонда ниреден гәмә мүнүпдик, Родион?

— Красноводскиден. Ёк, ёк, Чекишлерден. Гөрйәңизми, хушумам күтелипдир. Такык, Чекишлерден... О вакалар, элбетде, сизиң ядыныза дүшйән дәлдир. Татьяна Михайловна. Мениң вели әхли гечен ёлумыз гөз өңүне гелип дур.

Агзына-бурнуна ченли алабедер ёлагчыдан долы әпет гәми аграслык билен ыран атып гөк деңзиң гуҗагына чыканда, җахан яңы ягтылыпды. Менем сизи палуба алып чыкдым. Гүн догды. Деңизде бирден тюленлер гөрүнди. Зомп-да-зомп болшуп, омзашып, оймулдашып, бир чүмүп, бир чыкып, сувда агып-дөнүп башладылар. Сизем олара бармагыңызы чоммалдып, нәмедир бир затлар дийип аглабердиңиз. Горкма, гызым, горкма, олар бизе дегмез — дийип, гәмә якынлашян тюленлере нан бөлеклерини окладым. Олар наны гапып алдылар. Сен муңа хайранлар галып, мени хас берк гуҗакладың. Шонда мен: «Тюлень. Тюлень. Тюлень, Таня җан. Тюлень» — дийдим. Бирден сизем: «Түй-лен!» — дийип, ят сөзи ювашҗа гайталадыңыз. Деңизде әвмезлик билен агып-дөнйән җанаварларың ойны, мегерем, сизи гаты гызыкландыран болса герек. Сиз олара эсли салым сесиңизи чыкарман, сын этдиңиз... Бирденем чакыр сесли чарлаклар учуп гечдилер. Кәси ганаты билен толкунларың ак гершини гырдырып гитди. Мен ене өз дилимде: «Чайка,[1] чайка, Таня җан!» — дийип, сизе шол эркана ак гушлары га-

---

[1] чарлак.

натжак болдум. Сиз шонда ене мени бегендирдиңиз! «Чайка!» дийип, дeпэмизи гырдырып гечен гушуң ызындан гыгырдыңыз. Шейдип шо гүн ики саны тэзе сөз өврендиңиз...

Татьяна бирден тисгинди. Гөвнүне хэ диймэн, ызындан чакылык гелэйжек ялы болды дурды. Догруданам, шол пурсатда гапы ачылды.

— Ах, мэхрибаным Момбелли! Нирэ йитэйдиң сен?

Өйденчер аялың элиндэки гызыл гүлли, гара межиме Татьянаның совалының жогабы болды. Межимеде араклы графин, говрулан товук, пейнир, дузлы хыяр, чөрек хем булгур гөрүнди. Момбелли межимэни столуң үстүнде гойды-да, яш бикесиниң узакдан гелен мыхманына баш эгди:

— Ишдэңиз ачык болсун!

— Өрэн миннетдар! Йөне мен үчин бейле азара галмалы дэл экениңиз...

— Азары болмаз оң, Родион. Ал! Ий! Ич! — диен Татьянаның өзи мыхмана хөвес билен хөдүр-хеззет эдип башлады.

— Бикэм, мэхрибаным, гелсинлер дийдилер...

— Хэзир, хэзир, Белли. Хэзир гелйэр дий...

Сөйгүли бикесиниң хэзирки галагоплы халына гаты говы душүнен Момбелли баш эгип, чыкып гитди.

Родион өзүни онайсыз халда дуйды, үзүр өтүнмэге дегерли делилем тапмады-да, ене өңки сөзүни гайталады:

— Сиз азара галмаң, кепдерим. Гидибериң... Мен ынха шужагаз ерде өзүмжик... Менден яңа бияынжалык болмаң. — Эй гөрйэн гызыны хас аркайынсыратмак ислэн ялы, Родион графине эл етирди. — Ынха мен сизиң саглыгыңыза аражыгам ичерин. Шейле...

Шол вагт ене гапы ачылды. Яңаклары нар ялы гызаран Аделина бада-бат ериндён туран Родиона шадыян салам берди.

— О, мамма миа! Родион! Гайып болан гадырдан!

— Мен учурсыз миннетдар, княжня бикэм!

— Танья, маман, сё фаш...[1] Мыхманлар...

— Родион, кепдерим, сен дарыкма, ховлукма... Бу гүн бизде ятарыс... Мен басым гайдып гелерин... Ий, ич, йылын! Дынжыңы ал... Онсоң гүрлешерис...

---

[1] Таня, эжемиң гахары гелйэр (французча).

Гоша гумры пасырдап, чыкып гитди. Ховлукмач эдимлериң гүңлеч дүркүлдиси йитди. Дашарда гараңкы гатлышып башлады. Гар ягмасы гүйчленди. Даражык, йылы отага тукат үмсүмлик аралашды. Илкинжи булгуры башына чекен Родион буйралы сакгалыны ыссгынсыз овушлады, эмма хурша эл етирмеди, пикире гитди. Чилим чекеси гелди. Асавачдан асылан поссуның жүбүсинден агзы бүзмеклиже гайышдан чилимхалтасыны алды. Дашарык чыкмага-да ялтаныл, чилим доланмага башлады.

Чилим гожа солдата кувват берен ялы болды. Оны узак үлкэ алып гиден ятламалар юмагы-да чилимиң гөзе чала илйэн гөгүмтил түссеси ялы, асса-юваш чөшленип уграды...

Шундан он үч йыл озал, 1881-нжи йылың январь айының он икинжи гүни текелериң Гөкдепе галасыны эелэн патыша гошунларының хатарында Родионың өзем барды. Ол шонда инфантерияның капитаны князь Сергей Владимирович Шаховскойың денщигиди. Догры, Родионың онуң гуллугына геленине шонда бары-ёгы үч ай төвереги болупды. Москвадан өз яны билен гелен денщигини Чекишлерде гиже бири деңзе гарк эденсоң, капитан Родионың бердашлы дуркуна хырыдар болдумы, хат-сават билйэнлигини халадымы я-да оңа бири салгы бердими, гараз, сада солдаты өзүне денщик эдинди. Родионам өзүнден он бэш яш кичи капитана жаны-тени билен гуллук этди. Сырдам бойлы, агажетли, ченсиз тити капитан галдав хем чаласын жахылды. Ол чалт геплейэрди, чалт херекет эдйэрди. Онуң терсине, Родион хаялдан усуллы адамды. Эмма оңа буйрулан юмшуң битмэн галжак гүманы ёкды. Капитан ятдан чыкаргычды. Родион учурсыз яткешди. Гараз, яш командир билен гарташып башлан солдатың гылык-хэсиети бири-бирине асла кыбап гелмейэрди. Ким билйэр, белки, шонуң үчинем князь билен солдатың сулхы алшандыр. Дурмушда дүшүндирмеси кын зат кэн боляр ахыры... Онсоңам, Родионың ядына дүшйэр, капитаның чага хэсиети барды: ол денщигиң агачдан, дашдан ёнуп-гырдап ясаян дүрли гуржакдыр оюнжакларыны халаярды. Кэсини өзүне ядыгэрлик алярды. Умуман, икиси бири-бириниң дилине дүшүнди. Москва геленсоңлар, Родион оны екеже ёла шу особнякда гөрүпди. Хэзирем шол князь Черни-

говдамы я Эстляндиядами, бир ерде губернатормыш. Гезси еринде жаны саг болсун, алла өмрүни узак этсин!

Князь Шаховской Закаспий отрядында Гызыл хач жемгыетининң баш векилиди. Гөкдепе галасыны эелән гошун бөлүмлеринин хеммесинин медицина хожалыгы шонуң гарамагындады. Ол лагерде йүз элли адамлык лазарет ачды. Князь билен оңат гөрүшйән доктор Щербак болса онун якын янында яра даңылян пункт гурнады. Врачларың көпүси князын өзи ялы яшды. Шол себәплем болса болар, баш векил билен оларың арасы сазды. Яралыларың дердине дәри-дерман этмек, олары Гөкдепе галасының йүз он ики верст гүнбатарындакы Бамы обасында дөредилен харбы госпитала ашырмак, умуман, илатың саглыгыны горамак бабатда князь Шаховскойың серишде гысганман гечирйән чәрелерини врачлар голдаярдылар. Йөне князы баш командующининң өзүнин ончаклы халамаяндыгыны, онун гечирйән чәрелеринин хеммесини голдап дурмаянлыгыны вели Родион дуйярды. Муна-да өз янындан кемсинйәрди. Чүнки генерал Скобелевин сөзи Родион учин мукаддес сөзди. Диңе Императорын Алы Хезретлеринин өзи дийәймесең, Родион үчин «ак генералдан» белент шахсыет ёкды. Эйсем-де болса, бир ягдай Родиона теселли берйәрди. Баш командующининң Гызыл хач жемгыетининң баш векилине гатырганан пурсатларында Елизавета Дмитриевна Милютина габат геләйсе, «ак генералың» гахары ятярды я-да сесини чыкарман, гыр атыны гордурып, торсарып гидйәрди. Бу ягдаям Родион өзүче ёрярды: генерал Скобелев хер нәче адыган серкерде болса-да, графиня Елизавета Дмитриевна мешхур харбы министриң гызыды! Үстесине-де графиня учурсыз овадан гыз. Генерал илкинжи аялы княгиня Гагарина билен айрылышанмыш. Өзем яны отуз секиз яшында. Гөрмегей Дәши орден-медалдан долы. Ады Руссия белли. Белки, инче тама эдйәндир. Графиня лак атаныны Родионың өзем энче ёла эшитди. Елизавета Дмитриевнаның гөзеллигинден ховы басылян болмагам әхтимал. Графиня велин шейле пурсатларда князь Шаховскойын чала чытылан йүзүне айратын бир мылакатлылык билен назар салярды. Зандында-да графиня мылакатлы, алчак зенанды. Онуң — мен министриң гызыдырын — диенини Родион бирёла-да эшитмәнди. Елизавета

Дмитриевна өзүне — мен шепагат уяларының жорасы — диймеги халаярды. Шепагатчы уяларын бары диен ялы графиняның төверегиндедилер.

Родионың шиндем ядындан чыканок, Санкт-Петербургдан, гөни патышаның көшгүнден, Бамының, Арчманың үсти билен Гөкдепә гелен овадан графиня барада солдатларың арасында «мыш» көки барды. Елизавета Дмитриевнаның энчеме йыллап императрица Мария Александровнаның сөйгүли кенизи боланлыгынам билйәрдилер. Шол «мышларың» хайсысының нәхили дережеде хакыката лайык гелйәнлигини билмесе-де, өз капитаны князь Шаховской билен графиня Елизавета Дмитриевнаның бири-бирине барха ыхласлы ыснышяндыкларыны гаты тиз аңыпды...

Родион ахыры говрулан товуга эл етирди. Учүрсыз ажыгандыгыны шу махал дуюп галды. Соңра пейнирден дадып гөрди. Бу даражык отаг гөзүне барха ыссы гөрнүп уграды. Хәзир кимдир бири билен гүрлешеси гелди. Арман, отагда өзүнден өзге адам ёкды. Ене-де оны ятламалар толкуны өз акымы билен алып гитди.

...Гөкдепе галасына гаршы алнып барлан харбы йөришде Родионың гөрмедик зады болмады. Яманам гөрди, ягшынам. Нәхак дөкүлен гана-да шаят болды, өлүмден халас эдилен аялың алкышына-да.

Гөкдепе вакалары онуң гөзүнин алнында болуп гечди. Дашы габалан галаны бөвүсмегиң, табын этмегиң тәрини гөзләп, офицерлерин этмедик эмлери галмады. Өврүмли дипломатик пиримлере йүз уруп гөрдүлер. Болмады. Харбы мекирликлери уландылар. Болмады. Гала миземеди. Өз капитаны князь Шаховской билен доктор Щербагың арасында бир агшам чадырың гапдалында болан ген гүррүңи Родион өз гулагы билен эшитди...

— Мен-ә, Александр Васильевич, текелериң гөзсүз батырлыгына гаты ген галян. Хырлыдыр найзадан гайры ярагы ёк халларына топлы, нызамлы гошуның гаршысына чыкмага милт эдишлери мени, догрымы айтсам, хайран галдыряр... Бейле гайрат, бейле гылав ниреден дөрейәр?..

— Гең галара зат ёк бу ерде, хорматлы князь — диен доктор «Скорая помощь» каретасына сөенип дуршуна чилим отланды. Чигинлек докторың этлек

йүзи ягтылып гитди. Ол төверегине ялтаклады. Сеси песелди. — Түркменлерем, капитан, эдил даглылар ялы бир эркана тайпа...

— Ол-а шейледир вели...

— Хич кесинем, капитан, эне топракдан аңсат эл чекеси гелйән дәлдир... Өз мүлкүни өз мейлиң билен иле пайла дийселер, саңа-да хош якасы ёк... Онсоңам...

Ёгнас доктoрың соңкы сөзлерини шемал Родиона эшитдирмеди. Шол арада-да нәмедир бир затдан үркүп, аңырдан гөни өзлерине тарап дабырдап гелйән үсти адамсыз аты гөрүп, сөхбетдешлериң икисем нәгехан беладан аман гутулмага алңасады. Родион ата тарап окдурылды. Баршына-да онун ерден сүйренйән жылавындан ыкжам япышды. Агзы көпүржиклән ат оны эсли ере ченли сүйреди...

Гөкдепе галасының эеленен гүнүниң эртеси, шөхратлы еңшиң шанына гушлук чагы гурлан парад даргансоң, Родион гырасы гырымсы йылгынлы даражык ябын боюны сырып, төверек-дашына сын эдип, ябысыны өз майдалына сүрүп гелйәрди. Топдур мортирлериң дүйнки түссе-ялынлы гүммүрдилери тапба кесиленсоң, ызанда-чуван болан галалыларың дадыперяды, ат тойнакларының үзнүксиз тапырдысы ятансоң, Родиона дүнйә бирхили гинән ялы болуп гөрүнди.

Январь айының орта гүрпүдигине шонда Родионың ынанасам гелмеди. Руссия хәзир галың гарың астындадыр дийип ойланды. Родионың өз обаларам бирчак ак гара басырнандыр. Гай-харасат гопяндыр. Бу ерде болса ялпылдап, гүн чыкып дур. Ысгынсыз шемалың авусы чала дуюляр. Диңе бир ябын гырасындакы йылгынлар-а дәл, галаның этеклерем гөгүмтил өвсүп дур.

Асудалык. Дым-дырслык. Галаның «гүнорта дервезеси» тарапдан оркестриң сазы эшидилйәр. Дек дүйнүң өзүнде шу галада газаплы, ган дөкүшикли сөвешиң боланлыгына-да Родионың ынанасы геленокды.

Родион аланңдан япашак инди. Шол пурсатда-да: «Эже! Эже!» дийип, гыгырян чаганың чиркин сесини эшитди. Атының башыны чекди. Төверегине гаранжаклады, хич кес гөзүне илмеди. Родион атдан дүшди. Йүрек эндиредижи чага сеси ене гайталанды: «Эже! Эже!» Родион атыны өз үгруна гойберди-де, пессежик палчык хаята чыкды. Гүр селинли япыда гүләлек кимин гызаран нокада гөзи дүшди. Гүләлек

якынлашдыгыча, онун гызыл көйнекли же чагадыгыны айдын сайгарды. «Эже! Эже!» диен зарын сес завы яңландырып гитди. Кә дуруп, кә ылгап, даш-төверегине горкулы гаранжаклап, үзнуксиз аглаян чага Родионын гөни өзүне тарап якынлашып гелйәрди. Хамала, ховадан бир зады тутжак болян ялы, пенжелерини герип, эллерини асмана далдалаян чага хас якына геленсон, онун гара гулпаклыжа гыздыгыны Родион хатасыз такыклады. Оңа тарап йөрәп уграды. Бирденем сакга аяк чекди. Чүнки өзүне тарап йөрәп угран әпет солдаты гөрен чага ләгирип, ыза серпикди.

«Эже! Эже! Эже!»

Родион алжырады. Ол гызын нәме диййәнине, элбетде, дүшүненокды. Эмма онун дадына етмелидигине вели бада-бат дүшүнди. Ызындан коваласа, чага өңкүденем бетер горкар өйдүп, этияч этди. Йөне чаганың горпа гачмагына я гума сиңип гитмегине-де ёл берeси гелмеди. Ол аланы этекләп гидйән нобура бөкүп душди. Дуйби майдажа чагыллы нобурын ичи билен гачгагын өңүни габатлап уграды. Родион эдил бурнага етенде-де тазыган гызын өзи даг кейиги ялы болуп, керт япыдан нобура бөкди. Родион оны гарбап голтугына гысып, гужагына гөтерди.

«Эже! Эже!» — дийип, чыгырян чага яланач аякларыны дәбшенекледип, бүтин гүйжи билен дызады.

Алжыран Родион бириңден далда гөзлейән ялы, дегре-дашына умыдыгәрлик билен гаранжаклады. Эмма төверекде чала өвүсйән чыглы шемала ыгшылдаян селиндир йылгындан гайры зат гөрмеди. Диңе асмандан бир ерден сайраян торгайын овазы гелди. Родион усул билен нобурдан чыкып, чәгесөв алана дырмашып уграды. Дилине гелен сөзи ызлы-ызына суншурып, гужагында дәбшенекләп-дызаян чаганы көшешдирҗек болды, онун пайраян гөзяшыны гатансы аясы билен сүпүрип-сылды. Мусулманча гепләп билмейәнлигине өкүнди.

«Горкма, гызым, горкма! Гой, инди аглама! Ине, хәзир өйүнизи тапарыс. Тапарыс, гызым, тапарыс... Ах, менин уркежик кейижигим!»

Аланын гершине чыкансон, гызы гужагындан ере дүшүрди, өзем чоммалды. Шол ерден улы галанын ичи элин аясында ялы болуп гөрүнди. Родион обалара бакан сүем бармагыны узадып: «Ниреде? Хайсы ха-

тарда сизиң өйүңиз?» дийип, гарачыны билен сорады.

Таныш ерлере гөзи дүшенденми-нәмеми, гызыл көйнеклиже гыз бирден сесини кесди. Хамсыгып, соҗап-хоркулдаян чаганың гөзяшыны теммәки ыслы әлягльгы билен сүпүрйән Родионың-да йүки еңлән ялы болды.

«Акыллыҗа гызым! Ине гөрдүңми, хемме зат гүл ялы... Хәзир өйүңизи тапарыс... Какаңам, эҗеңем тапарыс... Халха, гөрйәмин? Мең ябым дур. Шоңа атланалы. Хеммесини тапарыс. Сен йөне хич затдан горкма! Аглама!» Чаганың чаң сиңен башыны эмай билен өвран-өвран сыпалады, тыррыҗа көйнегиниң алаҗа багжыгыны даңды, этегине япышан бүрмеклери айрышдырды. Ене-де хопба этди. Тапынды гыз барада хениз хич хили карара гелмесе-де, Родион оны өңүне алып, ябысыны ызына лазарета бакан сүрди...

Инди хасаплап отурса, шондан бәри лайык он үч йыл гечипдир. Шонда-да шол паҗыгалы вакалар, адамлар, даглар, саралып ятан сәхралар шу дараҗык, чола отагда Родионың гөзүниң өңүнде жанланып гидип отыр. Ёк, хушуның күтеленлигинден ол нәхак зейренйәр.

Төверек-дашында фургондыр кареталар гаймалашян уллакан, ак чадырларың өңүндәки айтымда Родиона илки габат геленлер өз капитаны билен графиня Елизавета Дмитриевна болды. Денщиге гөзлери дүшенден, оларың икисем өне үмзукди.

Ховлукман атдан дүшүп, горкулы гара гөзлери элек-челек ойнаклаян чаганы гуҗагына алан Родиона онуң пете-пет өңүнден чыканлар совал бермәге етишмәнкәлер, галаның демиргазык дервезесинден гелйән гиң ёлда улы тозан гөрүнди. Онянча-да шөхратлы генералың атлы нөкерлери лазаретден таяк атым арілыкда ерлешен штабың җайына гелип етдилер. Гамышгулак бедевини сәпҗедип гелйән генералың өзи болса атының башыны гөни лазарета бакан совды. Гелшине-де графиня Милютина билен князь Шаховское атың үстүнде отуран еринден сораглы назар салды. Олар гүлүмсиредилер-де, генералы гөренден доңңара даша дөнен Родиона бакан үмледилер

— Оның нәме, шөхратлы солдат?

Родион нәтҗегини билмеди. Ядына дүшсе, шиндем гүлкүси тутяр. Хава, гуҗагындакы гызы ерде гоюп, генерала честь берҗек болды. Геп диңе бир харбы

борчда-да дэлди. Генерал билен, онда-да Скобелев ялы жахана мешхур серкерде билен шейле йүзбе-йүз душушмак оңа гүнде-гүнаша несип эдип дуран бахт дэлди! Эмма гыз онуң бойнундан сакыртга ялы япышды-да, ене-де аглады.

Гужагы чагалы Родион биалач честь берди:

— Доклад этмэге ыгтыяр бериң, Сизиң Алы Хезретлериниз! Яңы галадан тапдым...

— Берекелла, солдат!

— Ата ватана хызмат этмэге хемише хошал!

«Ак генерал» йылгырды. Еңиллик билен атдан дүшди. Пессевеси Абадзиев атың жылавыны гапып алды. Узын бойлы, йити гөзли, гиң маңлайлы, ики бөлек болуп дуран пешенели муртлы, яйбаң сакгаллы, чигинлери алтын сечекли эполетли, дөши дүрли орденли Скобелев өзүне якынлашанда, гужагы чагалы Родионың бүтин гөвреси гагшады, сусты басылды.

Погонсыз, көнелен офицер сюртуклы, бедене реңкли папаклы денщигиң бойнундан берк япышан гызыл көйнеклиже гыза Скобелев ене бир ёла диканлап серетди.

— Нэхили эйжежик чага! Тапдым дийдиңми?

— Такык шейле, женап генерал!

— Тапан болсаң, говы эдипсиң, шөхратлы солдат! — Генерал Елизавета Дмитриевна тарап өврүлди. — Графиня, шепагатчы уялара буйрун: серетсинлер чага!.. Соңракысыны соңра гөрүберерис...

Генерал аягыны пешэп дуран атына бакан этледи. Бирденем ызына өврүлди.

— Капитан, буйругы алдыңызмы?

— Алдык, женап баш командующий. — Князь Шаховской йузүне чаң сыран айнагонч эдикли аякларыны жүп басып, честь берди.

— Өрэн говы. Биригүн уграяс. Индики объект — Ашгабат.

«Ак генерал» атыны чаңытды. Ата мүненсоңам, серкерде Родиона ене бирёла мылакатлы гөз айлан ялы болуп гөрүнди.

Елизавета Дмитриевна телим еринден ок гечен чадырың янында дуран ак ектайлы, даяв, гөвүслек аяла йүзленди:

— Мадам Дскорваль, гызы ювундырмагың, гейиндирмегиң гамыны эдиң!

Мадам Декорваль хенизем Родионың гужагындан душмедик чага эл узаданда, гызын чепиксиже эллери хоссарының бойнуна өңкүденем бетер япышды, ләгирип башлады. «Ёк! Ёк! Ёк! Эже! Эже!»...

Хич хайсы хич зада дүшүнмеди. Алжырадылар. Чаганы, иң болманда хәзирликче, Родиондан айрып болмажакдыгына илки билен графиня Милютинаның гөзи етди. Ол денщигин янына барды-да: «Йөр!» дийди.

Шепагатчы уялар гүлшүп-бәлчирешип, «ябаны теке гызыны» уллакан агач легенде ювундыранларында-да, гейиндиренлеринде-де Родион оларың янындан айрылып билмеди. Себәп Родион сәхелче чекилжек болса, сарч гыз аглап-чабаланып башлаярды. Гызың гөзүне Родион бирден нирәдир бир ерик гайып болан эзиз атасы болуп гөрүнди, бар болшуны шона меңзетди, атасы яңадан гайдып гелендир өйтди. Кешбини меңзетди, арман, дилине дүшүнмеди.

Шол гиже сарч гыз Родионың гужагында ятды. Гиже кән басырганды. Дүйшүнде хамсыкды. Оялы-укулы ятан Родион узын гижәни диен ялы дик отурып чыкды. Шол гүнүң эртеси Родион чаганы атың өңүне мүндүрип, галаның биртопар күренине айлап чыкды. Тамдыра одун салып дуран ак гыңачлы кемпире-де, гарры тудуң астына чәкменини язып, намаз окан гаррыжа адама-да гөркезди. Оларам гызы танамадылар. Хасратлы халда башларыны яйкадылар. Онсон галаның мина билен партладылан гәдигинден гечип, биртопар гара өйли Авчылар галасына-да барды. Арман, хич ерде-де гызы танан я оңа хоссар чыкан адам тапылмады. Родион өз янындан хәли-шинди худайы чагырып, ахыры ене өз капитанының чадырына гайдып гелди. Капитан оңа гарашян экен. Родион хакыкаты ондан гизләп билмеди. Догрусы, гизлежегем болмады. Князь Шаховскойың ерли миллете дәзумсизлик эдйәнлигини ол телим ёла гөрди. Ерли миллетден болан энчеме яралыны доктор Щербак билен диллешип, Бамы госпиталына ерлешдиренинем билйәр. Есир хем яралы текелере хемаят этмеклик оңа йөне ерден табшырылманды. Тапынды гызың хоссарларыны гөзләни үчин капитан денщигине кәемеди, йөне, графиня дуйдурма дийип табшырды.

Шондан ики-үч гүн геченсонам, галада шейле вака болды. Скобелев өз яшаян ак өйүниң өңүне (өйүн

дашына ак кече оралгыды) әй герйән офицерлерини үйшүрди. «Ак генералың» кейпи дийсең көкди. Узын бойлы Сыратлы. Эгни романов бичүвли келтежик, ак поссунлы, бойнундан асылан ак хач ялпылдап дур. Она патышаның генерал-адьютант, ягны долы генерал адыны лаканлыгы барадакы телеграмма говшупдыр. Көнетдагың гершинде бир хепде бәри гар гөрүнйәрди Галада велин гар шол гүн илкинжи ёла сепеледи. Гарам, хамала, «ак генералың» гейми билен сазлашмак үчин яган ялы болды. Офицерлер буйсанжыны гөзден гизләп билмейән генерал-адьютанты гутладылар. Шөхратлы еңниш мынасыбетли полк капельмейстриниң әзүниң язан «Гөкдепе» маршы чалынды.

Генерал шо ерде графиня Милютина билен шепагатчы уя Стрякова «Эдерменлиги үчин» диен медаль говшурды. Бирденем ол графинядан:

— Ханы ол эйжежик чеченкамызы нәтдиңиз? — дийип сорады.

Графиня гүлүмсирәп, ызына гаңрылды. Барының назары шол тарапа гөнелди. Офицерлерин үйшмелениниң ызында гужагы чагалы дуран денщиги шонда гөрүп галдылар. Генерал гапдалында дуран адьютанты штабсротмистре буюрды:

— Эрдели, чагыр!

Родион мүйнли гүлүмсирәп, өз капитанына якынлашды. Эмма генерал оны өз янына чагырды.

Гоюн дерисинден тикилен поссунлы (оны Родионың өзүниң тикенлигини бу дуранларың князь Шаховскойдан өзгеси билмейәрди), башы чал йүң яглыклы, аягы сарыжа ботинкалы гаража гыза хөвес билен сын этдилер. Офицерлер шондан өң чага гөрмедиге дөндүлер. Кәсиниң өз чагасы ядына дүшүп, йүреги жиглэп гиден болмагам әхтимал.

— Ери, шөхратлы энеке, нәдйән?

— Дура-бара дүшүнишйәс, женап генерал-адьютант!

— Эе чыкан болмадымы?

— Ёк, женап...

— Ады нәме?

— Адына графиня — Татьяна — дийди. Галаны эелән гүнүмизиң хатырасына! 12-нжи январь «Татьяна гүни» — дийип, князь Шаховской денщигине дерек жогап берди.

— Өрән говы ат! Онда менем, җенап офицерлер, бу бйҗежик гыза өз адымы пешгеш берйән. Гой, ол Татьяна Михайловна болсун! Ничик гөрйәңиз, Елизавета Дмитриевна?

— Тарыпа лайык сылаг этдиңиз, Михаил Дмитриевич! Мен оңа ажап фамилия-да тапдым: Текинская! Өз гөркүне гелшип дур. Татьяна Михайловна Текинская! — Графиня гызы гужагына алды.

Хич зада душүнмейән нересе чага бир энайы йылгырды.

— Гой, ол икимизиң гызымыз болсун, Елизавета Дмитриевна! — дийип, Скобелев хас гөчгүнли сесленди. — Сен кыяматлык энеси бол, менем — кыяматлык атасы!..

Шейдип, ганлы гарпышыкда эне-атасындан жыда душен теке гызы узак Москвадан чыкды. Оны Бамыдан Москва алып геленем Родион болды. Дүе, араба, гәми, отлы, карета билен гечилен бу узак хем агыр ёлда башдан гечирен затларыны Родион бир гиже-дә дәл, бир айда-да айдып түкедип билжек дәл. Онуң иң улы горкусы алдаҗы аяз болды.

Графиня Елизавета Дмитриевнаның жикме-жик салгы берен етимлер өйүни тапмак Родиона кын душмеди. Патышаның өз ады дакылан ол өйде барлы баярларың никасыз гатнашыкларындан дүнйә инип, ташланан я-да етим галан чагалар сакланылярды.

Өзүнинем гапысы чем гелен адама ачылмаярды, Родион шонда улы гайга гитди. Сәхра гызы оңа елмешен ялыды. Бир тарапдан, дөрт айдан говрак вагтың довамында экди эден энайыжа перзендинден айрылашасы гелмесе, икинжи бир тарапдан, ят ерде галмага чаганы нәдип гөвнетжегини билмеди. Эмма етимлер өйүниң Закаспий отрядында Гызыл хач жемгыетиниң баш векили князь Шаховскойың ресми хаты билен таншан эмелдарлары гожа солдатың нәмелер барада ойланяндыгыны аңлажак болуп, азара-да галмадылар, асла оңа үнсем бермедилер. Хернә худай гарашык этди. Родионың багтына, суйтли шүледен доян чага йылы отагда меймиреди, эдил шол ерде, инсизже отургыжың үстүнде Родионың дызыны ясса-ның сүйнди, шол бада ука гитди.

Родион өз эркине зор салып. гобсунды. отургыжың өңүнде ики дызына чөкди-де. чаганың гызаран янак-

ларындан тайлы гезек огшады. Гөзлеринден дамяа яш гызың гурсагына дүшди. Элини гызың йүзүнде үч ёла айлап, онсоң өзи чалт-чалт чокунды. Усуллык билен еринден турды-да, гоюн дерисинден тикилен гоңур телпегине эл етирди. Сүем бармагыны додагына етирен хызматкәр аяла баш эгип, ичерден бада-бат чыкды...

1882-нжи йылың июнь айының аягында-да «ак генералың» Москваның мыхманханаларының биринде тарпа-тайын арадан чыканлыгы барадакы шум хабар бүтин Руссия йылдырым чалтлыгында яйрады. Шол шум хабар Родионың гүр токайлыгы этекләп отуран Заречная обасына-да барып етди. Родион сөйгүли генералы билен иң соңкы гезек хошлашмак, белки, оңа-да несип эдер диен ниет билен хайдан-хай ёла дүшди. Эмма ол ниетеме баша бармады. Етишмеди. Асла Михаил Дмитричиң, ятан ери ягты болсун, ниреде жайлананлыгынам билип билмеди. Ахыры Москва трактирлеринин бирине барып, өзи ялы гарамаяк билен хемсөхбет болды, дердинишди, арак ичишди, огшашды, генерал Скобелев билен өзүниң хут йүзбе-йүз дуруп, энче ёла гүрлешендиги хакында, «ак генералың» оңа совгат берен сагадыны хенизем аяп йөренлиги хакында тәзе таншына кән затлар айдып берди. Шол трактирде Родион ики гүн яшады. Татьянаның халындан хабар алжак болуп, етимлер өйүне барды. Толгүна-толгуна, демир дервезәни какды. Арман, ол о ерде-де оңа — бизде бейле гыз ёк — диен жогапдан гайры хич зат айтмадылар...

Сәхраның етим галан чагасы ахырда княгиня Наталья Владимировна Шаховская-Корнакованың өйүне, Родионың хәзирки отуран особнягына дүшди. Эмма Родион о затлардан бихабар. Бу особняга-да ол сәвлик билен саташды. Шонда Таня эййәм секиз яшапды. Шондан бәри йылда болмаса-да, йыл аша диен ялы Родион бу өе гелип-гидйәр. Хер сапар геленде-де, эгер Таня билен гөрүшмек шатлыгы өзүне миессер болса, ол яңадан йигделйәр. Гызың гөвнүни авлажак болуп, дүнйәниң гүррүңини берйәр. Танյаның болса: «Онсоң нәм болды, Родион?» диййән совалының ызы үзүлмейәр. Шейле душушыклара княгиня Наталья Владимировнаның өзи бирнеме дарыкманам дуранок. Догры, гараягыз гызың нередеи, нәдип Москва ду-

шенини ол чаганың өзүнден хич хачанам гизләйин дийменди. Эйсем-де болса, онуң гечмиши барада азрак ағвалса, княгиня, нәмүчиндир, кем гөренок. Шу гүнки ялы дабаралы гүнде өзүниң ослагсыз пейда боланлыгыны княгиня, мегерем, халан дәлдир диен гүман хәвирем Родионың гөвнүне гелди. Шол бир вагтың өзүнде-де ол гүлер йүзли, гамлы гөзли гызың гожа ховандарының хекаятларындан доймаянлыгыны дуйяр. Ине яңам — энтек ятаймагын — дийип гитди.

Хрусталь люстралы, дүрли ныгмат дүзүлен, узын столлы мыхманханада болса шовхунлы башланан мейлисе ичгысдыргыч тукатлык аралашды.

Хениз кофе гетирилмәнкә, графиня Орлова сүйнүп-саркып, узур өтүнди. Москва вернисажа гелен италья художнигинден өзүниң Флоренцияның пейзажыны сатын аландыгы, художнигиң шу гүн шол картинаны хөкман гетирмелидиги графиняның бирден ядына дүшди. Алкыш барыны эдип, «эй гөрйән Татусясыны» ене телим ёла огшады-да, графиня этеги паркети сүпүрип барян, писсе реңкли көйнегини шовурдадып, чыкып гитди. Графиняның айтмагына гөрә, шекиллендириш сунгатына говы дүшүнйән, сатын алнан картина махсус баха берип билжек студент барон Силевичиң оглунам графиня өз яны билен алып гитди.

Илкинжи чашка кофе ичиленсоң, эдепли экизлерини ызына тиркән графиня Лазовская хошлашды. Олары угратмага чыкан Наталья Владимировна эсли вагтлап доланып гелмеди. Шол пурсатдан пейдаланып, Аделина билен Дандевиль икиси роялың башына гечди. Бейлеки студентлер болса ала-гох болуп, ене-де отставкадакы полковнигиң дашына үйшдүлер. Башы хумарлан Тихон Демидовиче Кавказ компаниясында гатнашан сөвешлери барада мемуар язмагы маслахат берипуградылар.

Шол арада часлы чайың овазыны яда салян сая яңланды.

Бу гарма-гүрмелиге Татьяна түйс йүрекден бегенди. Ассырынлык билен ичерден чыкды...

Өзүниң дегшип айдышы ялы, «солдат шинелли энекесиниң» (догруданам, шол шинели Родион энче йыллап эгнинден чыкарманды) ядавлыгыны Татьяна онуң сүзүлен гөзүнден, ысгынсыз херекетинден аңды. Эмма мыхманың ядавлыгыны назара алмак хәзир

онун күйүнде-де ёкды. Ол «солдат шинелли энекесиниң» мәхирли сесине, мәхирли сөзүне сувсапды.

Татьяна гапыдан гиренден, Родион элиндәки чилимини сөндүрип, языклы йылгырды. Татьянанын өзи болса, хамала, хәлиден бәри онуң гүррүңини диңләп отуран ялы:

— Онсоң? Онсон нәм болды, Родион? — дийди.

Гожа солдат анк-танк болды. Бирхаюкдан соң дилленди:

— Нәме «онсоң», мәхрибаным Татьяна Михайловна?

Татьяна нәме жогап бержегини билмеди. Дымышыклык узага чекди.

— Мениң, Татьяна Михайловна, бар гуванжым — сиз. Галыберсе-де, чилим. Мени язгармаң! Өлмәкәм, ене бир гөрейин дийдим. — Гожа эсгер йүрегинде дыкын болан дуйгуларыны дашына чыкарып угр噛ды. — Нәме, сиз ене-де мыхманлары ташлап гайдыбердиңизми?

— Ёк, ёк, Родион, хатыржем бол...

— Худая шүкүр, сиз инди улалдыңыз. Овадан княжна! Вах, Михаил Дмитрич сизи хәзир гөрен болсады! Сизи гужагыма алып, Азиядан угражак болуп дуркамам — Родион, шөхратлы солдат, гаража гыза говы серетгин — дийип, онун хут өзи маңа буйрук берипди. Сизден өтри мени гошун гуллугындан бошатды. Нәхили адамды! Нәхили адамды! Бүтин Расеяның гуванжы хем гахрыманыды... Бизиң обамызда бир татар бар. Татарам болса, өзи говы адам. Мен оңа — сен нәме үчин, антихрист, ики таңрылы — диййән. — Хем намаз окаяң, хем арак ичйән — диййән. — Нәдип сен, антихрист, бир өмрүңде ики худая гуллук эдип билйән — диййән. Олам маңа, Татьяна Михайловна — Родион лох-лох гүлүп, буйралы сакгалыны овушлады. — Хава, олам маңа — хемме худай — бир худайдыр — дийип жогап берйәр. Такык шейле... Мен хем өзүме хызмат эдйән, хемем худая — диййәр. Ана, бир гезек серхошкам, гүнәми геч, княжна, мен шол татара икимизиң башдан гечиренлеримизи айдып бердим. Олам маңа — сен буларын барыны яш княжнаның өзүне-де болшы ялы айдып бер — дийди. Онсоңам маңа — сен нәме үчин, аңкасы ашан гожа, оңа дахыллы затлары өзүңде аяп йөрсүң — дийди. — Белки... — дийди...

Татьяна еринден силкинип турды. Гожа солдатың

голундан шапба япышды. Нәзик додаклары чала ти-бирдеди. Родион гызын йүзүнин-де бада-бат үйтгән гиденлигини гөрди.

— Нәме «белки», Родион? Нәме ол маңа дахыллы ватлар?

Родион дулда ятан гошхалтасына бакан әтледи. Алды. Өңки еринде орнашып, гошхалтасыны дызына-да гойды.

— Догрусы, Татьяна Михайловна, мен шу сапар сизе шулары говшурмак үчин гелдим. Балам хәки бир бахана. Ким билйәр, ене нәче гүн яшажагымы!..

Татьяна барха бетер толгунды. Ичи сырлы гошхалтаны алнасамаян Родионың элинден хәзир какып алаясы гелди. Онам услып билмеди.

— Ынха, Татьяна Михайловна шол сизе саташан гүнүмден бәри аяп, саклап йөрүн — дийип, Родион гошхалтасындан чыкаран гырмызы матасыны гыза узатды.

Татьяна матаны гөрди: йөнекейже кешдели якасы ала багжыклы жотдажа, гырмызы көйнек.

— Гараганлы алаңың үстүнде шу көйнек маңа гүлэлек болуп гөрүнди! Шол гызыл гүләлегем сиз болуп чыкдыңыз. Татьяна Михайловна! Гүнәми гечиң, ядыңыза дүшйән болса, шу көйнеги эгниңизден өзүм чыкардым...

Ядына дүш ниреде! Шейле көйнек геендирин өйдүп, Татьянаның, элбетде, гөвнүне-де геленок. Асла бу көйнегиң гызыңкы я огланыңкыдыгынам ол селжерип биленок. Эмма шейле-де болса, ол гызыл сегин көйнеги усуллык билен багрына басды. Гөвнүне болмаса, бу нәтаныш көйнекден хайсыдыр бир отуң я хайсыдыр бир гүлүң таныш ысы бурнуна уран ялы болды. Бир демде ганат ачан хыялы оны өрән узак иллере, ядына дүшмейән сәхралара әкитди.

— Родион! Родион! Мениң мәхрибан Родионым! — Узын кирпиклериң үжүнда мержен дәнелери гөрүнди.

Родионам бозулды. Сөйгүли перзендини бейле перишан хала саланына өкүнди. Эйсем-де болса, гошхалтасына ене-де элини сокды.

— Лазаретдәки доктор Щербак ядыңыздамы?

Татьянаның яшлы гөзлеринде бегенч аламатлары пейда болды.

— Нирeден ядымда болсун, әзизим?!

— «Ак генералың» тарпа-тайын өлен йылы, ятан ери ягты болсун, лазарет докторымыз Лександр Василич икимизиң бүтин тарыхымызы Петербургың журналында чыкарыпдыр. Такык шейле. Мен сизе айтдым яңы, княжна, бизиң обамызда бир татар бар, ёначы. Йөне өзи татарам болса, эрбет адам дәл. Ачык гөвүнли адам. Ана шол маңа шу журналы гетирип берди. Өзем — өлмәкәң элин говшур — дийди. — Өлерсиң, йитер гидер — дийди...

— Айдяның нәме, Родион?! — Татьяна өзүне уззадылан сары сахаплы, юкажык журналы гарбап алды. — «Родник». Ежемесячный иллюстрированный журнал для детей. Том III. Июль, Август, Сентябрь. С. Петербург. 1882.»

— Сиз шол телетин гыкындысы гойлан сахыпаны ачың, Татьяна Михайловна! Эдил өзи. Такык.

— «Бир теке гызжагазының ве онуң энекеси — солдат Родионың тарыхы. Очерк. Д-рь А. В. Щербак.» — Татьяна бирден сахапдан башыны галдырды. — Нәме аглаяң, мәхирли халасгәрим?

— Бегенжимден, княжна, бегенжимден!

— Родион, нәме үчин о галада бейле ганлы чакнышык болды?

Гожа солдат нәме жогап бержегини билмеди. Киминң ким билен, нәме үчин урушянлыгы солдатың иши дәл ахыры. Оны генераллар билйәрлер. Шөхратлы серкерде Михаил Дмитрич билйәрди, ятан ери ягты болсун. Генерал — сүр — дийдими, солдат сүрмели. Такык зат. Эмма хәзир ол бу пикирини дашына чыкармады-да, агзы бүзмеклиже теммәки халтасына эл етирди, чилим доланып гүйменди.

Илкинжи «энекесинден» жогап алмажагына гөзи етен Татьяна өңкүденем юваш сесленди:

— Родион, неме... эйсем онда сен шол галада олардан... бизиңкилерден хич кес галан дәлдир өйдйәңми?

Ә-хә, ахыры өзи барды үстүнден! Родионың чакы угрунда бар экени. Чага йүрегиниң өз догдук меканына баглы хайсы-да болса, бир ган дамары хенизем үзүлмедик боларлы. Родион улудан демини алып, гызың гамлы гөзлерине дыкгат билен серетди.

— Мен-ә шонда гөзләп тапмадым, княжна... Онсоңам, алып гөрсек, ондан бәри, гөр, нәче йыллар гечипдир...

— Родион, о гайының адамлары нәхили?

— Хайсы адамлары, княжна?

— Шолар-да... азиялылар... текелер?

— Гой алла гүнәми гечсин, вагшы гайпалар... Байры бисоват... өзлерем гарып...

— Эрбетми олар, Родион?

— Оларам адам, мәхирли Татьяна Михайловна, элбетде, эрбедем бар, оңадам. Расеядан мысал гетерэйиң... Айдан ялы, княжна, мениң ясап берен зынҗыр баглы хаҗымы йитирмән саклаяныңызмы?

— Элбетде! Элбетде!

— Ана, шонам дагдан агаҗындан ёнупдым. Нохур дийилйән дереде битйән экен. Өзүм ялы бир кеммагал гөркезди Менем она, ядымда, галайы мытара бердим... Адам кемме ерде адам, княжна. Бир гезек мен...

Ызлы-ызына какылан гапы батлы ачылды. Ич ишикде пейда болан эли ак межимели Денис Батуричиң бәлчигрәк сеси янланды:

— Ол — питнечи гай гөзлейәр, гайда дынчлык бар ялы... Пардон! Мен сизе чай гетирдим. Момбеллә көмеклешйән. — Йигит йылжыраклап баш эгип, ичи ак чәйнекли межимәни столуң үстүнде чаласынлык билен ерлешдирди.

Татьяна пыңкырды: йылжыраклаян Денис хәзир ресторанын официантына меңзеди. Эйсем-де болса, ол угур тапыжы йигиде өз отуран стулыны теклип этди, өзем кроватда жоңкарды.

— Таныш бол, Денис! Мениң...

— Сениң, Татьяна Михайловна, «солдат шинелли энекән» Родион — дийди-де, бәлчирейән яш йигит көне әндиги боюнча еринден тарса туран гожа солдата эл узатды. — Салам!

Гарашылмадык хошаматдан алжыранңы хала душен гожа эсгер-де гөрмегей бариниң юмшак ак элини гатаңсы аясында чалажа гысды

— Сизе саглык дилейән, Алы хезретиңиз! — дийип, чүй какан ялы чеңкледи.

— Обадан гелдиңизми, Родион дәде?

— Хут шейле, Алы хезретиңиз! Отставкадакы солдат. Байры харбысумак...

— Отурың! Чай ичелиң! Сиз хакда Татьяна маңа кән зат айдып берди... Гелениңизи эшидип, гөрүп галайын дийдим... Сизе пәсгел берен болсам, багышлаң!

— Айдяныңыз нәме, барин? Айдяныңыз нәме!..

— Мыхманларың бары гитди, Таня. Дине әйнекли Жорж галды. Тарантелла чаляр... — Денис көпманылы йылгырды. — Аделина билен...

— Бу гүн бизиң Родиондан эзиз мыхманымыз ёк, Денис. Ким нәме дийсе, шоны дийсин...

Студент билен гоҗа солдатың өзара сөхбети барха алышды.

— Сен, Родион дәде, ыкбалыңдан разымы?

Гоҗа солдат ювашҗа гүлди.

— Ыкбалымдан разы болмага я болмазлыга мениң нә хакым бар, мәхирли барин? Мен мужик. Мен ер сүрмели, экин экмели. Ерем маңа несип этмеди. Худай бермеди. Машгала-да бермеди. Өмрүми солдатлыкда гечирдим... Бар гуванжым — Татьяна Михайловна. Галыберсе-де, ине, шу аҗы теммәки...

— Обада дурмуш нәхили?

Родион ене чала гүлди.

— Обада дурмуш нәхили болсун, мәхирли барин? Гүн догяр. Гүн яшяр. Кимдир бири дүнйәден өтйәр. Кимдир бири дүнйә гелйәр. Бары — таңрың садык гуллары... Пелегиң чархы шейдип, айланып дур. Ата-баба шол бир такдыр. Дурмушың гердиши шейле. Худайың буйругы шейле... — Сеси бирден ювашан Родион чилим доланмага дурды. — Саг болсун «ак генерал», ятач ери ягты болсун, Михаил Дмитрич мени өмрүмиң ахырында диен ялы солдатлыкдан дындарды.

Револючион романтика билен ганатланып йөрен Денис Батурини мужигиң бу пелсепеси ере пыччап уран ялы болды. Эйсем онда Родион өз ыкбалыны өзгертмек барада пикирем эденок-да? Асла шум ыкбалы өзгеререм өйденок. Өзгермелидирем өйденок. Онда нәме, онда нәме Денис дагы өз кружокларының гизлин йыгнакларында — көне дүнйәни юмурмак, тәзе дүнйә гурмак угрундакы айгытлы хүҗүмде ишчилер дайханлара даянмалы, дайханлара бил багламалы, обалара айланып, дайханларың гөзүни ачмалы — дий-шип, богазларыны пыртып йөрлер?..

Денис чилим чекйән гаррының гамашан йүзүне ене бир гезек сыңңытли сын этди. Бейнисинде пырланан шол соваллары оңа-да айдасы гелди. Эмма өз сырының ачылаймагындан чекинди. Ассырынлык билен Таня гөзүниң гытагыны айлады. Гыз бутнаман отыр-

ды. Ядан боларлы. Денис мундан артык отурмагы өзүне услып билмеди. Бирден турды.

— Саг болуң, Родион дәде! Хезил бердиңиз.

— Христос өз пенасында сакласын сизи, асыллы барин! — дийип, Родион оны элиниң ышараты билен чокундырды...

Дениси угратмага чыкан Татьяна гөчгүнли халда доланып гелди. Родион икисиниң гам гатышыклы йүрекдеш сөхбети шондан соңам эсли вагтлап довам этди. Бирденем Татьяна мыхмана кын совал берди:

— Родион, о ерлерде шиндем уруш болямыка?

Гожа солдат пикире гитди:

— Ончасыны билемок, Татьяна Михайловна, билемок, мәхрибаным! Йөне худай гөркезмесин, урушдан апатлы беланың ёклугыны билйән мен...

Татьянаның өз отагына гелип, кровадына сүйнели бәри эсли вагт гечди. Хейхат, гөзүне укы геленок. Бир эйлесине дөнйәр, бир бейлесине. Пикир толкунлары барха басмарлаяр. Гөр, ол хәзир нәмелер хакда ойланмаяр!.. Нәме үчин дүнйәде уруш боляр? Нәме үчин ынсанлар урушмалы? Ган дөкмели? Уруш нәмә герек? Татьяна муңа хич дүшүнип биленок. Аклы чатанок. Яңы Родионам урушдан апатлы беланың ёклугыны билйән дийди. Ол билйәр ахыры! Көпи гөрен гарры солдат ол. Гөр, нәче сөвешлере гатнашыпдыр!.. Догрудан-дам, шол үлкелерде шейле жөвзалы ыссы болямыка?.. Родион, элбетде, о ерлерде-де адамлар хил-хил дийййәр. Хер хилисинден бар дийййәр... Вах, хемме задың өңүнден билип болайса! Хайп, гележеги өңүнден такык гөрүп билйән дана, мегерем, бүтин дүнйәде-де ёк болса герек...

Уклап биленок. Эйлесине бир дөнйәр, бейлесине бир дөнйәр.

Кәте-де яссыгының ашагына дыкан гызыл көйнегини усуллык билен чекип алып, чалажа сыпалаяр...

АЙДЫҢ ЫКБАЛ ГӨЗЛЕГИНДЕ

Москваның аязлы гыш гижеси калбы талаңа дүшен Татьяна, хайп, гележеги өңүнден гөрүп билйән дана, мегерем, бүтин дүнйәде-де ёк болса герек дийип, арманлы пикир этди...

Хер бир адамың өмрүнде, хер бир халкың ыкбалында, тутуш юрдун асырлара улашян чылшырымлы тарыхында, элбетде, гирдап-гүзер, ёл-ёда, инелге-чыкалга, белентлик-песлик, чатрыклар, шаёллар кән. Шоларың барыны өңден гөрмек, айдып бермек мүмкин дәл. Эмма хак ёлы-ёданы, дүз йөрелгәни, чыкалганы тапмагың, сайлап алмагын ахырда хер бир адамың, хер бир халкың, тутуш юрдуң эбеди ыкбалыны кесгитлейәнлиги-де белли зат.

Йөне шол хак ёлы-ёданы, дүз йөрелгәни ким гөзлесин, ким тапсын? Ким кесгитли карара гелсин? Өзүниң бир бүтеви дөвлети болмадык, энчеме тире-тайпа бөлүнип, дагынык халда, агзала яшаян миллетиң ыкбалы барада ким алада этсин? Ким она ягты ёл салгы берсин? Шоны башарып билйән пайхаслы дананы ниреден тапжак?!

Гарагумуң гужагына яйран гадымы түркмен гайпаларының ыкбалының чөзгүди ахыры шу важып меселә дирейәр. Хазар деңзи билен Амыдеряның аралыгындакы уммасыз гинишликде балык тутян, мал бакян, яңлык яйян, экин экйән, гуйы газян, халы докаян, ат чапян, ав эдйән дагынык халк ыгтыбарлы хем куввагтлы аркадага — ховандара гөз дикйәр.

Руслар билен арзылы арагатнашыгы ёла гоймага чалшып, түркмен илиниң пайхаслы кетхудалары дүрли йылларда Астрахана, Оренбурга, Санкт-Петербурга, Бакува, Тифлисе гидип гелйәрлер.

...1821-нжи йылың аягында шейле вака боляр.

Гарабогаздан Челекене гелйән рус гәмиси газаплы гайда хеләкчилиге учраяр, елкен йыртыляр, гая ялы гомлар гәмини кенара зыңяр, гәми чагшаяр. Шол халатда-да Хыва ханының, хамала, ерден чыкан ялы болуп, етип гелен яраглы нөкерлери хеләк боланларың дашыны галлаярлар. Бәш йүзе голай гаракчы гәмиде галан әхли азыгы талап, матрослары есир аляр.

Бу хабар Челекен адасының кетхудасы Кыят хана етйәр. Ол ортанжы оглы Кадырмәммет билен алтмыш саны яраглы йигиди янына алып, дөрт киржимин елкенини деңизде ачяр. Абай-сыясатдыр дилеварлык билен рус есирлерини гаракчыларың элинден алмак, өлүмден халас этмек Кыят хана башардяр. Соң яшулы олары алты айлап диен ялы өз өйүнде саклап, ый-

дирип-гейдирип, яраларына мелхем эдип, алладан ак ёл дилэп, Бакува атаряр...

Халас эден рус есирлерини дүрли от-чөп билен сейиклэп-бежерип йөрен гүнлеринин биринде кенарда гөк деңзе сын эдип дуран Кыят ханың янына Алажа обасының молласы гелйэр.

— Нэдйэ, хан ага, орусларың гутулышямы?—дийип, докмэде молла элиндэки гара монжуклы тесбисини хошаллык билен ойнаклаяр. Онуң соңкы вагтларда моллачылыгыны унудып, сөвда ышгына дүшенлигине белет Кыят хан совал берениң йүзүне седасыз чиңерилйэр. «Сакавың соңуна серет» диен накыла эерип, сөвда улашан молла вагты билен жогап гайтармаяр. Онуң яңкы совалы нэхош руслара рехими инип я небси агырып бермэндигини яшулы молланың йылжыраклачн ягжымык гөзүнден аняр. Хан аганың чак эдиши ялы болубам чыкяр.

— Мен-ки саңа хейвере хайран галян, хан ага...

Кыят хан ене сесини чыкармаяр.

— Ягшы-ки, шунча харжа-чыкдажа галып, о түйки капырлара мисли-ки өз ковумдашларың хасабында серенжам берйэң. Аял-эбтатларыңам оларың кирлерине ченли ювушып йөрлер... Эйсем, айдалы, Орусъетде сең башыңа бела гелсе, алла даш этсин, олар шу жүре гамхорлук эдерлер өйдйэмиң?

Ак селлели, даяв гөврели, чигинлек молланың янында хас-да мүжимел болуп гөрүнйэн Кыят хан дашлашан ак елкенлерден гөзүни айрып, ызына өврүлйэр, чагыл гатышыклы чэгесөв ёдадан оба бакан эдимлэп,ограяр. Молла-да гапдаллашып гадам уряр.

— Тагсыр, сен менден, мегерем, бир санач уны артык иен болсаң герек?

Дылымсыраян молла жогап бермейэр.

— Шейледир, чаклаян... Шондан өтрем сен гердиши менден хас говы билмели... — Хан бирден аяк чекйэр-де, молланың йүзүне чиңерилйэр. — Соңкы айда Аждархана нэче киржимиң гитди?

Гарашылмадык совал хөрпи белент молланы бир бада алжырадяр. Ол бирхаюкдан соң жогап берйэр.

— Йигрими чемеси болса герек...

— Нэме ибердиң?

— Ай, ожук-бужук... Ягны-ки алланың эмри билен дуздур боя, бирнеме ишбил...

— Бары аман барып гелдими?

— Аллаха шукур!

— Аллаха-да шукур эт, гурбаны болайын, тагсыр! шукур эт, ынан вели, лэкин көнелерин сагрыдынам ятдан чыкарма: эшежигини берк душа дийипдирлер... Эгер-ки сенин киржимлерини орус ашналарымызын гэмилери пеналамадык болсалар, гаракчы гажарлар барыны гара деря гарк эдердилер... Я шона шиндем гөзүң етенокмы, тагсыр?

Икиси эсли салым сесини чыкарман йөрейэр. Диңе аякларының астында тогаланян майдажа чагылларын шыгырдысы эшидилйэр. Эпгек билен өвүсйэн ел молланың ак селлесиниң ужуны галгадяр. Кенарда чарлакларың чакыр гагылдысы эшидилйэр.

Кыят хан ики элини билиндэки гара гушагынын астындан гечирйэр.

— Сен маңа айт, тагсыр: арамызда орусдан яманлык гөрен ёмут бармы? — Совалына хич хили жогап алмансоң, ханам пикире гиден ялы болды. Эмма ломай сөвда отугып угран молланы ырмага-ынандырмага хас томмаклы делил тапандырын өйдүп, оңа ене йүзленди. — Челекене демир, мата, полат, кендир, мис, тагта ниреден гелйэр? Эйрандан я Хывадан гелйэн-э дэл болса герек, тагсыр?

Кыят ханың өйүне якынлашярлар. Хан мерхеметли молланы мыхманчылыга чагыряр. Эмма Эсенгула гагнаян рус сөвдагэринин хемаяты билен тэзе дүкан ачан молла гыссанмач мөхүмининң барлыгына салгыланып, оруспараз хана миннетдарлык билдирип, сага совуляр.

— Ядыңдан чыкарма, тагсыр,- биз орусларa дэл-де, оруслар бизе герек. Бетер герек! Бизе агзымызы бирикдирйэн ховандар лазым, тагсыр... Тазыган доварларын нэ жүре шумлуга гирифтар боляндыкларына өзүнем нэбелет дэлсин...

Шейлип агыр йүкли йылларын кервенлери Гарагум сэхрасындан ганлы гарпышыкларың ахы-наласы билен тиркешип гечипдир. Түркмен үлкеси асуда гүне зар болупдыр, таланчыларын атларының тойнаклары диңе бир ерин сагрысында дэл, арманлы йүреклерде-де ызалы ызлар галдырыпдыр.

Тарыхын чархы вели үзңүксиз өңе айланыпдыр. Кэ эгрелип, кэ гөнелип, кэ ёлунып, кэте йитип, кэте ене-де тэзе чатрыклар яйрадып, ики йүз йыллап диен

ялы довам эдип гелен рус-түркмен гатнашыкларының азаплы ёдалары ахыры бир улы ёла биригйәр. 1869-нжы йылын ноябрында рус полковнигиниң аз санлы отряды Красноводскиде, гадымы Шагадам гуйысының башында дүшлейәр. Бу хабар диңе бир денңз кенарына дәл, бүтин үлкә йылдырым чалтлыгында яйраяр, дашары юрт дипломатлары-да хайдан-хай галамларына япышярлар..

Түркмен илиниң Руссия мейлетин бирлешмеси шол пурсатдан башланяр...

Эмма дурмушда хич бир тарыхы өврүм хич хачан зовалсыз гечмейәр.

Кеседен сын этсең, дурмуш хакыкаты, тарыхы өсүшиң өзи патыша Руссиясының бу айгытлы әдимини тайярлан ялыды, хемме херекет диалектики кануна лайыклыкда яйбаңланан ялыды. Иш йүзүнде велин бейле болмады. Дүрли бәхбитлери араян гаршылыклар янадан мөвч алды. Бу ерде-де, элбетде, гең гөреси зат ёк. Деря ялы долуп-дашып барян дурмуш акымыны бир нобура салып болмаяр. Дагдан дөмен ужып сызжа чешмелер дура-бара биригип, бир деря өврүлйәнчә, кән ёллары, кән күлпетлери башдан гечирйәрлер.

Рус отрядының Каспи дензиниң гүндогар кенарында дүшләнлиги барадакы хабары эшиден иңлис хөкүмдарларында «Инди нәтмели?» диен ховсалалы совал дөрейәр.

«Инди нәтмели?» диен чылшырымлы совал түркмен тайпаларының хан-беглериниң арасында-да дилден-диле гечйәр.

«Инди нәтмели? Нәхили әдим этмели?» диен кын совал Каспи дензиниң гүндогар кенарындан Гарагум гиңишлигине бакан дүрби тутан рус серкерделериниң-де эңчемесини улы алада гойяр.

«Инди нәтмели?» диен совал шинди диңе түркана гарамаяк халкын өз калбында гозгалан турзанок.

Өрән узак йылларың довамында эгрем-буграм, чаркандаклы, чыбшыл-чыбшыл ёдалар билен эмеле гелен рус-түркмен арагатнашыкларында бир чемче гараягың бир челек балы заяламагы мүмкин диен дөвүр гелйәр. Инди бар зат объектив тарыхы зерурлыга дәл-де, бир я биртопар адамын пайхасына, эркине, гара небсине я ынсабына, гөдеклигине я сыпайычылыгына, кечжаллыгына я товшан түйлүлигине баглы болуп дуряр.

Инди гүйч билен адалаты улашдырып билен утмалы.

Ылайта-да патыша гошунларының өңүне дүшйән харбы серкерделере ченденаша әгәлик, эсерденлик, гөргүрлик герек. Бир акмагың я какабашың хатасыны дүзетмек кәте йүз акылла башартмаяр.

Дурмуш хакыкаты шейле-де болса...

«Бизе Руссия раят болмакдан аматлы чыкалга ёк» дийип, 1875-нжи йылың томсунда Гөкдепе яшулулары бүтин ахал-теке жемгыетиниң адындан Этреге, рус генералының хузурына абрайлы адамлардан векил иберйәрлер. Эмма леллим генерал Ахал векиллерине белли бир жогап бермейәр. Хайышлары әсгерилмедик кетхудалар шарпык иен ялы болярлар. Хатда текелериң Нурберди хан ялы, озалдан Руссия мейлетин бирлешмеги үндәп гелйән кәбир хан-беглери-де бөвүрлерини динлемәге межбур болярлар. Олар ярага япышалың диййән дызмачларың өңүнде бу сапар йүзлерини биалач ашак салярлар...

Шу тетелли себәплер зерарлы, патыша хәкимиетиниң шовакөр сыясатчысумаклары хем-де гиррик харбы серкерделери парахатчылыклы пурсатлары, аматлы мүмкинчиликлери элден сыпдырдылар. Ахалда патыша гошунларына яраглы гайтавул бермели диенлер агдыклык эдип башладылар.

Инди кенарда дүшлән лешгер я үмсүм ызына гайтмалыды я-да ярага даянмалыды.

Үчүнжи ёл ёкды...

V
ИКИ ОДУН ОРТАСЫНДА

Ахалдыр Мара эрк эден Нурберди ханың арадан чыканына он дөрт гүн дийленде, 1880-нжи йылың май айының башларында: «Ак генерал» Скобелев шу гүн өз лешгери билен Хазар дензиниң кенарында — Чекишлерде гәмиден дүшүпдир — диен ховсалалы хабар Гөкдепе галасына-да гелип етди.

Гала довүла дүшди. Әхли гүррүң шол хабара сырыкды.

— Ыскобыл дийдими янаралың адына?

— Скобелев. Шол Хывада, Кокантда гөз гөркезен серкерде.

— Бай-бов, ол Булгарда түрклериңем күлүни чыкарып гайдыпдыр ахыры!

— Хава-да, гөзи ганлы генерал-да... Ики ат депишер, арасында эшек өлер болаймаса ягшы.

— Ики ат ким, эшек ким, Гөнүбек багшы?

Дутарыны эгнинден асан мешхур сазанда чала йылгырып, аяк чекди:

— Атлар-а генераллар, ханлар бор. Эшегем — икимиз ялы гарамаякдыр-да.

Кичижик чайың гырасы билен барян обадашларың херси бир яна совулды. Әдимини чалтландыран саванда яңкы совал берен голак дүекешиң:

— Әлхепус, шу Амангелди багша Гөнүбек адыны билип дакыпдырлар-ов! Затдан горкмасы ёк. Гыпынчсыз гөнүләп гойберйәр залват — диен инче сесини пайпылдан геченде эшидип галды. Чалажа йылгырды.

Бири-биринден ховсалалы хабарлар эшидилйәр:

— Генерал Чата гелипдир.

— Генерал Терсакандан гечипдир.

— Генерал Хожагала гелипдир.

— Генерал Бендесен көтелине етипдир...

Скобелевиң отрядлары Гөкдепә якынлашдыгыча, ховсала артды гитди отурды. Галаның кетхудалары хәли-шинди үйшүп-чашдылар: инди нәтмели?

«Инди нәтмели?» диен совал ягы якынлашдыгыча чтилешди.

— Генерал Арчмана гелипдир.

— Генерал Дуруңдан бәрик ураапдыр.

Инди нәтмели?

...Гиңишлейин гурнаплан гоюн агылы ялы болуп, тегеленип отуран Диңли галаның гүнорта четиндәки гоша тудуң саясында язылан тәсин гүлли кечелериң үстүнде орнашан яшулулар хем шу кын меселе барадакы мөхүм маслахата үйшүпдилер. Хәзир бу ерде Ахал кетхудаларының әхлиси диен ялы барды. Олар өңлерине илкинжи чәйнеклери аланларында Гүн яңы найза бойы галыпды, хәзир болса гушлук чагы болуп баряр, отуранлар кыблада хатара язылан намазлыклара йыгы-йыгыдан гөз айлаярлар.

Гайга гиден гөкдепелилериң агыр аладасындан бихабар гушлар гожаман тутларың шахаларында дынувсыз жүркүлдешйәрдилер. Гайрада гыкувлашып, чилик ойнашып йөрен огланлара-да, тамдыр одун йүк-

лән тайхарыны өңүне салып, яланач япыдан дүшүп гелйән, башы шырдаклы, аягы чепекли гожа-да галаның үстүне абанып гелйән ховп дегишли дәл ялыды.

Эмма кын маслахата жемленен яшулулара велин, хәзир әхли зат, булутсыз асманам, огланлы мейданам, тамдыр одун алып гелйән гожа-да сус, дүнле, өйкели ялы болуп гөрүнйәрди. Сейреклән япраклары саралан пессежик үзүмлериң арасы билен илерки ёдадан даш гуя бакан гечип барян эллери күйзедир мешикли гелин-гызларың әдимлери-де аграсдан хаялды. Оларың хич хайсынынам йүзи ерден галанокды.

Хамала, хич хайсы хич ерик ховлукмаян ялы, яшулуларын сөхбети-де өрән хаял, аграс әхеңде довам эдйәрди. Бу ерде бу махал бир сөз аз, ики сөз көп ялы болуп дурды. Илиң ыкбалы чөзүлйән шейле галагоплы пурсатда-да отуранларың хич хайсынын агзыны көпүрҗиклედип, элини келеменледип я бириниң сөзүни бөлүп, сабырсыз сокжармаянлыгы, нобатсыз агыз ачмаянлыгы гаты гең гөрәймели хадысады. Эйсем-де болса, бу ерде гең гөреси зат ёкды. Түркмениң тебигаты шейледи. Бейле сыпайычылыклы сабырлылык, пайхаслы гиңлик түркмене галапын асуда хем гиң Гарагумуң, ченденаша чыдамлы, эвмезек дүелериң эбеди тебигатының тәсиринден гечен боларлы. Эмма отуранларың гылык-хәсиетлери, матлаплары, элбетде, дүрли-дүрлүди. Өз шахсы бәхбидини галаның ыкбалындан, илатың бәхбидинден хас илери тутян кетхудалар-да өз мүйнлерини сынчы гөзлерден аңсат гизләп билмейәрдилер. Дине кесесинден оларын бары ватаның, халкың гамыны ийип ялыдылар.

— Инди нәтмели? — дийип, хениз какасының кыркыны бермедик Магтымгулы хан шол бир совалыны ысгынсыз гайталады. Дымып отуранларың салык йүзлерине дыкгат билен гөз гездирди. Ким айбогдашыны гуруңдыр. Ким екедыз отурыпдыр. Ким тирсегине дондур чәкменини яссык эдинипдир. Ким эдикли. Ким месили. Ким чокайлы. Ким чепекли. Бары диен ялам телпекли. Яш хана жогап бермәге бу сапарам хич хайсы алнасамалы

Онсонам, сораг берен Магтымгулы хан болса-да, отуранларың хеммесиниң онуң голайында орнашан Дыкма сердарың йүзүне серетди. Мунунам, элбетде, өз себәби барды. Ханлыгы мирас алан Магтымгулы яңы

мурты табан, йигрими яшлы йигитди. Үстесине-де ол моллачарды. Дава-җенден дашрак дураныны кем гөренокды. Шонуң үчинем хәзир отуранларың хеммесиниң гөзи бөрмели Дыкма сердардады. Шоңа умыт баглаярдылар. Дыкма сердарың батырлыгы барадакы роваятлара бары белетди.

Элиндәки садап саплы сечекли гамчысы билен әдигиниң гонҗуна чалаҗа какып отуран Дыкма сердар өзүне дикилен соратлы назарлары, элбетде, дуйды. Эмма энтек өңе дүшмек ислемеди. Бу отуранларың ичинде она ынам этмейән кетхудаларынам ёк дәлдигини Дыкма сердар говы билйәрди.

Умуман, Дыкма сердар (онуң өз аслы ады — Өвезмырат, хәзир ол элли бәш яшында) дүшүнмеси кын адамды. Догрусы, шунча яшап, өзүниң нәхили адамдыгына онуң өзем хенизем оңлы дүшүнип биленокды.

Ол алты яшында ата мүнди. Еди яшында етим галды. Он үч яшында аламанчылыга гошулды. Он бәш яшында күртлере есир дүшди. Гарындашлары пул берип, сатын алдылар. Он еди яшында өзүне лешгер эдинди. Эгри гылыҗыны сырып, бир Машатдан, бир Хайдарабатдан, бир Хорасандан, бир Тәхрандан чыкды. Эмма онуң аламанчылыгам илиңкә меңзеш болмады: алан олҗасыны гарып-пукара пайлады.

Бөрмәниң илерсиндәки дагың иң белент гершине Агайлав дийийәрлер. Гыйчак-гыйчак дашларың арасы билен гидйән эгрем-буграм, инчеҗик ёдадан шол герше чыкян обада өрән сейрекди. Эмма Өвезмырат шол герше алты яшындан дырмашып үграды. Аягы дашдан тайып, нәче ёла тогаланып гайтды, эндамҗаны персала болды. Йөне ене дырмашды. Дагың депесинде отурып, туршы зирик, сүйҗи бөвүрслен ийди. Белки, шол дырмашмаларың тәсириниң, кемсидилен, силтерленен етимлигиң я-да аслы гарып болансоң, эсгерилмедигиниң тәсириниң етен болмагам мүмкин, өзүни билип үгранындан «Гүн гүйчлиниңки, говурга — дишлиниңки» диен аталар сөзи Өвезмырадың бейнисинде берк орнашды. Ол яшлыкдан — гөз гөзе ягы, диңе гара гүйҗе даянмалы — диен пикире уйды.

Мегерем, шол себәпден болса герек, патыша гошунының отрядлары Хазар деңзиниң гүндогар кенарына гелип үградан, Дыкма сердар оруслар билен

якынлашмагың эбетейини гөзләп уграды. Ол телим сынанышык эдйәр.

Ахыры ол улы оглы Акбердини янына алып, Чекишлере — генерал Лазаревиң янына гидйәр. Өзүниң достлашмак мейлиниң түйс йүрекдендигини делиллендирмекден өтри Чатда болан чакнышыкда есир алнан ики саны рус солдатыны-да элтип берйәр. Сердар өз эдимини генерала курханың сүреси билен дүшүндирмәге чалышяр: «Эгер душманың өзүңден рүстем болса, онуң динине гарамаздан, гүйжүне гөрә табын бол». Шейдип, ол ярым йыла голай рус лагеринде яшаяр.

Марыдан гелен Нурберди хан шол хабары эшидип, газаба мүнйәр. Себәби Руссия раят болмак хайышы билен Тифлисе — Оларың Император Алы Хезретлери Бейик Князь Михаил Николаевичиң хут өз хузурына барып, йүзүни алдырып гайдан Нурберди ханың йүрегинде оруслара китүв дөрәпди. Шондан соң ол Эйрандан далда гөзләп башлапды. Эйран шасы билен гуда болупды. Шонуң үчинем ол Дыкма сердарың шол эдимини дөнүклик хасаплады. Дөнүк сердарың обасына талаң салды.

Шол арада-да русларың лагеринде кимдир бири Дыкма сердарың гөвнүне дегйәр. Сердар гума синйәр. Нурберди хан өленсоң, машгаласы билен өз обасына гайдып гелйәр. Ене гүйч топлап уграяр.

Ики тараплы өйке аңсат язылмаяр. Эйсем-де болса, апатлы ягының якынлашмагы, Магтымгулы ханың говушгынсызлыгы гөкдепелилери ене-де бөрмели сердара йүзленмәге межбур эдйәр.

Бөрмеде улы маслахат боляр. Ылалашык барада геплешмек үчин Дыкма сердар билен Сопы ханы «ак генералың» янына илчи эдип ибермек макул билинйәр. Илчилериң руслар билен сулхы алышяр. Олар рус лагеринде галярлар.

Шол йылың август айының аягында болан газаплы сөвеш вагты, мен барып, теке ханлары билен геплешейин, белки, ылалашыга гелерлер — дийип, Дыкма сердарың өзи рус генералындан хайыш эдйәр. Эмма оңа ынанмаярлар, гайтам гылыҗыны алып, туссаг эдйәрлер. Хайсыдыр бир гөдек офицер онун сакгалындан чекйәр. Сердарын еңсеси гатаяр. Түркменин сакгалы билен телпегине эл гатдыгың, гутардыгы.

Гүйз гижеси оглы Акберди атлы ызындан баряр

(ине ол хәзирем какасының ызындакы хатарда седасыз отыр). Шейдип, ики ая голай рус лагеринде болан Дыкма сердар ене Гарагумдан чыкяр.

Хәзир, «ак генералың» лешгерлери гала етип гелйән махалында ол текелериң баш серкердеси болуп, өне чыкды. Эмма айгытлы маслахата үйшен кетхудаларың бирнәчесиниң она ынам этмейәндиклерине ачык гөзи етип дур. «Купүр сөзден алла даш этсин велй, Бамыда, Бөрмеде янарал Ломакиниң сербазларына ёл салгы берип, сүйҗи сув тапышып йөрен Дыкма сердар бизе баш болҗак болса, ишимиз ровачланармыка?!» диен кинаялы сөзи ол дүйн метҗидин янындан гечип барярка эшитди. Гаңрылып середенде, эли тесбили Керимберди ишаны танады. Шонуң үчинем онун сөвешиң бир четинде Дыкма сердар болса, «ишиң ровачланҗакдыгыны» мүнкүрлере шексиз субут эдеси гелйәр. Шонда-да, яш ханың хәзир өзүне дикилен сорагҗы назарыны дуйса-да, онуң: «Инди нәтмели?» диен совалына Дыкма сердар илкинҗи болуп жогап бермәге алнасанок.

Гожаман тутларың шахаларында болса пысырдашян гушлар дынувсыз жүркүлдешйәрлер.

Ики дызына чөкүп, тогдары ялы чугутдырып отуран ак селлели, меле чәкменли, аксовулт йылчыр йүзли ишаның салыхатлы сеси үмсүмлиги ахыры бөвүсди.

— О-түки, Теҗендир Мара иберен чапарларымыздан ам-а дерек болмады — диййип, ол чайлы кәсесине эл етирди.

Ишан ага йүзүни ерден галдырмаса-да, бу игенчли сөзде өзүне гыҗалат берилйәндигини Магтымгулы хан, элбетде, аңды. Чүнки Гурбанмырат ишаның турувбашдан патыша гошунларына яраглы гаршылык гөркезмегиң беленчилеринден биридигини хан говы билйәрди. Яш ханың яллыгыны ишан хәли-шинди язгарярды.

— Чапарларам нәме, алла ёл берсе, дири болсалар, чыкар-да бир ерден, ишан ага.

Гыссаглы мөхүм билен гөндерилен чапарлар хәзир ара алнып маслахатлашылян меселе боюнча Этек, Теҗен, Мары кетхудаларының пикирлерини билип гелмелидилер. Эмма, Гурбанмырат ишаның айдышы ялы, олардан шу гүне ченли дерек ёкды. Чапар ибермеги макул билмедик ишаның муны-да өзүниң еңши хасапландыгына ханың аклы чатды.

— Ай, онсоңам нәме, дамулла, язгытдан сыпан ёк...

Ишан йылчыр йүзүне чыкан бегенжини гизләп билмеди, өз ичинден болса: «Хава, хан ага. Ахыры мең днениме гелмели борсуң. Хергиз мең сөзүмден чыкыжы болмагын» дийип хешелле какды.

— Хан ага! Бир чемче ганымдан гечсеңиз, менем өз эшиденими айдып галайын. — Айбогдашыны гуруп, өңүндәки чәйнегиң ала багжыклы гапагыны шыркылдадып отуран ёгнас яшулы готрак йүзүни ерден галдырды. Барының назары оңа тарап өврүлди. Магтымгулы хан макуллайжы ышарат этди. — Чапарлар, хан ага, бирчак гелипдирлер. Йөне сизе гөрүнмәге горкуп, букушып йөрлер... Марыдан көмеге гелен дөрт йүз атлы жигидем өтен агшам Багажадан ызына доланыпдыр...

— Нәме?! — Ханың гөзи ханасындан чыкайын дийди. — О нәтүйсли геп болды?

Дыкма сердарам өңе омзады:

— Ким айтды оны саңа?

— Оглум. — Готурак йүзли яшулы ене ере серегди. — Жигитлер өз сердарының төвелласынам алмандырлар. «Орусда арымыз көенок» дийипдирлер...

— Намартлар! — Дыкма сердар гылыжының сапыны берк гысымлап, гыжынды.

— Намартмы я мертми, ончасыны билжек дәл, сердар, йөне—урушжак дәл, сердар—диенлер-ә чын...

— Вах, багрымы якмасаңызлаң! Түркмениң өйүнә йыкан шу агзалалык дәлми нәме?!

— Хер ханыңам өз айры матлабы бар! — Бары бәшыны бирден галдырды. Дым-дырслык болды. Хәзир Дыкма сердар бир зат айдар өйтдүлер. Эмма ондан-ам седа чыкмады. Чүнки бу томмаклы сөзи айдан ил ичинде таналян, сыланян, сарпасы сакланыльян Гөнүбекди. Нурберди хан пахырын яшлыкдан биле өсен, биле тиркешен жан ялы хемсаясыды. Отуранлардан йүзүни далан болмаса-да, өзүниң биртопар кетхуданың гөвнүне дегенлигини дуян сазанда морта сөзүни ювмарламага чалышды. — Хан ага, халка сала салынса, ничик борка?

Гурбанмырат ишан хандан өңүртди:

— Халкам нәме, Гөнүбек, аллатагаланың эмри билен кетхудалар нәмәни оңласалар, шоң билен болар-

-да. Сурин ыгтыяры чопанда боляндыр. Бизинем аладамыз, худай ёл берсе, ил-гүнүн аладасы.

— Элбет-ки, тагсыр, элбет-ки! — дийип, голайда хажа гидип гелен, шонуң үчинем хөрпүни хас белент тутян Керимберди ишан селледешини голдамага алнасады.

Эмма Амангелди сазанда Гөнүбек лакамыны йөне ерден алманды. Ол «йүз гөрүп, гапырга сырянлардан» я-да бириниден сөз алып галянлардан дәлди. Хәзирем ол женбазлара йүрегиндәкини айтды:

— Илиң-гүнүң аладасыны эдйәниниз гаты говы, ишан агалар. Илем, иншалласа, сизи унутмаз. — Кимдир бири узын найының ужуна күмүш гейдирилен галяны сазанда узатды. Гөнүбек чилимден бирки ёла хезил эдинип сорды-да, ызына берди. — Йөне мен башга бир зат дийжек болян, тагсырлар. Тарыхдан мәлим болшы ялы, ата-баба ган-хун алгылы ягыларам ярашып гелипдирлер. Бизиң нә оруслардан хун алгымыз бармы?.. Эбединде, ишан ага, ынсан ганыны дөкмек пыгамбер өвлатларына махсусмыка? Алла оны өз бенделерине буюрдымыка? Бирден танрының газабына галаймалын?

Кимдир бири гайра четден чалажа сесленди:

— Кимиң кимиң ганыны дөкжегини энтек алла билйә.

Дыкма сердарың оглы гепләни хырсыз даладьı.

— Кимиң ганы дөкүленде-де, пархы ёк. Биз галаны горамалы!

— Берекелла, оглум! Капыры өлдүрен шехитдир — дийшип, Гурбанмырат ишан билен Керимберди ишан икиси биле сесленди.

— Пидасыз горап болмазмыка галаны? — Чүри телпекли Ханмәммет Аталык дикелди-де, Дыкма сердарың чытык йүзүне серетди. — Бирки саны гөдек янарал гөвнүмизе дегди, райымызы йыкды дийип, орусың барыны бираякдан сүрмесек нәдйә? Ак патышаң диле душүнйән янаралларам аз дәлдир ахыры!

— Ёгса нәме? — дийип, Оразмәммет ханам халыпасының парахатчылыклы мейлини голдады.

Дыкма сердар ики ханың ойнаклаян гөзлерине ичинден гечип барян назар билен серетди. Сердар оларың тилки ялы сыпжыкдыкларына белетди. Оларың хәлишинди үйтгән дурян шемалдан угур алып, аматлы

пурсат антап, өзгерип-өвсүп билйәндиклерине гөзи етикди. Оларын йүпүне одун гоймак хатарлыды. Гарачынларымыка я ат ойнадярмыкалар? Ёк, хәзир-э гарачынлары ялы.

Гәнүбегиң пессайдан аграс сеси Дыкма сердарың пикирини бөлди:

— Мен-ә, адамлар, Ханмәммет Аталык билен Оразмәммет хан икисиниң маслахатыны макул билйән. Алла угруна этсе, гурбансыз горанмагың нежадыны иймели.

— Җадыгөйлик биленми? Я саз биленми, Гөнүбек? — Дыкма сердарың гатаңсы сесинде яңсы дуюлды. Гөнүбегиң ылалашыгы үндейән ханлары ач-ачан голдамагы сердарың гахарыны гетирди. — Сазанда халкының йүреги юка боля-да! Гөнүбегем хемме кишем өзи ялы юка йүрекдир өйдйәр... Сув сеңрикден агды, жемагат... Инди ылалашардан гич. Инди душмана гайтавул бермегиң гамыны этмели...

— Берекелла, сердар! Аферин! Алла медет берсин! — диен Гурбанмырат ишаның йүзи хас-да ягтылды.

Гүңлеч говур эмеле гелди.

— А-хов, о патыша гошунының сапында түркменем бамыш диййәлер-ле. Чынмыка шол?

— Ай, түркменденем хер хайсы чыкар...

— Ики жахан оваррасы болдук.

— Чашың гөзүне середен ялы.

— Мен айдян, болмаса, Эйрандан көмек соралың!

Бу гүңлеч говура эсерденлик билен диң салян Дыкма сердар гулагыны үшертди. Галяна гүйменйән Магтымгулы ханың йүзүне серетди

— Хава-да, түйс жай маслахат. Гойны гурда табшыралың. Ай, акмак, Хыва ханындан нәме гөрдүң көмек сорап? Көмек бермеден-ә гечен, гайтам Дашкент янаралыны бизе гаршы өжүкдирди.

— Хак айдян иним — диен Гөнүбек Дыкма сердара назарыны дикди — Бу рөвүшлери эдил өңден гөрен ялы Магтымгулы шахыр бизе маслахат эдил гидипдир:

Бир бидөвлет билен бирге болынчаң,
Дөвлетлиниң гапысында гул болгул!..

Керимберди ишаның инли гашы чытылды. Сазанда дикилен нәгиле назарыны Магтымгулы хана тарап өврүрди:

— Эйсем онда сен Эйраны бидөвлет, Орусъеңдем дөвлетли сайяң-да, Гөнүбек?

— Дөвлетли хем гудратлы сайян, ишан ага.

— Тоба дий, таңрының бендеси! Саңа, мегерем, шейтан сапак бериндир. — Ишаның алҗыранны назары мәрекеден далда гөзледи.

Эмма хич кесден сес чыкмады.

Чокайына яма салып отуран йигит бирден:

— Ай, биз-ә дерян о йүзем бир, би йүзем — дийди-де, якымсыз үмсүмлиги бозды. — Йитирйән задым ёк. Я шаңңырдап отуран шайлы гелним дул галар диен гайгым ёк...

— Бинамыс! Бигайрат!

— Аял-эбтатлары, оглан-ушаклары хаял этмән га624ладан чыкармалы. Гайрак, гума атармалы!

— Бейле дәл, көшек! — Керимберди ишан алкымында отуран жахылың сөзүни агзындан алды. — Гой, зенанлар өз ичимизде болсунлар. Әрлериниң мертлигини я намартлыгыны өз гөзлери билен гөрсүнлер...

— Эй, тоба!

Гарма донуны ясгынжак алан Ханмәммет Аталык Керимберди ишаның гулагына нәмедир бир зат чавуш чакян Магтымгулы хана йүзленип, өңе омзады:

— Хан ага, озалында бу гердишлер, элбетде, алла тарапындыр велин, өзүм-ә пелек терезисиниң хайсы тарапының аграмлажагына шинди оңлы гөз етирип билемок...

Говур кипарлады. Хан дүшүнмеди.

— О хайсы терези ол?

Эмма Ханмәммет Аталыга май берилмеди. Гурбанмырат ишан билен Керимберди ишан икиси, хамала, өң диллешен ялы, нәме үчиндир, онуң сөзүниң ёргудыны хана дүшүндирмәге ерли-ерден ховлукды. Догрусы, хан мертебели ики ишана бирден бейле ховсала етишимегиниң себәбини-де дүшүнмеди. Йөне ол ики ишаның жынларының алышмаяндыкларыны, бири-бирине ассырынлык билен бадак салиндыкларыны билйәрди. Бу ики руханының уламалык угрундакы басдашлыгы иле-де мәлимди. Олар гөрер гөзе сыпайычылыклы саламлашсаларам, өз янларындан бири-бири-

ды. — Шу гылыжың йүзүне язылан хаты гөрйәңизми? — Ол гылыжы ики эли билен дабаралы галдырды. — «Зен талак» язылгы! Дүшүнйәңизми? Ким шу гылыжы ишледип билмесе, «зенаны талак» язылгы. Шу саргыт галаның әхли гылыжына язылгы. — Дагы бир сөзем диймеди-де, туршы ялы лампа отурды. телпегине эл етирди.

— Рас айдяң!

— Түркмен хич хачан кесекинин шасына я ханына бил бүкен дәлдир!

— Берекелла, жигитлер! — дийип, дызмачлара гылав берйән Керимберди ишанын өзүнден гөвни хош болды.

— Биз тархан! Өз галамыз өзүмизе бес!

— А-хов, Бендесен пәлван! — дийип, гыгыран Ханмәммет Аталык ене-де отурып билмеди. — Агзың айдяныны гулагын эшидйәми? Гөкдепе галасыны горадыгың түркмен үлкесини халас этдигиң дәл ахбетин!

— Өз арабаңы тигирле! Өз гүнүңе ян!..

Дызмачларың ганы гыздыгыча, Гурбанмырат ишанынам көхи гелди. Көпчүлиги өз сөзүне гулак асдырып билендиги барадакы гедемси дуйгы оңа гылав берди. Шөхратпараз ишанын гушы учды. Догрусы, ол хәзир ганлы чакнышыкдан өзүне нәме неп гележекдиги барада, умуман, бу уршуң киме, нәме үчин гереклиги барада-да ойланып дурмады. Оны өз сепйән тохумынын сувдан ганан шитил ялы, гөгерйәндиги канагатландырды. Ол өз янындан тамдыр инди мазалы гызды, чөрек япыбермек пурсаты гелип етди диен нетиже чыкарды.

— Хан ага, инди маслахаты жәмләйсең нәдйә? Миллетиң мейлин-ә гөрдүк — дийип, ишан алңасады.

— Бизем кән зады гөрдүк, ишан ага — диен Гөнүбек ене онуң гапдалындан чыкды. — Гумда гана булашып ятан телпекдир шырдагам кән гөрдүк, хейхат, жеңде екеже-де ганлы селле гөрмедик...

Хан ага дәл-де, Дыкма сердар ардынып, еринден турды. Гапдалындан асылан гыны готазлы гылыч эдигине дегип, икияна ыранды. Саг элини гушагына гысдырылан сапанчаның гундагына етирди.

Мәрекә сув сепилен ялы болды.

— Гөнүбек! Бес эдин! Ил-гүн сени сылаяр. Сением динден я илден чыкып йөрен ыкманда дәлдигиңи

барымыз билйәс... Хәзир... — Дыкма сердар саг элини галдырды. Ассырынлык билен ыза чекилен Гөнүбег сазанда сердарың нәме дийҗегине гарашман, ясы еңсесини түңңердип гитди. Шол махал аңырдан бир топар атлы җигит етип гелди. Сердар гара өйлериң хатарындан босүшып чыкан аяларың, эллерини далдалашып, ковчум-ковчум болуп, мәрекә тарап йөнелендиклерини гөрди. Шол пурсатда-да өзүнин сакгалындан чекип, хаясыз йыршарян, ябы дишли рус офицериниң бетнышан кешби гөз өңүнде җанланды. Гөвреси гагшап гитди. — Адамлар! Ишан ага гулак салың!

Гурбанмырат ишан Магтымгулы хан билен Дыкма сердарын арасында дуран еринден өңе сайланды. Онуң варплы сеси аяк үстүнде дуран агыр мәрекәнин депесинде яңланды. Ишан мукаддес топрагы капырлардан горамага чагырян илкинҗи сөзлеринден башлап, галалыларын ганыны гыздырмага чалышды. Ахырда-да газавата чакылыгыны ак пата берип соңлады:

— Алла сыгының, алланын бенделери! Алла бизиң гаранындыр! Аллатагаланын гудратлы эмри билен Магтымгулы ханың ве ене-ки Дыкма сердарың пеналы перманыны ыглан эдйән: алла аманадымызы алынча, галаны горалың! Капырын элинден өлен шехиддир. Алла сизе медет берсин, герчеклер! Омын!

— Омын!

— Омын!

— Омын!

Сөвешҗек касам хөкмүнде мүңлерче адам тарапындан ызлы-ызына гайталанан бу сөзүң гара булүтлы асманда яңланан гүррүлдиси гул-гулалы галаны сарсдырды.

Гала горҗалан ары кетегине дөнди...

•

Башы белалы галанын гүнбатарында болса бу махаллар патыша гошунының отрядлары улы басга дүшүп, сөвеш сепгитлерини пейлейәрдилер...

Гызыл хач җемгыетиниң ак чадырлары өзбашдак хатара дузүлди. Ин кичиҗик чадыры графиня Милютинаның еке өзи эеледи. Хич кесе дуйдурмаса-да, ол бу гүн эрбет ядады. Дан билен ёла дүшүшлери. Ахыры ол ёлда атдан дүшүп, фургона мүнди. Хәзирем Родионың яңыҗа гетирип берен шезлонгында ики аягы-

нам өне узадып, аркан ятып, гөзлерини юмды. Өзүниң душүн йөрен ерлерини гөз өңүне гетирҗек болды... Чагалыкдан башлап, бегзадаларың арасында эсен графиня үчин хэзирки ягдайы ялан ялыды. Санкт-Петербург, Гатчина көшги, Москва, Ливадия, Рим, Вена, Флоренция, Париж, Гамбург, Симеиз... Императорлар, шалар, шазадалар, короллар, герцоглар билен душушыклар... Пешенели бал-маскарадлар... Император театрлары... Бирденем Гарагум чөли... Гарагум чөлүни Елизавета Дмитриевна дүйшүнде-де гөрмэнди. Дүйн болса шу чөлде князь Шаховской оңа биле дурмуш гурмагы теклип этди. Гулки! Эртекэ меңзейәр. Эмма хакыкат...

Чадырың дашындан гелен зенан сеслери графиняның пикирини бөлди. Ол дүйрленип, диң салды.

...— Князь Шаховскойың йүзи яңы ене салыкды. Мегерем, командующий ене бир якмазыны диендир. Ахырда икиси бири-бирини дуэле чагырмаса ягшы...

— О нәме үчин?

— Өзүн гөреңокмы нәме? Князь графиняның көйүнде көйүп йөр ахыры...

— Көенде нәме?

— «Ак генералыңам» гөзел кенизин төверегинден айрыласы гелеңок. Хер халда харбы министриң гызы...

— Бейле дәл болаймасын? Аял гөрсе, Скобелевиң жыны атланяр диййәрлер-ле... — Чадырда отуран графиня биалач йылгырды. — Оларың оңшуксызлыгы Отеллоның дерди дәл. Князь Шаховской яралы я нәхош ерли миллете делалат эдйәр. Ине, шу гүнем шолар үчин хол чадыры гурдурды. Скобелев болса шоны халаңок... Князь билен графиняны ысньшдырянам эжизлере дуйгудашлык дуйгусымыка диййән...

Милютина ене-де йылгырды: гөр, адамлар нәхили сынчы!

Арман, Москваның шол аязлы гыш гиҗеси калбы галаңа душен Татьяна-да, онуң бир махалкы «солдат шинелли энекеси» Родионам бу барада хич зат билмейәрди, билмеклери мумкинем дәлди.

Өз гызы ялы гөрйән княжнасы Татьяна Михайловна билен душушаныңа бичак бегенендигини Родион вагтал-вагтал гураксы үсгүрип, даражык флигелде ар-

сак атбакара узак гиже гүррүң берди, ягты жаханда өзүниң ялңыз гуванжының эйжежик гумрусы Татьянадыгыны өвран-өвран гайталады. «Бүтин Расеяның гуванжы хем гахрыманы» генерал Скобелев билен энчеме ёла йүзбе-йүз душушмак багтының өзүне миессер боландыгыны буйсанч билен ятлады...

Татьяна-да шол гиже оңлы уклап билмеди. Шол агшамың дөреден толгунмаларының, гаршылыклы дуйгуларының, чолашык пикирлериниң кереби оны сындырмады, уклатмады. Пикир ызына пикир чогды!.. Нәме үчин дүнйәде уруш боляр? Нәме үчин ынсанлар урушмалы? Ган дөкмели? Уруш асла нәмә герек? Татьяна муңа дүшүнип биленок. Аклы чатанок. Родионам айдяр ахыры — урушдан апатлы беланың ёкдугыны билйән — диййәр...

Кәте-де ол яссыгының ашагына дыкап гызыл көйнегини усуллык билен чекип алып, гамгын сыпалады...

Родион-а бейле-де дурсун, хай-хайлы генерал Скобелевиң өзем Гөкдепе галасыны эелемегиң я-да соңра түтүш түркмен үлкесиниң өз мейли билен Руссия бирлешмегиниң нетижесинде дөрежек дүйпли социал өзгеришлериң манысына-матлабына гөз етирип билжек дәлди. Аслында «ак генерал» бу барада чынлакай ойлананокдам. Ёк, ойлананокды. Харбы серкерде үчин шонда өз компаниясының диңе бир манысы-матлабы барды: ол өз патышасына тәзе ер алып берип, өз шан-шөхратыны артдырмалыды...

ЭЙСЕМ ИНДИ ОЛ ЭРКИНМИ?

Узак гиже оңлы уклап билмедик Татьяна даң атарына такатсыз гарашды. Ахыры жахан ягтылып башлады. Башүжүндакы инсиз, узын пенжиреден махал-махал дашарык гөз айлап ятан гыз шогурдавук ак простыны үстүнден серпип гойберди-де, юмшак кроватында дик отурды. Йылманчак чигинлерине яйылан шабрам гара сачларыны аркан атышдырды. Ериндеи гобсунмага ялтанян ялы, аясыны энайы эңегине сөйәп, тирсеклеринем ики дызына дирәп, эсли салым доңан ялы болуп отурды. Ахыры аякларыны кроватдан саллады. Пола язылан гаплаң дерисиниң үстүнде ятан ичи сүткли махмал шыпбыгына кепдери топук-

лы аякларыны илдирди. Гиже геййэн ак атлас көйнегини шовурдадып, пенжирәниң өңүне барды. Инчеден узын пенжирәниң ашакы гөзлериниң айналарына никап болан ораяны тутусыны ики тарапа сырды. Оңа-да кайыл болмады-да, гөк пенжирәниң бир гапдалыны усул билен ачды Май сәхериниң сергин шемалы йүзүни сыпалады. Атыр ыслы пәкизе ховадан хезил эдинип дем алды.

Институтың яй шекилли, яшыл реңкли жайының гиң ховлусы ләлезарлыкды. Сәхериң сергин шемалына нәз эдип, үлпүлдешип отуран реңбе-рең гүллер Татьянаның гөвнүни гөтерди. Гапдаллары зерендир липалы, гоша аллеялы шу ләлезарлыгың институтың ызгытсыз начальницасының иң улы гуванжыдыгыны студенткаларың хеммеси билйәрди. Начальница гызлара: «Сизем шу тәсин гүллер ялы, тәмиз болмалысыңыз» дийип, хәли-шинди өвүт бермәге эндик эдипди. Хемише диен ялы этеги пола етип дуран гоңур көйнекли, шиллиң бойлы, сүйри йүзли, биркемсиз тимар берлен чал сачлы, эли элмыдама лорнетли начальницаның хортаң кешби гөз өңүне гелен Татьяна биалач йылгырды.

Татьяна хәзир институтда өзүнден өзге адам оянаидыр өйтмеди. Эмма ялңышаныңа деррев гөз етирди. Институтың гиң ховлусының тә гайракы демир дервезесине ченли узалып гидйән, ал-яшыл кешдели клумбаларда эли гайчылы күйки багбан эййәм ыгшылдашян тер гүллериң пудакларыны гырпып-чырпып, тимар берип йөрди. Даң шапагының ериниң гызарандыгы гүллере чайылан сымгылт өвүшгинден мәлим болды. Асмандан ак гувлар ялы, гайышып барян акжа булут топбажыклары-да Татьянаның сүңңүни еңлетди.

Нәхили ажап сәхер! Май сәхери!

Татьянаның өз он алты яшының белленен гүнүниң эртеси «солдат шинелли энекеси» Родион билен хесретли хошлашалы бәри инди бәш ая голай вагт гечди.

Бу гүнем 18-нжи май. Бу гүн онуң иң соңкы экзамени. Иң кын экзамен — Таңры кануны. Иң кын экзамен, иң мылайым мугаллым. Мәшбүрүнч яйбаң сакгаллы, чалымтык узын сачлы, тогалак гөврели профессор Инжилиң сурелерини овазлы окап билйән гараягыз гызы айратынам эй гөрйәр. Оны диңе Татьяна-

ның өзи дәл, класдашларынынам хеммеси билйәр. Ене-де санлы сагатдан Татьяна гызгылт янаклы, габакман гоюн гөзли кешишиң өңүнде дикелмели Догры, Татьяна соңкы гүнлерде отагындан чыкман диен ялы ахыркы сынага тайярланды.

Ёк, диңе соңкы гүнлер дәл, ол инди бәш айдан бәри — берк ядында галан шол гарлы гыш эртириндеи бәри институтың дашы хаятлы ховлусындан чыкман яшаяр.

Шол хесретли хошлашык хәзирем бирден гөзүниң өңүнде жанланды.

Татьяна эгни гоюн дерисинден тикилен, теммәкиысы синен гоңрас поссунлы, башы япбашык гара телпекли, аягы кече әдикли Родион билен особнягын атыңналы шекилли секисине ирден чыканда, гар ягып дурды. Родион дашарда бир сөзем диймеди-де, гары ардылан басганчаклардан ашак душуберди. Татьяна болся гоша сүтүне сөенип, алжыраңңы назарыны ондан айырмады. Даяв гөврели солдатын чигинлеринин индиди бирнеме чөкенлиги шол махал гөзүне илди. Родион инди, догруданам, солдата дәл-де, өз аслына — дайхана меңзейәрди. Татьянаның йүреги бирден ховсала дүшди. Родион өзүнден дашлашдыгыча, йүрегиниң хайсыдыр бир дамары үзүләйжек ялы, нәмедир бәр гымматлы задыны өмүрлик йитирәйжек ялы болды. Бу дүйгы йүрегини гүрсүлдетди. Бирден әхли зады унудып, мәхрибан адама тарап ылгады. Баршына-да гожа солдатың бойнундан аслышды. Сакгалы-мурты сырылмадык йүзүнден өвран-өвран огшады, седасыэ хоркүлдап, гөзяш дөкди. Гар билен гарышан гөзяшы өзиз хоссарының гамашан йүзүне дамды.

— Болды! Болды, бесдир, эйжежик гумрым!.. Хапа болман! Мен ене гелер дурарын... Хава, хава, гелер дурарын...

Хава, шол хесретли хошлашыкдан бәри бары-ёгы бәш ая голай вагт гечди. Эмма шу мөхлединң ичинде өз калбында нәхилидир улы бир өзгеришлигиң боландыгыны Татьяна аңды. Ол үрч эдип окады, экзаменлере тайярлык гөрди, экзамен берди, эйсем-де болса, бөврүнде хемише башга бир санжы бар ялы болды дурды. Родионың пешгеш берен журналыны гүнде-гүнаша элине алды. Биреййәм бүтин мазмуныны ятдан

билйән очеркини дүшнүксиз гусса билен гайталап-гайталап окады...

Хәзирем Татьяна эли гайчылы күйки багбаны унутды-да, чепине өврүлди. Хашамланан туалет столжыгынын үстүнде ятан юкажык журнала гөз гездирди. Еринде дур. Гиҗеки гоян еринде. Журнала эл етирди. Поссуҗак додаклары пышырдап уграды.

— «...Төверереклеринде санитарлар пелесаң уруп йөрен яралыларын арасына дүшен, ахы-наланын, найынжар иңңилдилериң зарындан гулагы камата гелен чага гөзүни элек-челек эдип, дегре-дашына вехимли назар айлады, онсоң еринден турды-да, серрелишип ятан маслыклардан совла-совла аласармык халда өңе йөреди, ажы гөзяшыны пайрадып, эҗесини гөзлемәге башлады.

...Генерал Скобелев етим гызы графиня М.-а бермеги, ондан хәзирликче гыз барада алада этмеги хайыш этмеги буюрды, гелҗекде ол бу гызы өзи тербиелемеги йүрегине дүвди.

Графиня узакда дәлди, галаны габан лагердеди... Ол гыза серетмеги өз денщиги Родиона табшырды. Хызматкәр эдип алар ялы аял машгала болмансоң, Родион чем гелен иши эдйәрди: нахар биширйәрди, ичерә середйәрди, кир ювярды...

Энекелик везипеси Родионын гөвнүнден турды. Тәве гуллугына монча болуп, гызын яшаҗык бедениңе синен чаңлы киршени ювмак ниети билен, ол деррев сув гыздырып башлады. Оҗагаз гыз үч яшларындады. Өз төверегини галлап дуранлара ойнаклап дуран гара гөзлериниң мүнкүр назарыны айлаян, кирлән узын көйнекли — эгнинде шондан башга зат ёкды — бу гараягызжа гыз яп-яңы табордан алнып гайдылан эйжежик цыган гызына меңзейәрди.

Эндам-жанынын ювулмагы гыза хош якмадык болмарлы, чүнки ол эллерини келеменледип, дәбшенекләп, гыкылык барыны турузды. Эмма шепагатсыз Родион гызын гык-вагына сәхелче-де питива этмән, оны гарачыны билен ювундырды».

Чала йылгыран Татьяна шол ябаны гызҗагазы гөз өңүне гетирҗек болды. Эмма шол гызыл көйнеклиже гыз гөз өңүнде шекилленмеди. Ене-де окап башлады.

— «Ол йылы сувы гызын депесинден хер гезек пагладып гуянда: «Нәче ләгирсеңем, пәкиз-ә болар-

сың» — дийип гайталаярды. Ахыры ол гызы сува дүшүрип болды, она йыртылан эркек көйнегинден тикилен арасса көйнежиги гейдирдилер, келлесине гочак яглык даңдылар, она боларлык аякгап тапылмансоң, аягына узын йүн жорап гейдирдилер. Гаража гызы кровадын орнуны тутян тагтырованда шол халда ерлешдирип, гара дере батан энеке ахыры она чай берип башлады...»

«...Дузага дүшен сарч жанаваржыгы яда салян шол ябаны гызжагаз Таня Текинскаяды. Ол дине Родион билен графиня өвренишипди. Родион оны ийиндирди, гейиндирди, гейимини чыкарды, ювундырды, ятырды, дашынданам кәбир рус сөзлерини айтмагы өвретди. Родиондан өзге адамларың барына Таня вехим хем мүңкүрлик я-да халыс бипервайлык билен гаpады. Родион болса онуң гөвнүнде бар задын орнуны тутды. Ол хайсыдыр бир түркмен сөзлерини хечжиклэп, Родионын сөбүгине дүшди йөрди. Эмма дине рус дилини билйән Родионам шейле халатларда өзүни йитирип дурмады. Ол я гызы макуллап башыны атды я-да бирден гыза вәширәк чиңерилип назар салды. Бу болса Таняның хошуна гелди. Ол хер сапар жакгылдап гүлди...»

Татьянаның дамагы хыкга долды. Элинден стола гачан журнала мержен ялы гөзяшы дамды. «Ах, Родион, Родион, мәхрибан ховандарым! Ниредекән сен хәзир? Мен бу гүн иң соңкы экзаменими бермели». Шол махалам туалет столуның ёкарсында, сымгылт реңкли дивара какылан юмуртга шекилли айнада өз суратыны гөрди. Хәзир ол бир затдан өйкелән ялы болуп гөрүнди. Пөкгүже додакларыны чала ачып, хәзириң өзүнде кимедир бирине бир затлар дийәйжек, игенәйжек ялы болуп дур. Тегелек ачык якасындан гөрүнйән алтын зынжырлы алтын хач айнада ловурдады. Айнада шекилленен суратын өйкели, нәгиле назары Татьянаның гөвнүнден турмады. Ол бирден өз шекилине дилини чыкарды: «Ери, гырнак, сен нәме торсарярсың? Нәмәни гайгы эдйән? Я бу гүнем экзаменден горкямын?» Шекилинден сес чыкмады. Өз сесини Татьянаның дине өзи эшитди. «Хич хачан мүзермегин, Татьяна, хич хачан! Башыңы хемише дик тут!» дийди-де, чала йылгырды: алты-еди яшларындака, өйде окадылян махалындакы немец дили мугал-

лымасы — алтын гуршавлы пенснели семиз фрау Гертруда ядына душди. Хәзир ол айнадакы шекилиң шу гамлы назарыны гөрен болса, пенснесини маңлайына галдырып: «Никарашо. Непрлишно. Пасор...» диерди. Хөкман кәйинерди.

Догруданам, шол йыллар Татьяныны окатмак кынды. Алты-еди яшына ченли, нәмедир бир затдан горкян ялы, хер бир адама гаража гөзлерини мөлердип, вехимли середен, бойнуны ичинден чыкармадык, сессиз-үйнсүз, йыгра чага бирден-бире үйтгеди. Аягының ашагына от басылян ялы, узынлы гүн багда ылгашлады. Етим гызын мәхирли хоссарларынын йүреклерине теселли берен бу өзгеришлиге Татьянаның өз-ә дәл, гамхор энекеси Момбелли-де, гувернантка-да, Натали дайзасам душүнмеди. Йөне олар өңлер хайсыдыр бир гуржагыны элине алып, бир бурча дыкылып, галапын седасыз отурян гызың бирден кебелек ялы гайып йөрен Аделинаның ызына эерип уграндыгыны гөрдүлер, бегендилер. Хава, Татьяна бир ерде дек отурмаян гарагол гызды. Сыпынса, класдан гачярды. Соң гачагы гувернантка я Аделина бир ерлерден тапып гетирйәрди. Кәте бирден мугаллымың совалына хич хили жогап бермән, дымып отурмагам ол өзүне айып билмеди. Кәте-де бирден өзүнден ики яш улы Аделинаның билмедик совалына-да жогап берйәрди. Гараз, мугаллымлар гарагол гыздан хер хили «хокга чыкарарына» гарашярдылар. Диңе бир алтын гуршавлы пенснели семиз фрау Гертруда дәл, хемише пәкизе ак көйнекли, гара сюртуклы, чала сакавлап, өрән юваш хем хаял геплейән, элиниң аркасыны агзына тутуп, хәли-шинди паллаян, гоша эңекли, гарынлак инлис мугаллымы сэр Доусон хем, француз дилини окадян мугаллым — клас отагында хажжык ялы хекгерилйән, яш, сыратлы, учурсыз чаласын херекетли, гара цилиндрли дегишген мосье Анри хем, саз мугаллымасы — гаралы гөзли, алма янаклы, хемише гүлер йүзли сеньорина Изабетта хем гара гызың какабашлыгындан зейренйәрдилер. Оларын бары биригибем, бир зада гең галярды: өзүниңкә асла меңземейән хәсиетли Аделина билен Татьяна еке гезегем уршанок. Онсоңам Татьянаның гараголлугындан зейренйән мугаллымлар, нәме үчиндир, оны эрбедем гөренокдылар. Ылайта-да узын дырнаклары гырмызы лаклы саз мугаллымасы сеньо-

рина Изабетта (Аделинаның «мамма миа!» сөзүни өвренип галан мугаллымасы) Татьяна мәхирлиди. Хер такты, хер гамманы онларча гезек гайталатса-да, Таня шадыян сеньоринаның «зулмуна» чыдаярды.

Ине, бу гүнем 18-нжи май. Бу гүн онун иң соңкы экзамени. Татьяна кичиҗик столуның үстүне ене бир гөз айлады. Теология боюнча биртопар китап чалаы-чаш болуп ятыр: Төврат, Инҗил, сахабаларын диванлары, кераматлы энбияларын өмүр беянлары...

Профессор хер гезек сапакдан соң класда — дини ыгтыкады Таня Текинскаядан говы билйәниңиз ёк — дийййәрди. Бу гүн нәме диеркә?

Татьяна окув корпусына етип барярка, гин басганчакда «гамгын гөзли Света» ызындан етди.

— Тань, дур! Дур, биле гидели! Нәме маңа айтман гайдыберипсиң?.. Эртириң хайырлы болсун, мәхрибаным!

— Сенкем!

Өрүлен меле сачлы, сүйт ялы ак беденли, мавы гөзли бу тыңкыҗа гыз Татьянаның сырдаш җорасыды. Хатда Аделина ынанмаян сырларыны-да Татьяна Светлана ынанярды...

«Гамгын гөзли Светаны» телим йылың довамында идән болмады. Бир агшам Татьяна бу ягдайың себәбини җорасындан соранда, Светлана ере середип, узак вагтлап дымды. Ол умуман өзи барада сөхбет эдилмегини исләнокды. Асла ол Татьянадан өзге гыз билен кәнбир геплешибем я тиркешибем йөренокды. Шол сапарам берен совалындан җорасының үнсүни совҗак болуп, Светлана сапалак атды. Ахыры Татьяна — мен сенден сыр гизләмок ахыры — диенсоң, улы дердиниң уҗуны чала беян этди. Ол өзүниң бир атлы дворянын-помещигиң ойнашындан болан гызыдыгыны, эҗесини гөрмәндигини, хайсыдыр бир етимлер өйүнде өсендигини, эшитмишине гөрә, алданан эҗесиниң өзүни дерья гарк эденлигини, дүнйәде хич кими гөресиниң гелмейәндигини... хамсыгып диен ялы гүррүң берди.

Шол агшамдан соң ики етим, ики начар бири-бирине хас-да ыснышды...

Секиде аяк чекдилер. Икисем йылгырды. Татьяна

сүем бармагы билен акжа жорасының жүйк бурнуны ялажа басды-да, ювашжа гужаклады:

— Гитдикми, жүйкбурун?

— Гитдик, принцесса! Иң соңкы айгытлы хүжүме!..

Татьяна үчүнжими я дөрдүнжи болуп, класа гирди. Гирен бадына-да суссы басылды. Чалымтыл узын сачлы, мәшбүрүнч яйбаң сакгаллы, яш гелниңки ялы йылманак гызгылт яңаклы, гара жүпбели, мылакатлы профессорың гапдалында гоңур көйнекли эли лорнетли начальница-да отырды. Татьянаны гөренден, ол онсузам гыңыр йүзүни туршатды. «Жирафаның» Светлана икисини, нәме үчиндир, халамаяндыгыны Татьяна билйәрди. Онун шол ызгытсыз дуйгусыны хәзир экзаменде-де йүзе чыкаржакдыгы икучлы дәлди. Эйсем де болса, Татьяна хырчыны дишләп, догумлы өңе этледи. Икинжи партада орнашды. Сәхелче салым гечмәнкә-де, кешише йүзленди:

— Мен тайяр, сизиң фазылатыңыз!

Профессор начальницаның чытык йүзүне гөзүниң гытагыны айлады-да, пенснесини дакынды:

— Шейлеми? Эййәмми?! Онда нәме, таңрының гырнагы, Татьяна Михайловна, бәрик гечиң-де, алңасаман айдыбериң!..

Мылакатлы профессорың мылайым сесиниң мәхирли эхеңинден рух алан Татьяна начальница, хамала: «Мен сенден горкмаян» дийип хемле урян ялы, башыны дик тутуп, силкинжирәп, еринден турды. Эда билен өңе гечди.

Өз эй гөрйән студенткасының жогапларыны профессор башыны ашак салып диңледи. Онуң христиан дининиң эсасы йөрелгелерини, дурли акымларыны, Инжилиң сүрелерини сакынман, ызлы-ызына суңшурып баршына бегенди. Соңкы сынагдан гечйән студенткадан гөзүни айырмаян начальница болса азиялы гызың дик якалы гөк көйнегиниң үстүнде ловурдаян алтын вынжырлы хажа середип, садап саплы лорнетини гөзүне бир тутды, бир айырды, бир тутды, бир айырды.

Шол арада-да эли овадан хачлы профессор гүлүмсирәп, еринден турды:

— Гаты говы, гызым! Гаты говы! Таңры саңа зехин берип билипдир! — дийип, мержен билен безелен хачыны гызың йүзүне үч ёла айлап чыкды. — Амин!

Начальница үлешикден галып баряна дөнүп, өзү-ниң барлыгыны билдирмек иследи:

— Мениңем бирнәче совалым бар.

— Баш үстүне, мадам!

— Христиан дининиң таглыматының эсасы өзени нәме?

— Инжил бизе, христианлара: гарк боляна голуңы бер-де, сувдан чыкар — диййә. Апостол Иоанн весьеті эдипдир: «Бири-бириңизи сөйүң, доганлар!»

Начальница ювдунды. Тәзе совал гөзледи.

— Ине, сен инди институты гутаряң. Инди сен ата ватаның мехрабына нәме нәп гетирип билериң өйдйәрсиң?

— «Датлы миве бермейән хер бир дарагты чапып, ода атярлар.» Апостол Матфейден, үчүнжи сүре, онунжы аят.

Гыңыр начальница ахыры канагатланан ялы болды: чала йылгырды. Эмма барха толгунян Татьяна оны голдамады. Шол махалам «Жирафа» ослагсыз совал берди:

— Таңрының гырнагы, Татьяна Михайловна, сен хайсы дини ин мукаддес дин хасапляяң?

Татьяна алжыражак ялы этди. Маңлайы чыгжарды. Эмма өзүни йитирмеди.

— Худайың бендеси хайсы дине ынанса, хайсы дине гуллук этсе, шол дин онуң үчин ин мукаддес диндир. Афиналы Демосфен: «Хер ким өз ислән задына ынаняр» дийипдир.

Начальница бу жогабың манысына дүшүнмеди.

Татьяна думаны гоюлашдырмага чалышды.

— «Хайсы өлчег билен өлчесең, өзүне-де шол өлчег билен баха берерлер.» Апостол Маркдан, дөрдүнжи сүре, йигрими дөрдүнжи аят. — Чалт-чалт чокунды.

Хәлиден бәри сесини чыкарман, гүлүмсирәп дин дуран кешиш ювашжадан өне этледи:

— Хава, хава. Инжилде — хич кес ики таңра гуллук эдип билмез — дийлип айдылыпдыр... Мен разы, гызым! Гаты говы! Берекелла! Ёлуң ак болсун! Таңры медет берсин! Амин!.,

— Мерси, сизиң фазылатыңыз!

Класдан дазлап чыкан Татьяны илки гужаклан Светлана болды.

— Нәтдиң?

— Бәш, Света-әлемгошар, бәш!

Огшашдылар.

— Гир сенем инди!

— Горкян.

Кимдир бири Татьянаны чагырды.

— Гир дийдигим, гир! — Татьяна ене жорасының янагындан өпди. — Бон шанс, ма шэри![1] Мен саңа багда өз отургыжымызда гарашарын.

Татьяна гоша аллеялы, гүр багың жемендесиз гайра четинде, әпет гайың агажының астындакы отургычда орнашды. Бу чола бурч Светлана икисиниң арзылы меканыды. Ганатларыны герен лачын ялы, ики голуны ики тарапа яйып, отургыжың гершинде гойды. Йүреги хенизем гүрсүлдәп дурды. Келлесини аркан атып, гөзлерини юмды. Ичини чекип, ызлы-ызына чуң дем алды. Яңы гүллән гайыңың якымлы йити ысы бүтин беденине яйрады. Эркана гушларың шадыян жүркүлдиси гулагында янланды. Гөзлерини ачды. Ене-де юмды...

«Эй, худай! Чынмыка? Шу отуран менмикәм? Яныжа иң сонкы сынагдан гечен менмикәм? Эй, танрым!.. Эйсем инди... Эйсем инди мен эркинмикәм? Өз-өзүме ханмыкам? Ыгтыярым өз элимдемикә? Эйсем шо чынмыка? Эйсем онда инди мениң нәме этсем, нирә гитсем, хакым бар-да? Инди мен өзбашдак шахсыет-дә?»...

Бегенч билен гынанч гатышыклы шейле гарма-гарышык соваллар Татьянаның келлесинде пырланды дурды. Онуң яш бедени энчеме дартгынлы гүнлериң ядавлыгыны шу махал сызды. Калбында хем шатлык дуйгусы, хем бирхили гайгы гезеклешди. Ол учурсыз гиң дерядан йүзүп гечен ялы болды. Нәмедир бир затлар ызда, о кенарда галды, нәмедир бир затлар бәрде, бу кенарда оңа гарашяр. Эмма хәзир ол сил ялы овсунып-луммурдап гелен бу дуйгуларының хич хайсынданам баш чыкарып билмеди. Вах, хәзир янында Денис Батурин болсады!..

Шу тетелли ой-пикирлере батан Татьяна жорасына кән гарашды. Ахыры аллеяның башланян ериндәки фонтаның янында Светлананың тыңкыжа гөвреси гөрүнди. Татьяна оңа бакан ылгады. Хениз оңа совал

---

[1] Багтың чүвсүи, мәхрибаным! (французча).

бермэге етишмэнкэ, Светлана саг элини ёкарык галдырып, бэш бармагының арасыны ачды.

— Берекелла, жүйкбурун! — Татьяна оны гарса гужаклады. — Йөр инди тизрэк гейнели! Гачалы!

— Нирэк?

— Дүйн айтдым-а мен саңа. Бизе бегзадалар гарашялар, Света-элемгошар!

— Таны!..

— Нэме, ене кесирлик этжек болямын?.. Йөр, йөр! Ёлда айдарын барыны... Инди икимиз эркин ахыры! Ыгтыярымыз өз элимизде, мэхрибаным Светик! .

Шондан ики сагат гечип-гечмэнкэ, ыхласлы безенен жоралар институтын ховлусындан огрынча чыкып, Вознесенская көчесине дүшдүлер, Вознесения бутханасынын душундан-да гайрак совлуп, зым-зыят болдулар.

Инди, догруданам, ики жора капасадан бошан эркин гушлара меңзеди. Майыл хова-да дийсең якымлыды. Москва бу гүн олара өңкүденем гөзеллешен ялы болуп гөрүнди.

Светлана бирден инлис дилинде:

Вагты етип, дүнйәде
Гелер шейле бир заман:
Ынсан аклы, ынсабы
Ин өнде бор бигүман. —

дийип, гөчгүнли сесленди-де, жорасының чигнине элини гойды. — Ким?

Татьяна-да жогаба мэхетдел этмеди.

— Роберт Бернс. «Лебзи халал гарыплык» — дийди-де, башыны чала эркан атып, гин гужагында баттберек ялы булутлар гайышып йөрен май асманына сын этди. Француз дилинде гошгы айтды:

Эзиз итим, эй, дуйгудаш дертдешим,
Гел яныма, ий бу галан сомсаны!
Ёгса мунам берерлер бир ачгөзе,
Гел, гел, итим, бегендирме душманы!

— Пьер Жан Беранже. «Дөвлен скрипка».

— Берекелла, жүйкбурун!

Олар батлы гелйэн пайтунын өңүни кесип, индики көчэ ылгап гечдилер. Светлана айдышыгы ене-де довам этди:

— Бэш, Света-элемгошар, бэш!

Огшашдылар.

— Гир сенем инди!

— Горкян.

Кимдир бири Татьянаны чагырды.

— Гир дийдигим, гир! — Татьяна ене жорасының янагындан өпди. — Бон шанс, ма шэри![1] Мен саңа багда өз отургыжымызда гарашарын.

Татьяна гоша аллеялы, гүр багын жемендесиз гайра четинде, эпет гайың агажының астындакы отургычда орнашды. Бу чола бурч Светлана икисиниң арзылы меканыды. Ганатларыны герен лачын ялы, ики голуны ики тарапа яйып, отургыжың гершинде гойды. Йүреги хенизем гүрсүлдэп дурды. Келлесини аркан атып, гөзлерини юмды. Ичини чекип, ызлы-ызына чуң дем алды. Яңы гүллэн гайының якымлы йити ысы бүтин бедениңе яйрады. Эркана гушларың шадыян жүркүлдиси гулагында яңланды. Гөзлерини ачды. Ене-де юмды...

«Эй, худай! Чынмыка? Шу отуран менмикэм? Яңыжа иң соңкы сынагдан гечен менмикэм? Эй, танрым!.. Эйсем инди... Эйсем инди мен эркинмикэм? Өз-өзүме ханмыкам? Ыгтыярым өз элимдемикэ? Эйсем шо чынмыка? Эйсем онда инди мениң нэме этсем, нирэ гитсем, хакым бар-да? Инди мен өзбашдак шахсыет-дэ?»...

Бегенч билен гынанч гатышыклы шейле гарма-гарышык совалла Татьянаның келлесинде пырланды дурды. Онуң яш бедени энчеме дартгынлы гүнлериң ядавлыгыны шу махал сызды. Калбында хем шатлык дуйгусы, хем бирхили гайгы гезеклешди. Ол учурсыз гиң дерядан йүзүп гечен ялы болды. Нэмедир бир затлар ызда, о кенарда галды, нэмедир бир затлар бэрде, бу кенарда оңа гарашяр. Эмма хэзир ол сил ялы овсуныл-луммурдап гелен бу дуйгуларының хич хайсынданам баш чыкарып билмеди. Вах, хэзир яныңда Денис Батурин болсады!..

Шу тетелли ой-пикирлере батан Татьяна жорасына кэн гарашды. Ахыры аллеяның башланян ериндэки фонтаның янында Светлананың тынкыжа гөвреси гөрүнди. Татьяна оңа бакан ылгады. Хениз оңа совал

[1] Багтың чувсүн, мэхрибаным! (французча).

бермәге етишмәнкә, Светлана саг элини ёкарык галдырып, бәш бармагының арасыны ачды.

— Берекелла, жүйкбурун! — Татьяна оны гарса гужаклады. — Йөр инди тизрәк гейнели! Гачалы!

— Нирәк?

— Дүйн айтдым-а мен саңа, Бизе бегзадалар гаӷрашялар, Света-әлемгошар!

— Таны!..

— Нәме, ене кесирлик этжек болямын?.. Йөр, йөр! Ёлда айдарын барыны... Инди икимиз эркин ахыры! Ыгтыярымыз өз элимизде, мәхрибаным Светик!

Шондан ики сагат гечип-гечмәнкә, ыхласлы безенен жоралар институтын ховлусындан огрынча чыкып, Вознесенская көчесине дүшдүлер, Вознесения бутханасынын душундан-да гайрак соврлуп, зым-зыят болдулар.

Инди, догруданам, ики жора капасадан бошан эркин гушлара меңзеди. Майыл хова-да дийсең якымлыды. Москва бү гүн олара өнкүденем гөзеллешен ялы болуп гөрүнди.

Светлана бирден иңлис дилинде:

Вагты етип, дүнйәде
Гелер шейле бир заман:
Ынсан аклы, ынсабы
Ин өнде бор бигүман. —

дийип, гөчгүнли сесленди-де. жорасынын чигнине элини гойды. — Ким?

Татьяна-да жогаба мәхетдел этмеди.

— Роберт Бернс. «Лебзи халал гарыплык» — дийди-де, башыны чала аркан атып, гин гүжагында бәтберек ялы булутлар гайышып йөрен май асманына сын этди. Французча дилинде гошгы айтды:

Эзиз итим, эй, дуйгудаш дертдешим,
Гел яныма, ий бу галан сомсаны!
Ёгса мунам берерлер бир ачгөзе,
Гел, гел, итим, бегендирме душманы!

— Пьер Жан Беранже. «Дөвлен скрипка».

— Берекелла, жүйкбурун!

Олар батлы гелйән пайтунын өнүни кесип, индики көчә ылгап гечдилер. Светлана айдышыгы ене-де довам этди:

— Гушларың кетеги бар,
Тилкиниң ятагы бар.
Диңе бичәре ынсан
Гайдан горанмага зар. Ким?

Татьяна пикире гидип, эсли йөрәнсоң:

— Билмедим — дийди.

— Билмерсиңем.

— О нәме үчин?

— Авторы таналян шахыр дәл.

— Онда сен ниреден билйәң?

— Авторы өзүм-дә!

— Эй, таңрым!

Бу хөвесли айдышык ики жораның хәзир кейпиниң көкдүгини аңладян аламатды. Умуманам, шейле айдышыклар ол икисиниң өврендекли эндиги дийсеңем болжак. Икисем поэзияны говы гөрйәр. Хемме шахыр барада Светлана икисиниң пикири, элбетде, деңгелип дуранокды. Эмма Беранже билен Гейне велин икисиниңем дилинден дүшмейәр...

Вадалашан көчелериниң яй шекилли айтымындакы кичижик фонтаның янында гүрлешип дуран гейнүвли огланлара илки билен Татьянаның гөзи дүшди. Огланларам булары гөрдүлер. Саламлы йылгырышып, эллерини булайладылар. Татьяна ылгайжак болды. Эмма Светлана жорасының элинден чекди.

— Көче ахыры бу ери!

Чала шилдирейән фонтаның янында дуран ковчумдан илки билен Аделина өңе сайланды. Ол Светлананы эл берип гутлады-да, Таняны хемишекиси ялы, багрына басды, яңакларындан өпди, бирденем билинден гужаклады-да, пырлап башлады.

— Ада, Ада, көче ахыры бу ери! Гойбер!

— Бизе-де гезек бер ахыры, княжна! — диен Денис Батурин бәлчик гызын тирсегинден тутуп, эмай билен саклады. — Гутлаян, Таня!

— Мерси, Денис!

Денис Татьянаның элинден өпди. Онянча огланларың бары ики жораның дашыны гуршап алды, ерли-ерден гутладылар. Татьяна:

— Инди биз эркин, достлар! — дийди.

Бодиско фон дер Нудельман-Кранкер, хамала, мәрекели митингде өңе чыкан ялы, юмругы дүвлен сағ элини ёкарык галдырды:

— Яшасын эркинлик, җенаплар!..

Жорж Дандевиль йылгырды:

— Еди ёлуң ортасында митинг ачмалың! Пайтуналар гарашяр.

Шол махал элешан эшикли, аякяланңач огланжык элини серип, буларың үйшмелеңине аралашды. Барон Силевичиң оглы оны ыза итеклежек болды. Онянча Татьяна ур-тут гаража гапҗыгыны ачды-да, огланың элине шайы тутдурды. Гедай чага рехимли ханыма алкыш барыны эдип, яланңач башыны эге-эге, өз үгруна гитди...

Көне особнягын мыхманханасы шадыян шовхундан долды. Яшлар өзлери үчин эййәм безелен столуң башында гүлшүп-дегшип орнашдылар. Момбелли оларың төверегинде ик ялы пырланды. Аделина мейлисе беемчилик этди.

Денис Батурин бирден гызлара йүзленди:

— Ери, онсоң, эркана ханымлар, инди хайсы галаны алмакчы сиз?

«Гамгын гөзли Света» сесини чыкармады.

— Маңа институтда хәзирликче пепиньёрка болуп галмагы теклип этдилер.

— О нәме дийдигиң, Таня?

— Шәгирт дийдигим, Бодиско. Педпрактика геçмек үчин, клас беемчисиниң шәгирди болуп гал дийдилер.

— Сен нәме дийдиң? — Барон Силевичиң оглы җеделе бахана гөзледи.

— Шинди бир карара гелип билемок.

— Сен дийсене, Татьяна...

Эмма Батурин барон Силевичиң җеделкеш оглунын сөзүни агзындан алып, Светлана тарап өврүлди. Муны гөрен Светлана-да сөз акымыны өзүнден совмага ховлукды:

— Хатыржем болайың, Таняны нирә иберселерем, өз башыны чарар.

— Хер кесиң өз ёлы бар — диен әйнекли Дандевиль акылсырады.

— Матлабы бирин — ёлы бир, граф.

Граф Дандевилиң җыны атланды, ёкнасыз чыпары

далап галасы гелди. Арман, Аделинаның йылжыраклаян гарагол назары оңа, онуң бадына бөвет болды.

— Говусы, айдым айдалың, Денис!

— Я сенем, Адель! Батурин айдым айдып, өн нәме гөрди?

— Батурин айдым айдып, демир гөзенекли капасы гөрди, Жорж! — диййип, Денис якымсыз йылгырды. Граф Дандевилиң яңсысына дине Денисиң өзи дәл, бейлекилерем дүшүнди. Революцион айдым айдып, кәчә чыкан ишчилере гошуланы үчин, Батуриниң энче гүнләп газаматда ятып чыканлыгы ёлдашларына мәлимди. Ондан диңе Татьяна билен Светлана бихабарды. Йөне хәзирки мейлисде оны ятлатмагың граф Дандевиле нәме гереги бар?

Денисиң дулук дамарлары тырсылдап уграды. Чогуп гелен гахарыны зораякдан богяндыгы кесесинденем аңдырды. Граф Дандевиль бу ахвалы дуймадык болан болуп, Денисиң булгурына шампан гуйды. Граф дуймадык болан болса-да, мисилсиз атмосфераның бирден-бире үйтгәндигини бейлекилер деррев сыздылар.

— Эмма, гадырдан достум, Жорж, айдымы богуп билен демир гөзенегиң хенизе ченли болмандыгыны өзүң менден говы билйәнсиң.

— Диймек, шейле, достлар! Онда-да бизиң айдыммызы!

Граф Дандевилиң йүзи үйтгәп гитди. Бирхова отуранларың хич хайсындан седа чыкмады. Вазадан бир гүл алып, барон Силевичиң оглунын меле сюртугының якасына өтүрен Аделина дегишжек болды. Олам жүпуне дүшмеди.

— Хайыш эдйән, женаплар, бир зады унутмаң: иши юмурмакдан башлаян «гахрыман» өмрүни дар агаҗында тамамлаяр. Ынанайың, Руссияны менем сизден аз сөемок. Юмурмалы дәл-де, достлар, биз самодержавийәниң сарсмаз сүтүнлерини өңкүден-де беркитмели!

— Бизе дийдимзорлук дәл, Жорж, демократия герек! Бизе...

— Отур, Бодиско! Аделиң өйи театр сахнасы дәл. Сен нә бейле гызыберйәң? Арамызда керем ёк, гыгырмасаңам, эшидйәс. Онсоңам, умуман, янымызда гызлар отыркалар, гыгырып геплемек айып — диен Дандевиль

йигидиң бадына бадак салды. — «Бизе! Бизе!» Сиз ким аслында?

— Биз, гадырдан, Руссияның гелжеги! Гелжеги хем даянжы! Биз Герцениң жаңыны какян рыцарлар!

Денис Батуринем чала йылгырды. Шу гүн-ә муңа бир зат болупдыр дийип ойланды. Эйсем-де болса, соңкы махалларда банкириң оглунын оңа хас якынлашандыгыны өз янындан гуванч билен белледи.

— Мен Герцени халамок.

— Айбы ёк, Жорж. — Батурин ене-де гүррүне гошулды. — Болманда-да, дурмушда хемме кишини халап болмаз, хемме кишә-де өзүңи халадып болмаз. Герцен сенден гаты гөрмезди... Умуман, Жорж, гөвнүне алма. — Денис яңаклары нар ялы гызаран Аделинанын ышнаклы гөзлерине мылакатлы серетди. — Бирини халажак болсаң, өзүңи азрак сөймели. Олам гөрйән вели, саңа хемише башарданок, достум. Сен өзүңи эхли кишиден эй гөрйәң..

Граф Денисин шеребели гыжалатыны асла эшитмедик адама дөнүп:

— Эйсем онда сиз Руссияны яңадан гурмакчы-да? — дийди. — Сорамага ыгтыяр эдиң, сизе мундан говы нәхили Руссия герек, женаплар?

— Демократик Руссия герек, женап Дандевилы! — диен Мстислав пелтекледи.

— Ери онсоң, эгер гизлин болмаса, айдың: сиз бейле Руссияны нәдип гурмакчы?

Денис Батуринин гахары гелди. Галың эйнегини ялпылдадып, янсылы йылгырып, аркан гайышян граф хәзир ёлдашларыны питигинде пырламага чалышярды. Эмма онун алпетинден алмага, оңа ажысыны пүркмәге Денис етишмеди. Татьянанын мылайым сеси онун мейлинден өне дүшди:

— Менин пикиримче, граф, Руссияның мертебесини хас беленде гөтержек, юрды янадан гуржак болсаң, халка билим бермели. Халкын медениети өсдүгиче, дурмуш говулашар.

— Адамларын калбына ягшылык тохумыны сепсек, ягшылык көпелип, яманлык азалар — дийип, Светлана-да жорасыны жаны билен голдады.

Денис ики жораны дыкгат билен сынлады. Оларын шинди дурмушдан жуда үзңедиклери беп-белли болуп дур. Олар энтек теория билен яшаярлар. Олар дур-

муш хакыкаты билен далашянчалар, гөр, нәче вагт герек!

— Ах, сиз, эйжежик гумрулар! Көне саманы ағтарман! Сизиң дийиәниңиз гечилен ёл, сыналан тежрибе. Халкчылар илатың арасына-да синип гөрдүлер. Руссияны диңе магарыф, өвут-несихат аркалы өзгертмек я яңадан гурмак хич кесе башартмаз. Бизе, өзге ёл деркар...

— О нәхили ёл? — диен Татьяна Денисден гөзүни айрып билмеди.

Денис Дандевиле гөз айлады.

— Оны дурмуш гөркезер, Таня!

Дым-дырслык. Хер ким өңүндәки тагамлы табага дүмтүнен болды.

— Гүни бизе галан болса, Руссия хайпым гелйәр, достлар!

— Өзгелер хакында-ха айдып билжек дәл, Жорж. Мениң-ә ганыма декабрчы бабамың рухуның тәсири синипдир. — Батуриниң бу сөзүне сачакдашлар оңат дүшүндилер.

Аделина-Тенечир роялың гапагыны ачды:

— Гутарың, женаплар, жедели! Сыясаты саза чалышян!

Дабаралы саз гөчгүнли яңланды.

Якымсыз янкалашыгың ула сапманлыгына бары бегенди.

Гиң пенжирәниң өңүнде, Татьяна билен Светлананың ортасында дуран Денис якымлы саза гулак асса-да, пикири-күйи өз янындакылар болды. Өз пикирлерине гүмра болан гызларданам сес чыкмады. Узага чекен үмсүмлиги ахыры Денисиң сеси бөвүсди:

— Эйсем онда шинди хич зат белли дәл-дә, Таня?

— Диңе бир зат белли, Денис Аркадьевич! — дийип, «гамгын гөзли Света» улудан демини алды. — Бизе ажы айралык гарашяр.

— Айралыгам дурмушың эбеди кануны, Света. Гиже билен гүндиз ялы, айралык билен душушык өмүр тиркешип йөр... А сен өзүн нирә гидйән, Света?

Светлананың көлче ялы гөзлеринде өңкүденем чуң тукатлык гөрүнди.

— Ах, Денис Аркадьевич, оны менден сораман! Мениң жаным өз гөврәмде дәл. Өзгәниң сандыгында... — Сусланан гыз дагы хич зат диймеди.

Татьяна болса жорасынын элинден чекип, билгеш-лейин бәлчиреди:

— Хер нәме дийсенем, жуйкбурун, инди икимизин өзбашдак дурмушымыз башланяр. Инди биз эркин, Светик! Инди бизиң нәме этсегем, нирә гитсегем, хакымыз бар! — Бирденем дымды. Бөврүни диңледи. — Хакымыз бар, Светик!

«Гамгын гөзли Света» бирден ослагсыз совал берди:

— Денис Аркадьевич, ынсан дүнйәде нәме үчин яшаяр?

— Мен нә Соломонмы я Цицеронмы?

— Ёк, сиз Батурин болуп айдың!

— Ынсан хакыкаты билмек үчин яшаяр.

Светлана пикире гитди. Гүррүңе Татьяна гошулды:

— Ери онсоң, хакыкаты билип билйәрми ол?

— Хакыкаты хер ким өзүче ачяр. Дүнйә гелйән хер тәзе несилиң хакыката гөз етирмек, хакыкаты гөгертмек угрундакы эржел гөреши ынсан өмрүниң манысы болуп дуряр...

Шол махал бәлчирейән Аделина Светлананы өз янына чагырды.

— Таня, сенден бир зат сорасам, гаты гөрмезмиң?

— О сең совалыңа баглы. Ёк, Денис, оюн эдйән, сенден зады гаты гөрмен.

— Сен, догруданам, княжнамы, Таня?

Татьянаның йүзи бирден гамашды.

— Мени етимлер өйунден алып гайдып, тербиелән адамлар асыллы адамлар, Денис. Елизавета Дмитриевна-да, князь Шаховскойың өзем, онуң аял доганы Наталья Владимировна-да үчурсыз мәхирли адамлар. Олар мени ынжытмажак, гөвнүме дегмежек болуп, эллеринден геленлерини эдип гелйәрлер. Мен Натали дайзамың гызы Адель билен биле өсдүм, биле улалдым. Ол мениң уям хасабында. Белки, мени ондан ала тутмажак болуп, маңа-да «княжна» дийип башландырлар. Диңе бир өйдәкилерем дәл, өйүмизе гелип-гидйән мыхманларам. Эмма ол махаллар мен кичижикдим. О сөзүң манысына-да, элбетде, дүшүнмейәрдим, асла пикирем бермейәрдим. Соңам нәме йылларың довамында өвренишип гидендирин-дә. «Княжна» дийселер, хә берип йөрүн... Инди, элбетде, дүшүнйән. Йөне мен оны хайсы бириңизе айдып чыкайын?

— Айтмагың герегем ёк, Таня. Княжналарыңам

сенден артык ери ёкдур! Белки, сен, догруданам, бирчак княжна болуп гиденсиң.

— Денис, менем сенден бир зат соражак.

— Ики зат сора.

— Сен гизлин кружога гатнашямың?

— Сен достларың сырыны саклап билйәмиң?

— Элбетде.

— Онда мен сени бир ерик экидейин. Шо ерде сен хакыкаты өз гөзүң билен гөрерсиң... Таня, маңа оглан-лар — Лермонтова меңзейә — диййәрлер. Догрумы шол?

Татьяна нәзли сулмүреди.

— Догры дәл, Денис. Сен диңе өзүңе меңзейәң! Ана, дайзамам гелди. — Ол яш йигидиң өңүнде пируэт этди-де, гапа бакан ылгады.

ХОШ ГАЛ, МОСКВА!

Москваның алабедер мәрекели Курск вокзалындан сагат онларда угран отлы инди шәхерден сайланып баряр. Август айының орта гүрпи болса-да, хова ыссы. Ики адамлык купәниң ичи дашарданам ыссы. Дерчирән йүзүни яшыл гүлли хытай елпеважы билен елпәп, вагоның пенжиресинден мәхрибан шәхерине середип отуран Татьянаның калбында окгунлы чалышян гаржашык дуйгуларың толкунлары кә батлы овсунып, кәте ыза серпигйәр. Инди шәхериң белент ымаратлары, депеси гүммезли ак бутханалары азалып, демирёлуң гырасында овнуклы-ирили сарайлар, дашы пессежик тагта ташалы дачалар, соңабака аңырсы гөрүнмейән сүмме токайлар, эгрем-буграм болуп акян деряжыклар гөзе илип уградылар. Татьяна ызлы-ызына өзгерип гидип отуран пейзажлара сын эдип барса-да, яп-яңы вокзалда болуп гечен хошлашык пурсаты гөз өңүнден гиденокды...

Оны угратмага геленлер гөк вагоның гапдалында ковчум болуп дурдылар. Диңе байрамчылык гүнлеринде геййән теммәки реңкли көйнегини, мавут чепчигини геен, тогалак гөврели Момбелли гаты бир якына-да гелибилмән, улы бикесиниң еңсесинде дуруп, гөзяшыны акжа эляглыгы билен гаршы сүпүрди, назарыны «Татьяна-Несмеянасындан» айырмады, бир гүлди, бир аглады, Аделина-Тенечириң уградмага гелип билмән-

ңигине ол дуранларын барындан бетер гынанды. Гамлы гүлүмсирейән Натали дайзасы болса, хамала, әхлилендини шу пурсата аяп саклан ялы, Татьяна үзнүксиз өвүт-несихат берди. Харьков Москва дәлдир — диен сөзүни, нәме учиндир, ики-үч ёла гайталады. Адамлардан әгә болмагы, өз саглыгыны горамагы, йыгы-йыгыдан хат язып дурмагы саргыт этди. Хәли-шиндем алңасак мәрекели перрона гөз айлады. Аделинаның үгратмага гелмәнлигине дайзасынынңам нәразыдыгыны Татьяна хатасыз аңды.

Бодиско фон дер Нудельман-Кранкер Татьянаның алкымына дыкылып гелип, юмругы дүвлен саг элини ёкарык галдырды.

— Эдепсизлигим үчин өтүнч сораян, Наталья Владимировна! Бизе-де гезек бериң ахыры! — Банкчының чыпар оглы говрулан леңңеч ялы гызарды. — Татьянаны бизем сизден аз сылаяндырыс өйтмәң!.. Диймек, шейле, достлар! Бизиң мешхур кланымыз дыр-пытрак болды... Таня! Бу гүнем сени уградяс. Тәзе дүнйә ачмага уградяс. Исле француз дилинде ач, исле иңлис дилинде, исле рус дилинде ач, ахырында рөвшен дүнйә ачсаң боляр!

Бейле бадыховалы сөзлерден өлер ялы горкян Наталья Владимировнаның калбына довул душди. Княгиня Бодисконы өйлерине гелйән яшларың әхлисинден оңат гөрйәрди. Хут шонуң үчинем бейле хатарлы сөзлерин онуң агзындан чыкмагыны ислемеди. Төверегине вехимли гаранҗаклады.

— Бодиско, мәхрибаным! Шыгарсыз, йөнекейрәк гепләп боланокмы?

Яныл дуран ода небит гуйлан ялы болды.

— Боланок, Наталья Владимировна! Тәзе зат хемише зарбалы гыкылык-чакылык билен дүнйә инйәр! — Бирденем ол Татьянаның гулагына чалт-чалт пышырдады. — Декабрчының човлугы, кешишиң агтыгы, сагатсызың оглы дири. Хат алдым. Салам ёллапдыр. — Калбына улы алҗыраңңылык аралашан Татьянаның нәме диймек боляныа питива-да этмән, Бодиско ене сесини гаталтды. — Диймек, шейле, достлар! Бизиң кланымыз...

Арман, онуң сөзи агзында галды. Татьянаның төверегини галлап дуранларың барының назары аңрык өврүлди. Олар элиндәки яшыл яглыгыны галгадып, ыл-

гашлап гелйән Тенечири, онун үч-дөрт әдимлик ызын-данам салыхатлы гадам уран граф Дандевили гөрдү-лер. Яш чатынжаларың икисем ак йүпек геймлиди.

Аделина аңырдан гелшине уясыны гужаклап, өпүп, жедирдәп башлады.

— Тань, жана-жаным, баран бадына илки билен телеграфа ылга! Душүндиңми?.. Тань, Жорж икимиз сени элтип гайдаялы? Бизиңем сыяхат этдигимиз бо-лар. Чыным! Тань, ядындан чыкарма онда: хер гүнде бир хат! Дакор? Жё татан![1]

Ахыры граф Дандевиле нобат етди. Ол элиндәки ажайып бәгүл чеменини, хамала, хемме алкышыны шол чемене сиңдирен ялы, Татьяна дабара билен гов-шурды-да, биртопар якымлы сөз айтды, оңа улы багт арзув этди.

Шол арада-да үчүнжи жаң какылды.

Отлы Москвадан дашлашдыгыча, Татьяна-да өз эндикли дүнйәсинден, өзүнден, өз жуванлыгындан даш-лашып барян дек болды. Ол өзүни эзиз хөвүртгесини ташлап, ят иллере учуп барян гуша меңзетди. Гөзүниң, хөвесиниң өвреншен әхли зады бирден гайып болды. Диңе еке өзи белент кертиң дүйби гараңкы горпуның гырасында асыл-асыл болуп дурана дөнди. Дүнйәден иришдеси үзүлен ялы болды. Элбетде, ол бу дүнйә гелмәнем билерди. Ол гелмәнде-де, дүнйә, мегерем, хич зат йитирмезди. Эмма ол ниреде-дир бир ерде дүнйә инипдир ахыры! Ол дири, яшап йөр. Онун га-раңкы горпа-да гачасы геленок. Эйсем онуң дүнйә инмеги билен дүнйәниң утан заады, ондан гөрен пей-дасы бармы? Ким ол? Нәме элинден гелйәр? Нире-ден нирә баряр?

Догры, ол институтың мугаллымасы, бай өйүң би-веч лә‌лиги болубам яшап билерди. Москвада-да, Санкт-Петербургда-да, Крымда, Гара деңзиң гүлшен-ли кенарында-да яшап билерди. Эмма өзбашдак яша-сы гелди. Рас, ол бу дүнйә инен болса, дурмушда онуңам өз орны болмалы ахыры!

Институты гутарансон, Татьяна ики йылдан говрак вагтлап өз тамамлан пансионында клас беемчисиниң шәгирди болуп ишледи, практика гечди. Шу дөврүң довамында ол диңе бир студенткалара дәл, дүрли яш-

---

[1] Болямы? Гарашян, мәхрибаным! (французча).

лы мугаллымлара-да өзүни алдырды. «Жирафаның» хут өзем Татьяна Михайловна энче ёла мөхүм юмушлар буюрды. Хер сапарам укыплы шәгиртден разы болды.

Аделина ахыры мырадына етди: дурмуша чыкды. Граф Дандевиль инди Санкт-Петербургда полиция департаментинде гуллук эдйәр. Эмма яш чатынжалар, нәме үчиндир, хәли-шинди дашары юртлардан чыкярлар. Аделина эжесиниң өйуне негада бир көвленйәр. Белки, шолам бир себәп болса боландыр, Татьянаның пансионда яшамагына, Наталья Владимировна, кес-келләм, разы болмады. Улы особнякда еке өзүм гарантга ялы болуп галсам, йүрегим ярылар — дийди.

Татьянаның хысырдылы гүнлери бирсыдыргын халда гечди. Бай өйүң ләлиги. Кем зады ёк. Институтда-да оны сыламаң дураноклар. Эмма, нәме үчиндир, оңа хемише бир зат етмейән ялы, хайсыдыр бир дүшнүксиз дуйгы оны нирәдир бир ерлере чагырян ялы болды дурды. Хасратлы ойларын керебине чолашып, окан отуран китабыны-да унудып, кәте гиҗәниң бир вагтына ченли еке өзүниң отурянлыгыны онуң өзем дуймады. Дарыгян йүрек гиңишлиги, гин герими күйседи.

Бу ахвалының себәбиие гөз етирҗек болуп, Татьяна кән вакалары өлчерип-дөкди.

Илки билен Денис Батурин йитди. Соңкы хошлашыклары шу гүнки ялы ядында. «Менден хакыкаты эшидесиң гелйәни гарачынынмы, Таня?» «Гарачыным, Денис». «Онда мен сени бир ерик экидейин. Шо ерде сен хакыкаты өз гөзүң билен гөрерсиң»... Шол экидиши болды! Гайдып гара бермеди. Ахыры бир гүн Бодиско ажы хабар гетирди: Дениси тутдулар. Шондан соң гөрдүм-билдим болмады. Дине яңы вокзалда Бодиско достуның диридигини, хат аландыгыны, Татьяна салам ёлландыгыны бушлады...

Аттестат алан гүнлериниң эртесем жана-жан жорасы «гамгын гөзли Света» гүрүм-жүрүм болды. Онуң билен хошлашыбам билмеди. Жорасының нәме үчин, нирә йитирим боланлыгыны Татьяна соң-соңларам билип билмеди. Дине бир гыз онуң ызындан дөрт ага гошулан, гапдалы гербли, беземен каретаның гелениини гөрүп галыпдыр. Татьяна үчин болса Светлана яссыгының ашагында француз дилинде хатжагаз гоюп гидипдир, «Жаным, мәхрибаным, сырдашым, Танюша!

Хош гал! Ёлуң ак, багтың ачык болсун! Гаты гыссанян. Мени экидйэлер. Соң саңа язарын. Хэзир диңе Сократың сөзүни гайталаян: «Мен диңе хич зады билмейэнлигими билйэн». Мени гайгы этме. Сансыз гезек өпйэн, мэхрибаным! Жүйкбурун». Бу хат гошгудан долы галың депдерин ичинден чыкды. Догруданам, Света гошгы язян экени. Эмма ол сырыны хич киме айтман гезипдир. Депдерде Татьянанын өзүне багышланан гошгуларам бар экени. Ах, сен Светик-элемгошар! Меникли мэхрибаным! Сени ыкбал харасады, гөр, нирелерден чыкарды?..

Денис Батурин йитирим болландан соң, банкчының чыпар оглы билен Татьянаның арасы хас-да сазлашды. Бодисконың достуның угруна йыкгын эдйэнлигини Татьяна дура-бара аңшырып уграды. Чыпарың өзи вели оны бир гезегем ач-ачан боюн алмады.

Юрист дипломыны эле алансоңам, онуң хич ерде гуллуга дурман, о шэхерден о шэхере гөчүп-гонуп йөренлигиниң себэбини соранда, Бодиско оюнлыга салып, өзүниң банкчының оглудыгыны, какасының капиталыны соврара ер тапмаяндыгыны гайталап, сапалак атды. Княгиня Шаховскаялара гелмегинем ол өрэн сейреклетди. Муңа-да Татьяна өз яныңдан кемсинмэн дурмады.

Татьянаның ынжалыксыз йүрегиниң барха дарыкмагына, нирэдир бир ерлере хыручлы дызамагына, нэбелли гиңишлиги күйсемегине, белли бир дережеде, шейле-шейле ягдайларың себэп болан болмагам эхтимал. Ёгса ол бай өйүн бивеч лэлиги болубам яшап билерди ахыры!..

Гараз, эйле болды, бейле болды, Татьяна бир гүн, Натали дайзасы айтмышлайын, «хокга чыкарды». Ишден бошатмагыны начальницадан хайыш этди. «Жирафа» өр-гөкден гелди. Дартгынлы чекелешик эсли вагта чекди. Ахырда меселе институтың советине барып етди. Советин межлисинде-де «Жирафа» терсине тугды: клас беемчисиниң шэгирди Татьяна Михайловна Текинскаяның хайышыны канагатландырмалы дийип, илкинжи теклип гиризен шол болды. Начальницаның гаты гахарыны гетирендигине Татьяна шонда гөз етирип галды. Эйсем-де болса, советин адындан она тарыплы хэсиетнама бердилер...

Ине, индем ол Харькова гидип баряр. Август айы-

ның орта гүрпи болса-да, хова ыссы. Купәниң ичи да-шарданам ыссы. Татьяна яшыл гүлли елпеважыны пенҗирәниң өңүндәки инсизже текҗә оклап гойберди-де, Афанасий Фетиң томлугыны элине алды. Эмма китап окамага-да хәзир хөвеси гачан ялы, купеден чыкды.

Шол махалам аңырдан йөрәп гелйән меле шляпалы, сыпайыдан сыратлы йигит онуң душуна етип, аяк чекди.

— Салам!

— Салам! — Татьяна нәтаншы гөзүниң гытагы билен сынлады.

— Багышлаң, ханым, мен гечейин.

— Гечибериң!

Эмма меле шляпалы йигит гечип гидибермеди. Чала гүлүмсирейән гөзелден гөзүни айрып билмән, яйданды дурды.

Пенҗирә тарап гысмылҗыран Татьяна ювашҗа гайталады:

— Гечибериң! Нәме дурсуңыз?

— Саг болуң!

Гиң маңлайлы, аксовулт йүзли, ыкҗам йигиде Татьяна ене бирёла гөз айлады. Бирденем хайран галды: йигидиң йүз кешби, ышнаклы мавы гөзи Денис Батурини яда салды. Татьянаның гөвнуне болмаса, нәтаншың йылгыршам шоңка меңзеди. Диңе ыхласлы тимарланан гараҗа мурты, тегелек эңегиниң чала мәлим болуп дуран зенехданы йигидиң йуз кешбини Денисиңкиден тапавутландырярды.

Нәтаныш гөзелиң гаршысында мундан артык эглеймегиң эбетейини тапмадык йигит йөреди. Ики-үч әдим әденсоңам, ызына гаңрылып, гызы ене сынлады. Татьяна йылгыран ялы этди.

Сәхелче салымданам йигит ызына гечди. Гараягыз гызың душуна етенде, ене аяк чекди.

— Багышлаң, ханым, мен гечейин.

— Гечибериң.

Вагоның о тарапына етибем, ол ызына гаңрылды. Купесине гирен Татьяна болса Фетиң томлугына эл етирди.

Арадан көп салым гечмәнкә-де, купәниң гапысы ювашлык билен какылды.

— Гирибериң.

Пөкгерен габаклы гөкже гөзлери гүлүмсирейән, дөртгыраң гөврели кондуктор гапыны ачды.

— Багышлаң, барышня!.. Ине, шу хорматлы женап сизи... гөрмек ислейәр...

Дөртгыраң кондукторың янында мүйнүргәп дуран яңкы меле шляпалы яш йигитди. Ол шляпасыны чыкарып, гыза тагзым этди.

— Неме... Сиз мени язгармаң! Сиз билен таншайжакдым...

.Татьяна тасдан: «Нәме, мениң сиз билен танышмак мейлимиң барлыгына гөзүңиз етйәрми?» дийипди. Эмма сесини чыкармады.

Татьянаның гаршысындакы инсизже диванда орнашан ынжалыксыз йигит шляпасыны дызында гойды, бир ол элине, бир бу элине алды, ахыры гапдалына ташлады. Текжедәки бәгүл чеменли вазаны ол эдил шу махал гөрен ялы болды.

— Гөр, нәхили овадан зат! — Ол чала эглип, гүли ысгады, вазаны ювашжа сыпалады. — Вена!

— Пардон, нәме дийдиңиз?

— Вена фарфоры диййән.

— Дайзам пешгеш берди.

— Гымматлы пешгеш! Элбетде, Хытайыңкыдан арзан...

— Сиз бу фарфорың нирәңкидигини нәдип билдиңиз?

Нәтаныш йигит мылакатлы йылгырды.

— Мениң чөрегим фарфордан...

Гызың назарындан ховы басылан ялы, йигит сесини кесди. Татьяна өз янындан — өз-ә эдепли-экрамлы йигиде меңзейәр — диен нетижә гелди. Килчик-келпез огланлардан дәл ялы. Гаршы гызаряр. Нәтаншың бу болшы Татьяна ярамана дурмады.

— Ханы, сиз яны — таншайжакдым — дийдиңиз-лә? Я эййәм хыялыңыздан дәнәйдиңизми?

— Ёк... Хава... Неме... Таныш болалың: Скворцов. Пётр Сергеевич Скворцов... Сизе ким диерлер?

— Татьяна Михайловна.

— Нирә баряңыз? Шей дийсеңиз-ле! Менем Харькова барян-да!.. Гоншы вагонда...

Ене дымдылар. Нәтаныш йигит ериндеи турды.

— Неме... Сиз мени язгармаң, Татьяна Михайловна! Мен бир никотин ювудып гелейин — дийип, ол күпеден ювашлык билен чыкып гитди.

Даражык купэнин ховасы, хамала, өнкүденем дымжыган ялы, Татьяна ене-де яшыл елпеважына эл етирди. «Череги фарфордан» ёлагчы барада пикире гитди.

Догруданам, эдеп-экрамлы йигит боларлы... Өзеңпулун-задын гадырыны билйэн адама мензейэр. Фарфоры деррев танады. Гымматлы вешгеш дийди. Белки, антиквардыр? Бойны гара кебелек галстуклы ак көйнегине, гара костюмына серетсеңем, яш йигит пешенели ресторанын гити официантыны яда саляр. Гең ват: геле-гелмэне-де, чилим чекмэге чыкды...

Пешенели ресторанын тити официантыны яда саляр яш йигит болса бу махал вагонын дашкы дэлизинде дуруп, «никотин ювудярды» хемем гараягыз гөзел барада ойланярды. Нэтаныш гызы ол бада-бат халады. Онун себэбине өзем душуненок. Эмма гаралы ялы гөзлерин ышнаклы назары Пётрын ховуны басды. Бирбада шол назардан ол гөзүни айрыбам билмеди. Догрусыны айтса, хэзирем ол өзүни эле алмак, непесини дүрсемек ниети билен чилим чекмеги баханалап, күпелен чыкды.

..Өз-э рус гыз-а болмалы дэл. Я одессалы жөхитмика? Ай, ёк. Белки, Сицилия гүнешининң перзендидир? Болуп билмез Пал атын йөрен цыган гызы болаймасын? Ёк, онда оны бу вагона мүндүрмездилер. О нэме үчин? Пулун болса... Бар зады пул чөзйэр... Гурплы машгаланын лэлигине мензейэр. Сыргасындакы гөвхер гаш ики каратдан-а аз дэл... Хайсы миллетденем болса — апатлы перизат, Гүндогар миниатюраларыны ядына саляр. Фантастика! Кимка ол? Студент гызмыка? Нэме үчин ондан яны сорамады? Асла нэме үчин ичгин таныщмады? Сүссы басылды. Алжарады... Белки, ол гөдек биэдеплик эдендир? Белки, гыздан өтүнч сорамалыдыр?

Пётр чилиминин дуйбүни пенжиреден питиклэп гойберди Купэ тарап йөнелди. Шол махалам пөкгерен габаклы,мавы гөзи жөгүлик билен ойнаклаян, дөргыран кондуктор өнүнден чыкды. Пётрын келлесине бир пикир гелди. Эмма онун айтжак задыны өнүндеи билйэн ялы, дөртгыран кондукторын өзи она йүзлендиi

— Жахыл женап, сизе киң зат герек дэлми?

Жөги гөзли кондуктора нэмедир бир затлар дийишдирди-де, Петр тэзе танышлы купэ тарап этледи.

— Бар ват дийшинди алы болар. Хагыржем бола·

йың, хорматлы женап! — Дөртгыраң кондукторам тогарланып гитди.

Скворцов купәниң айналы гапысының өңүнде эгленип, бойнундакы гаража кебелегини дүзетди, сачыны ыхласлы тимарлады, шондан соң гапыны чалажа какды. «Гирибериң!» сесини эшиденсоңам, гапыны баша ачмады. Ййданды. Ардынжырады. Ахыры ичерик этледи. Гаралы гөзли гөзелиң жадылы назары оны ене-де йыгрылмага межбур этди.

— Отырмысыңыз, Татьяна Михайловна? Мен сизи ынжадян-а дәлдирин?.. Боля-ла оң ялы болса, боля-ла...

Татьяна өз ичинден: бу оглан оюн эдйәмикә я бар болуп билши шүмүкә дийип ойланды. Ыкманда комедиант болаймасын би?

— Сиз нә кәрде, Петр Сергеевич?

— Бу гүн-эрте инженер-механик адыны алмалы. Москваның Императорлык техники училищесини гутарян... А сиз студенткамы?

— Студентлик чагым Москвада галды.

— Эйсем онда...

— Мугаллымчылык этмәге барян...

— Менем Харьковың этегиндәки Буды шәхерине диплом ишими тамамламага барян. Шо ерде фарфор заводы бар...

— Ә! Шей дийсеңизләң!..

Олар ене эсли дымдылар.

Шол арада-да гапы ачылды. Өңкүден-де бетер елленен габаклы дөртгыраң кондуктор эли межимели аррыжак официанты ичерик итерди. Өзи болса хашылап-сожап, гапыда дурды.

— Багышлаң, барышня!.. Бары буйрушыңыз ялы, жахыл женап!

Татьяна аңк болды. Скворцовам алжырады. Эмма инди алажы ёкды Чеменли вазаны бир чете сүйшүрди-де, селасыз официанта межимәни гояра ер гөркезди.

— Ишдәңиз ачык болсун!

Официант билен кондуктор зым-зыят болды. Татьяна тайлы гезек бир йигиде, бир-де ичи дүрли ныгматлы межимә серетди. Гызың сөзсүз совалы Скворцовы гозгалаңа салды. Дымма йигит дилеварлыга йүз урды.

— Неме... Сиз мени язгармаң, Таня!.. О түки неме... эгер гаршы болмасаңыз, якымлы танышлыгымызың хатырасына... белки, гушлук нахарыны биле эди-

нерие? Элбетде, би нахар болуп нахарам дәл. Йөне, хоки бир... Хайыш эдйән...

Татьяна ахыры йылгырды.

— Сизә сөз тапмага өкде экениңиз! Нәме, хер тәзе танышыңыза шейле хөдүр-хеззет эдйәңизми?

Скорпион гызың сөзүниң әхеңине дүшүнип билмедик киши билен айдярмы я гарачынымы. Онуң гөзүне де инанып середип билмеди.

— Нәче? Сиз мени язгарман, Таня!..

— Нәме үчин язгарайын? Мен сизиң хорматыңыза миннетдар. Эмма сиз никотине дерек шампан билен кофе берайиниллер дә?..

Шиникем йылжыраклады. Пүки бирден еңледи. Догруданам, сүйри межимеде говрулан товукдан башлап, кофа ченли барды.

Мениң эеком маңа сап йүрекли хөдүрден йүз дөндермезлиги өвретди..

— Саг болуң, Таня, саг болуң! — диен йигит бу сөзе мөнча болды.

— Мен онда элими ювуп гелейин...

Гөр, нәхили сада гыз экени! Энскели-дагылы болса би, догруданам, гурплы машгаладан болмалы. Татьяна? Ёк, Сицилия гүнешиниң перзен-дә дәл би гыз. Цыган гызам дәл. Эйсем онда нә миллет ол? Я шоң ялы гара гөзли, гара сачлы, гараягыз рус гызам бармыка?.. Өзүни алып баршам муң гыза дегйәр! Өз-ә есер гыз. Мени йигитдирем өйдснок. Өзүне гаты гөвни етйән гыз боларлы...

Татьяна доланып гелди.

Олар ичи бәгүлли вазалы, ныгматлы межимели тагта текжәниң башында йүзбе-йүз отурдылар. Бирселлем вагоның тигирлериниң шакгыдык, шакгыдык, шакгыдык эдип, бирсыдыргын сеслейән гүңлеч мукамына гулак салдылар. Адажа сандыраян вагонам чала халлан атян салланчага дөнди. Пенжиреден дүшйән гүн шохлесиниң мәмиши золагы Татьянаның ак себединден чыкаран гызыл алмаларына энайы өвүшгин берди. Бирден вагон силкеленди. Межимеде дуран ики булгур чакышды, овазлы жыңңырдады Бу оваз оларың нахар эдинмәге отурандыкларыңы яда салан ялы болды.

Бу сапар Татьяна илки гепледи:

— Нәме бейдип, дымшып отырыс, Петр Сергеевич? Иелиң-дә онда несип эдениңден!

Сырлы гөзелиң бу хеңеги-дегишмеси Скворцова гылав берди. Догруданам, ол ялңышмандыр: сада гыз экени! Шампан чүйшесиниң ак фольгалы бокурдагына әлини етирди.

— Эгер сиз, гаршы болмасаңыз, өңи билен ичелиң, Таня!

— Мен, элбетде, гаршы дәл. Йөне мен шампан дәл-де, чай ичесим гелйәр. Хава, чай...

Межимеде чай ёкды. Скворцов нәтжегини билмеди. Ынжалыксыз гобсунды.

— Ёк, ёк! Туржак болмаң! Хәзир чай гетирерлер.

Бу хабар йигиди өңкүденем бетер геңиргендирди. Гөр, бужагаз гызда ниччикси оюнлар бар экени! Мунуң садалыгына-да гаты бир ынаныбермели дәл...

Гараз, Скворцовың сөзи гечмеди, шампанлы баданы еке өзи гөтермели болды. Татьянаның саглыгына! Татьяна өрән миннетдар.

— Нош болсун!

Ики жуваның дүрли бабатлардакы месайы гүррүңи юваш-ювашдан созулып уграды. Яңаклары гызаран йигиде шампаның хумарының тәсир эденлиги билдирди. Онуң ювашдан якымлы сеси вагтал-вагтал батланды. Ол өзүниң Москвада догландыгыны, Москваны жаны ялы говы гөрйәндигини буйсанч билен гайталады. Бу сөхбетем Татьяна хош якды. Скворцов өзлериниң техники училищесиниң абрайының Руссияның әхли вузуныңкыдан, хатда Москва, Петербург университетлериниңкиденем артыкдыгыны магтады. Дуйгудаш үнс билен диңлейән Татьяна бирден онуң сөзүни бөлди. Шол училищәни гутарян болса, Петр Сергеевич Денис Батуринем танамалы ахыры! Ким ол? Шол училищәниң мешхур студенти. Соңкы курсундака тутупдырлар. Сүргүн эдипдирлер. Завод ишчилериниң гозгалаңына гошуланы себәпли диййәрлер. Ёк, Скворцов бейле студенти тананок. Умуман, битертип студентлериң училищеден хәли-шинди ковулянлыгындан, хатда кәсиниң туссагам эдилйәнлигинден онуң хабары бар. Эмма Батурин атлы студенти ол тананок. Аслында-да ол башбозарлардан гачарак дураныны говы гөрйәр. Онуң өз улы арзувлары бар... Нәме, ол оглан Татьяның гарындашымы? Ёк...

Шол арада буйрулан чай гетирилди. Гызгын чайдан ишдә билен овуртлан Татьяна пикире гитди. Пенжирәниң душундан зырмылдап гечйән сырдам бойлы нав агачларына эсли салым сын этди. Скворцов болса өзүне ене-де шампан гуюнды. Ичди. Бөвруни диңледи.

— Сиз мени язгармаң, Таня! Еке өзүм самрап отырын... Сиз болса...

— Мениң сизи диңләсим гелйәр...

Болса-да, сыпайычылыклы йигит. Айнака я гөтериме меңзәнок. Эдеп билен өтүнч сорады. Татьяна йигиде алма узатды.

— Саг болуң!.. Таня, сиз нирәни гутардыңыз?

Татьяна яныңдан айырмаян накысжа гутусына эл етирди. Ачды. Гутудан чыкаран арзылы документини сөхбетдешине узатды.

Скворцов элине берлен мөхүрли кагыза ховлукмач гөз гездирди-де, чала пышырдап, окап башлады. Бу документ Асылзада гызларын Москвадакы Елизавета институтыны гутаран Татьяна Михайловна Текинская 1894-нжи йылын 21-нжи майында берлен 741-нжи номерли аттестатды! Аттестат Текинскаяның окан йыллары өзүни «ахлак тайдан отлично алып бармагы билен барабар» институты әхли сапаклардан ягшы ве өрән ягшы бахалар алып гутаранлыгына гүвә гечйәрди. Аттестатда институтың учурымының сахабына алкыш язылан китап билен сылагланмага мынасып боланлыгы-да гөркезилйәрди. Бу ресми документде Скворцовын айратын үнсүни чекен задам: «гызын кыяматлык атасы генерал-адьютант М. Д. Скобелев кыяматлык энеси княгиня Е. Д. Шаховская» диен сөзлер болды. Москвада Скворцовларың өз өйлери генерал Скобелевиң ядыгәрлигиниң эдил якын янжагазында ахыры!..

Ол башыны усуллык билен галдырды. Гаршысында гүлүмсирәп отуран йөнекейже гыз гөзүне дүйбүнден башга бир зенан болуп гөрүнди. Текинская! Княжна! Гөр, нәхили тәсин хем овазлы фамилия! Ыкбал оны, гөр, нәхили гыз билен саташдырыпдыр!

— Нәме бейле середйәңиз, Петр Сергеевич?

— Мен сиз билен таншаныма бичак бегенйәә.

— Ел танышлыгы ел писинтли бир затдыр, өвсер гечер-гидер.

— Сизи унутмак мумкин дәл!

— Өзүңиз-ә есер йигит экениңиз, Петр Сергеевич. Эйләк гечен болдуңыз, бейләк гечен болдуңыз. Ахыры...

— Гаршыңызда гөгердим...

Икисем дымды. Бирек-бирекден мундан артык маглумат сорамак гелшиксиз ялы болуп гөрүнди. Сөхбет серхеде етене дөнди.

Отлының тигирлери гүңлеч мукамыны довам этдилер: шакгыдык, шакгыдык, шакгыдык.

Юмшак вагон чала үврелйән салланчак кимин хаалан атды.

Гаршысындакы сөхбетдешини унудан ялы, Татьяна айнасына чаң сиңен пенжиреден гөзүни айырмады. Пенжирәниң өңүнден болса үлпүлдешйән гөк майсалы, аланлы-ойлы, акар чайлы, кенары гамышлы көлли гиңишликлер окдурылып гечйәрди. Кәте өз пейвагтына отлашып йөрен сыгырлар я-да дәбшенеклешип барян сагрысы яланач йылкылар гөзе илйәрди. Аңырда, асмана улашян гөзъетимде болса йүң дарагларына чалымдаш гүр токайлар гаралярды. Окгүнлы чалшып барян тәсин пейзажлар Татьянаның халыны тең этди, оңа Москваны, инди өрән узакда галан Москваны ятлатды. Бирденем институтың голайжагындакы Лефортово көпрүси, Петр Биринжиниң эгиндешиниң салдыран мешхур көпрүси ядына дүшди: «Гамгын гөзли Света» билен шол көприниң үстүнде дуруп, олар, гөр, нәче гезек Яузаның сувуның акышына, деряда йүзүп йөрен акжа елкенлере сын эдипдилер. Деряның акымы бу акжа елкенлери, гөр, нирелерден чыкарарка — дийипдилер. Инди онуң өзүнем әнип барян отлы шол деряның акымы ялы, өңе, нәмәлим мензиллере алып баряр. Онуң өзем хәзир ялңыз елкене мензейәр. Ыкбал дерясының акымы оны, гөр, нирелерден алып чыкарка?..

Шакгыдык. Шакгыдык, Шакгыдык. Шакгыдык...

ДОСТЛУК ЫНАМДАН БАШЛАНЯР

Харькова гелип, Татьяна, догруданам, инди өзүниң хакыкы өзбашдак дурмушының башланандыгына, индики ыкбалының эсасан өзүне баглыдыгына гөз етирип уграды. Зенанлар гимназиясында мугаллыма болуп, ише башланына инди бир ай болуп баряр. Фран-

пуз дилини окадяр. Окув ирден гүнортана ченли довам эдйәр. Эмма Татьяна сапагындан соң гимназияда к[illegible] эгленип дураноқ. Биринжиден-ә, онун гимназияда шинди сулхы алышян кәрдеши ёк, икинжиденем, ол гөзе өйүне серенжам бермәге алңасаяр.

Хава, инди ол өзбашдак өйли. Гимназиядан ончаклы узакда болмадык үч гат жайың икинжи гатындан [illegible] говшундан туран ики отаглы, дәлизли, кухнялы, ин[illegible] лоджили квартира тапынды. Ичи юмшак мебелли бу квартиранын музды, элбетде, арзан дәл. Эмма [illegible] шелпелиге эндик эден гыз ондан чекинип дурмады. Умуман, ол пул-серишде барада шиндизе дениң м[illegible]члик чекен адам дәл...

Хава, кирейине аланам болса, инди ол өзбашдак өйли. Гимназиядан гелдиги, ичерисиниң хысырдысыңа башы гатыняр. Гүнүң нәдип яшанынам дуйман галяр.

Биринжи, гиң отагыны Татьяна мыхман жая — нахархана өврүди. Ялп ясаян дуб кроватлы икинжи отагыны ондан-ам артык ыхлас билен безеди. Гоша пенжиресиниң ортасында узын, иң ганатлы трельяж гойды. Оранны рецкли, йүпек япынжалы, пессежик кроватынын онүне кернеликден бәри айрылышман гелйән ата галан дерисини оклады. Пенжирелере гөгүмтил [illegible] түл этди...

Шамалы [illegible] билен шкафың, столуң, пианиноның [illegible] сырын болан Татьяна гермевли лоджа чыкды. Хова эййәм гараңкырап башлапдыр. Ене ягыш ягяр. Нәче энче гүнден бәри чалымтык үмүрли хова хөкүм сүрйәр. Гүнде диен ялам я ирден, я агшамаралар ич гысдырыгыч ягыш ягяр. Татьяна, вах, шу гүнлер ялпылдап гүн чыкып дуран ерлерем бардыр дийип, гүнешли, майыл хованы күйсейәр. Гараз, ичи гысяр, шәхер билен шинди өвренишип биленок. Хәзирем [illegible] ягышлы шемал оны ичерик итекледи.

Татьяна майдажа шелпели люстраны якды. Гырмызы күрсүде оринашды. Ядавлыгыны шу махал дуйды. Ёк, белки, ол ядавлыгам дәлдир... Натали дайзасы она Харькова баран бадына хызматкәр тутунгын дийип сарғыт эдипди. Эмма шу гүне ченли ол хызматкәрсиз оңшук эдип гелйәр. Догры, хакына серетсе, оңа кухарка-да, горничнй-де, экономка-да герек. Гереклигине-герек. Эмма олары ниреде яшатжак? Нәдип эклежек? Бейле гиң тутумы Татьяна исләнок. Исләен-

де-де оңа гурбы чатжакмы? Ёк. Йөне, эгер эматлы адам габат гелсе, иң болманда, хәли-хәзирликче ол кухарка я өзүне хөвүр тутунмалы болжак... Ине, хәзирем агшам шамының угруна чыкмалы, столуң үстүнде болса диктант яздырылан депдерлер бир петде болуп гарашып ятыр. Айбы ёк, ирден иен биточкасындан галапы оилен оңшук эдер...

Гүйз гижеси, гөр, нәхили сус! Дым-дырслык. Асылында-да Татьяна Аделина ялы, шагалан-шовхуны күйсэп йөренок вели, хәзирки тукатлык, нәме үчиндир, онуң ики чигненден басяр.

Ол пианиноның башына гечди. Узын бармаклары аклы-гаралы клавишлерин үстүнден адажа тайып уграды. Берлиозын хайсыдыр бир ноктюрны чола өйде зарын яңланды. Бу оваз онуң ой-пикирлерини узакда галан әлеме алып гитди. Бу оваз энчеме вакалары, адамлары яңадан онуң гөзүниң өңүнде жанландырды.

Татьяна барха хыжувлы чалды. Бейик французын дөреден жадылы сазына-да дәл, она шейле сазы чалмагы өвреден сеньорина Изабетта өзүниң нәгадар миннетдар хем бергидардыгына Татьяна. гөр, нәче йылдан соң, хәзир, шу махал илкинжи гезек айдың дүшүнди. Саз хәзир онун өз йүрегине дерек гепледи.

Бармаклар клавишлерин үстүнде доңды. Татьяна пианиноның гапагыны усул билен япды-да, говшуран голларына маңлайыны гоюп, гапага япланды, шол рөвүшде-де эсли салым гымылдаман отурды. Бирхаюкдан сөн еринден турды. Ысгыны гачан ялы, ювашжа йөрәп, кухня йөнелди. Агшам шамы гүшүнкә меңзеди. Чашкасыны сован чайдан долдурды-да, язув столуның башына доланып гелди.

Дашарда ягшың гүйчленендиги ачык форточкадан эшидилди.

Шол гүнүң эртеси, аракесме чагы Татьяна дивара какылан расписания середип дурды, география мугаллымасы янына гелди. Бу аррыжак, гартан аяла гимназияның мугаллымларының «гарасөймез» дийиәндиклерини, оны, нәме үчиндир, халамаяндыкларыны Татьяна эййәм билйәрди. Оны илки гезек гөренде Татьяна москвалы «Жирафа» билен ене-де душушаяндырын өйтди. Догруданам, сырык бойлы география мугаллы-

масы йүлмек чал сачыны дүйрләп, еңсесинде тогалап-чугдамлашына ченли шол гыңыр начальница меңзәп дурды. Йүзи шапбат ялы инчеди. Мавы монжуга меңзейән гөзлериниң этеги торлуды. Йөне география мугаллымасы гөзүне лорнет тутанокды-да, әйнек дакынярды.

Гимназияда тәзе пейда болан яш мугаллыманы халамаяндыгыны пани Ивашкевич хич кесден гизлемеди. Оны Татьянанын өзем деррев дуйды. Жуда зерурлык болаймаса, кәрдешлериниң хич хайсы билен ичгин геплешмейән «гарасөймез» географиячы, сыпынса, яш мугаллыманын янында гөгерди. Шейле алчак аялы нәме учин халамаяндыклары Татьянаны гаты ген галдыряр...

Кимдир бириниң ювашлык билен янына геленини дуян Татьяна расписаниеден йүзүни өврди.

— Ене-де сапагыңыз бармы, көллега?

Мавы монжуга меңзейән гөзлер мылакатлы йылжыраклады. Гартан аялың этеги торлы гөзлериниң йышыаклы шөхлесинде жуванлык рухы учганаклады. Эдеем адамың өзи гарран, гөзи жуванлыгында галып [illegible] Татьянаның калбында миннетдарлык дуйгусы оянды: экабыр кәрдешиң шу гүн инди икинжи ёла онуң [illegible] хабар аляр.

— Ене ики сагадым бар, пани.

— Хызматкәр тапдыңызмы?

— Ёк шинди.

— Менем гоңшыма табшырдым, мәхирлим. Инне жүр ченли табат гелсе, гөзүнде болсун дийдим.

— Мерси, пани. Мен сизе өрән миннетдар.

— Менден нәме көмек герек болса, чекинмән, айдайгын, гызым — дийди-де, пани Ивашкевич гадырлы хошлашып, чалт-чалт гыбырдыклап гитди.

Онынча жаң какылды.

Ине, хәзирем, сапагыны гутарып, даш дүшелен дарражык тротуар билен гимназиядан гайдып гелйәркә-де, Татьяна пани Ивашкевичиң мылакатлы адамкәрчилиги барада пикир йүврүдйәр. Алчак аяла нәме учин «гарасөймез» дийилйәндиги барадакы сөвалына жогап гөзлейәр.

Татьяна өз көчелериниң бурчуна етенде ене-де ягыш

чиснэп уграды. Гара саяванының деңесинде гүбердди-де, эдимини чалтландырды. Сөхелче йөрэбем, азык магазинине совулды. Өз-өзүне йылгырды. Өмрүнде азык магазинине гирип, зат сатын алып гөрмедик халына инди бөлүмден бөлүме гечйэр, этиң, сүйдүң, мескэниң, соганың, картошканың, келемиң нырхыны екэн-екэн сораяр, сөвдалашяр, ахырда-да гастрономдан я бакалеядан эли долы сумкалы чыкяр. Чолажа өйүне барыбам, өзи, хава, хут өзи эт чапмага, гөзүни яшардып, соган артмага, картошка дограмага я-да юмуртга чакмага, гарасай, нахар биширмэге гиришйэр. «Башыңа дүшсе, башмакчы боларсың» дийип, догры айдан экенлер.

Хэзирем ол магазинден долы сумкалы чыкды. Саяванлы саг эли ёкарык галды. Чеп голтүгының ашагында-да бир топар китап. Сумкасам агыр. Шейле тагашыксыз хала, мегерем, ол хич хачанам дүшен дэлдир. Эмма төверегине сыр билдирмежек болуп, хырчыны дишлэп, өңе этледи. Инди өйлери даш дэлди.

Көчэниң өврүмине етенде бирден оркестриң йүрегини эндиредижи яс мукамы эшидилди. Бахың матамлы мукамының наласы Татьяныны тисгиндирди. Ызына гаңрылды. Шол махалам голтүгындакы китаплар ере гачды. Татьяна бада-бат ашак эгилди. Эмма ол тротуара гачан китаплара онданам өңүрти башга бириниң эли етди, олары ерден гарбап алды. Татьяна ол чаласын элиң бүрүнч реңклидигини, бармакларының иңнэн узындыгыны гөрүп галды. Дикелди. Китаплары чөплэн нэтаншам онуң билен бир вагтда дикелди.

Татьянаның гаршысында гув боюнлы, овадан алкымлы зенан тэсин йылгырып дурды. Онуң бойы Татьянадан бир гарыш чемеси узынды. Дөрт гөз бири-бирине чакнышды. Татьяна доңуп галды: ол хенизе деңич бейле гөз гөрмэнди! Сых-сых кирпиклерин махмал саясында балкылдаян окара ялы гоюн гөзлерде нэхилидир бир жадылы гүйч дуюлды. Ол гөзлериң шөхлели назарының хэзир нэме маны аңладянынам Татьяна онлы сайгарып билмеди: бир гөрсең, говушыгынсыз нэтаныш гыза игенип, кинаялы гүлүмсирейэн ялы, бир гөрсең, оңа гуванян я-да ондан бир зады мүйнли хайыш эдйэн ялы. Гараз, дүшүнмеди. Йөне анк болды, доңды дурды. Гөзүне гөрүнйэн салгым бо-

лаймасын? Асманы-земини яс мукамы гаплап дуркә, бирден-бире бу жадылы, шадыян гөзлер ниреден чыкды?'

Эмма балкылдаян гоюн гөзлериң гөзүне гөрнен салгым дәлдигине Татьяна гаты тиз дүшүнди. Гаршысында дуран бүрүнч реңкли гөзелиң ортасы чала гәдикли, гыраден дишлери акжарды, ики яңагында-да гүрлеңңижиңки ялы чукуржык эмеле гелди. Дөшүнден дөмен сес билен:

— Гаршы болмасаңыз, мен сизе көмекберейин, бикәм? — дийди. Шол бада-да бирден саяванлы гызы унутды-да, өңе этледи, даражык көчәни долдурып гелйән гөлегчилерден өзүни айырмады, йүзи үйтгәп гитди, элиндәки китаплары багрына басып, найынжар сесленди. — Эй, таңрым! Шол! Шол! Ене өз диениңи эдипдир! Мен багты гара!..

Татьяна онуң көйнегиңи дешип барян юмры мәмелериниң титрейәндигини, дыкыз чигинлериниң, тутуш гөвресиниң сандыраяндыгыны гөрди. Онуң гадымы Римиң мермер мадонналарыны яда салян сыратлы каматына сырлашып дуран меле көйнегине, шол реңкдәки яглыгына, аягындакы гара туфлисине шу пурсатда пикир берди.

— Ене диеними этмәндир! Мен петигара!..

Гөлегчилериң хатары оларың дениңе етди. Хатардакыларың бары диен ялы ишчилерди. Иң өндәки йигидиң элинде гызыл байдак барды. Бәш-алты, саны нәчинцей атларыны гордурып, матамлы гөлегчилериң бир өңүне, бир ызына гечйәрди, бирденем ики гапдалында пейда болярды. Гроблы фургоның ызындакы ишчилериң элиндәки транспарантда: «Нәхак ган ерде ятмаз!» диен ныгар барды. Гробың башуҗунда ориамың гара гейимли, чал сачлы аял болса дүнйә азабындан дынан нахырың бирчак мума дөнен йүзүниң үстүне гара саяван герип огырды...

Оң хатарда эли байдаклы гелйән гара папаклы, гонрак неналекли, аягы эдикли йигит Татьянаның яныдакы зенаны гөрди-де, бирден сакга аяк чекди. Мермер мадонна каматлы зенан-да оңа таран үмзүк атды. Эмма йигит йүзүни ню бада аңрык өврди, байдагы хас ёкары галдырып, өңе этледи, гөзден йитди.

— Ма... — дийип, байдакча бир задлар дийҗек болан ховсалалы гөзелиң сөзи агзыңда галды. Балкылдаян гоюн гөзлериң овасы яшдан долды.

Гөлегчилерин хатары дуранларын душундан гечип гитди.

Гөзяшыны яглыгының човы билен сылан зенаның начар назары ене Татьяна дикилди.

— Багышлаң, бикәм! Маңа пикир бермәң. Гиделиң!

Татьяна хич зада душүнмеди.

— Нирә гиделиң?

— Өе... Гаршы болмасаңыз, мен сизе көмек берейин. Хава. Хава... Менем сизиң болян өйүңизде яшаян, княжна. Ханы, сумкаңызы маңа бериң! — Ол гызың нәме дийжегине-де гарашмады-да, агыр сумкасыны эмай билен элинден алып, өңе дүшди.

Татьяна онуң ызына эерди. Шол бир вагтың өзүнде-де үнжүли ойланды. Эйсем бу овадан аял кимкә? Татьянаның хайсы өйде яшаянлыгыны хачан гөрүп, хачан билип йөркә? Нәме учин ол оңа «княжна» диййәр? Өз яшаян өйүнде Татьяна шинди хич ким билен таншанок ахыры? Янкы эли байдаклы йигит мунуң нәмесикә? Ене диеними этмәндир — дийип налады. Янёлдашы болаймасын? Ёк, ол мундан-а хас яш гөрүнйәр. Эйсем бу гөзел нәче яшындака? Татьянадан-а хас улудыгы гөрнүп дур. Эйсем-де болса, нурана йүзүнде екеже йыгырдам ёк. Балкылдаян гоюн гөзлериниң бир назары мүң гөзеле дегйәр... Кимкә мунуң өзи?

Шейле соваллары ызарлаян Татьяна инди өзүниң нәтаныш зенан билен гапдаллашып йөрәп баряндыгыны, ол зенаның гаршы оңа гөзүниң гытагыны айлап, чала гүлүмсирейәндигини гөрди. Яп-яңам гөзи яшлыды. Индем йылгырып баряр. Гыйма гашлары учуп барян гарлавачжын ганатлары ялы герилйәр. Муңа нәхили душүнмели? Татьяна — иң болманда мунуң кимдигини бир сорап галайын — диен карара геленде, шол өнки якымлы сес ене яңланды:

— Менем сизиң болян жайыңызда яшаян, бикәм. Йөне биринжи гатында. Екеже отаглы квартирамыз бар... Ине, худая шүкүр, өйүмизе-де гелдик. Ислесеңиз бизде чай ичәелиң!

— Мерси, мадам! Мен сизе өрән миннетдар! — Татьяна сумкасына элини узатды.

— Ёкарык мен чыкарып берәейин?

— Ёк, ёк, өзүм. Көп сағ болуң!

— Чекинип йөрмәң, бикәм. Гоншы гоңша мыдама герекдир...

— Мерси!

— Княжна, мен сизи хачан халадым дийсенизләң...— Ёкаркы басганчага этлеҗек болан Татьяна аяк чекди, сорaглы назары овадан аялың җадылы гөзлеринде сакланды. — Бирёла гастрономың ишигинде сизиң гедай гызҗагаза булка берип дураныңызы гөрдүм. Ики-үч гүнлүкде. Гунортанлар. Шонда өз янымдан — етиме йүреги аваян болса, бихал адам болмалы дәлдир — дийдим. Яныңыза барҗагам болдум шонда. Эмма эҗаз этдим. Бахана-да тапмадым... Мен сизе, княжна, гөчүп гелениңиз бәри сын эдип йөрүн... Эгер өйде ишиңиз бар болса, мени чагырайың. Агшамларына галапын өйде болян мен. Алтынҗы квартира...

— Багышлаң, сизиң адыңызы нәхили тутмалы?

— Оксана дийсеңизем бор, Ксана дийсеңизем. Пархы ёк. Мениң адым кән. Ким адымы нәхили тутса, «хә» берйән. Документ боюнча Оксана Терентьевна Нагнибеда. Хава, Оксана... Ягшы, мен сизи кән эгледим...

Гелип, өз өйүне гиренсоңам, овадан мадоннаның якымлы сеси Татьянаның гулагына гелди дурды. «Мениң адым кән. Ким адымы нәхили тутса, «хә» берйән»... Гаты гең зат. Ол нәме өзүни шейле пес тутярмыка я-да олам садалыгың бир аламатымыка? Бирден хәзириң өзүнде ашак душүп, Оксана Терентьевнаны чагырасы, онуң билен гүрлешеси гелди. Эмма аяклары дикеп этмеди.

Бир-бирине меңзешрәк үмүрли, ыгаллы гүнлер шейдип, ызлы-ызына тиркешип, гечди гитди отурды. Татьяна гимназия кем-кемден өвренишди. Эмма тәзе, өзбашдак дурмушына өвренишмек вели оңа ансат дүшенок. Ол бу ягдайыны пани Ивашкевиче-де дуйдурмаҗак боляр. Ӧхли кынчылыкдан өзи, диңе өзи баш чыкармага чалышяр.

Гүнүң аякларында хова бирден совады. Татьянаның өңки хысырдыларының үстүпе гыш аладалары гошулды. Гөзлемели, тапмалы, гетирмели зады көпелди. Ичерисини йылытмагың өзем бир улы меселә өврүлди. Шол гүнлериң биринде, аракесме вагты пани Ивашкевич мугаллымларың кабинетинде отуран Татьянаның янына ювашлык билен гелди-де, гулагына чавуш чакды:

— Княжна, сизе дашарда бир жуван женап гарашяр. Ховлының агзында...

Татьяна депдерден башыны галдырды. «Гарасөймез» географиячының чавушыны бейлеки мугаллымларам эшиден боларлы. Барының назары Татьяна дикилди. Эгри бурнуның чеп йүзүнден гәр гыл салланып дуран, күйкүже немец дили мугаллымасы ызлы-ызына ардынып, күл реңкли, мужи гөзүни сүзүп, яңсылы йыршарды, ики эрни ичине чөкен агзыны жәхеклән гаңсыз додаклары өңкүденем бетер кемперди, майдажа торлы бүзүми көпелди.

Өзүне жуван женабың гарашмагының мумкиндиги барада гөвнүне хич зат гелмесе-де, Татьяна, хамала, бир мүйни бар ялы, гызарды-бозарды. Сагадына середип, еринден турды-да, кабинетден седасыз чыкып гитди.

Гарашян женабы Татьяна ховлының агзына етмәнкә танады. Гоңур шляпалы, гоңур плащлы женап тер чеменли элини аркасында тутуп, ховлының хашамлы гөзенекли дервезесиниң өңүнде икияна гезмелейәрди. Тротуарың гырасында дуран еңилжек пайтунам шоңа гарашян боларлы. Узын яллы ябысының жылавыны чаларак чекип, чилим күкедйән гожа пайтунчының гөзи гезмеләп йөрен гейнүвли баярдады.

Өзүне тарап сейкин басып гелйән гызы гөрүп, эли чеменли йигит канагатлы йыршарды; ховлукмач өңе этледи.

Олар алжыраңны халда саламлашдылар.

— Нәдип тапайдыңыз?

— Агтаран тапар — дийипдирлер, Татьяна Михайловна. Гөршүңиз ялы, мен сизиң «ёл танышлыгы еңил писинтли бир затдыр, өвсер гечер гидер» диен пелсепәңизиң нәдогрудыгыны субут этдим, княжна.

Элине берлен тер чемене сын эдйән Татьяна бу сөзи жогапсыз галдырды.

— Догрусы, мен өнрәк гелмелидим... гележекдим... Буды бу ерден шейле бир даш дәл. Йөне...

— Мен сизден гөвүн эдемок ахыры...

— Бичак миннетдар!

— Сиз мени багышлаң, Петр Сергеевич, ене үч минутдан жаң какыляр...

— Мен, княжна, йөрите... Мен нәче дийсеңиз, гарапарын.

— Онда... Онда... Эгер гөрүшмек мейлиниз чын болса...

— Айдяныңыз нәме?!

— Ене дөрт сагатдан... Успенский ыбадатханасының багына барайың!

Башга бир сөзем диймән, Татьяна ызына гайтды. Елбоям өз-өзүне йылгырды: Успенский ыбадатханасы ниреден ядыңа дүшди дийсене! Дагы нирәни дийсин? Харьковда илкинжи гезек йигит билен душушык барада ваделашяр. Бирденем берен сөзүне пушман этди. Душушык нәмә герек? Айтжак-диййжек сөзлери болса, ишиклы ерде айдышаймалы экенлер-дә... Ёк, йигит йөрите геленсоң, бейтсең кован ялы болжак...

Шейле гаржашык ой-пикирлере улашан Татьяна еңе мугаллымлар кабинетине гайдып гелди. Кәрдешлериниң көпүси эййәм гидипдир. Пани Ивашкевич оңа йөрите гарашып отуран ялы, дуйгудаш назар билен гаршылады. Ичерден чыкып барян голтугы галың сөзлүкли немец дили мугаллымасы болса ызына ганрылып, ичякгыч эдәхедине эерди:

— Жуванлык! Ышк хесери!.. Догры, гимназияда гөрүшмек хөкманам дәл...

Татьяна оңа тас бир якымсызыны диййипди. Хернә вандына гуйлан эдеп гахарындан үстүн чыкайды. Онсоңам кемпириң мамла болаймагам әхтимал. Окувчы гызларының гөзлериниң алнында мугаллыма йигитдеч чемен алан болуп дурса... Мегерем, гули алмалы дәл экени... Татьяна чемени столуң үстүндәки гүлли вазада режеләп гойды.

Пани Ивашкевичиң инчежик эллери жуван кәрдешиниң чигнини ювашжа сыпалады.

— Гөрип кемпир!..

Шол махалам жаң какылды. Аракесме гутарды.

Ораяны-гызгылт япракларыны тротуара тенне ялы сечелейән липа дарагтына пенжиреден сын эдип дуран Татьяна хыял барыны йүвүртди. Ваделашан душушыгына онуң гидеси гелмеди. Хайсыдыр бир дүшнүксиз дуйгы аякбагы болды. Өзуни аклара бахана гөзледи. Башга бир тарапдан болса мавы гөзли йигидиң дуры назары, эдепли сыпайычылыгы оны өзүне чекди. Пани Ивашкевич дийәймесең, Татьянаның Харьковда шинди

гатнашык эдйән, пикир алышян хөври ёк. Онсоңам Татьяна хенизе ченли адам алдап гөренок. Ялан сөзлемеги огурлык билен деӊ гөрйәр. Скворцов оны йөрите гөзләп тапыпдыр ахыры! Диймек, ол сөзүнде дуруппдыр...

Татьяна бирден йүрегини бире баглады. Трельяжыӊ өңүне барды. Чәръек сагатданам гапысыны гулплап, Успенский ыбадатханасына тарап йөнелди.

Гараӊкы гатлышанда-да ол илкинжи дүшүшыгындан өз асуда өйүне гайдып гелди. Ёк, еке өзи дәл. Скворцов оны тә гапысына ченли угратды. Өзүнем пайтунлы гетирди.

Гелшине-де Татьяна өзүни юмшак курсә оклады. Чырасынам якмады-да, гөчгүнли халда ойланды отурды.

Бу гүнки дүшүшык оны учурсыз толгундырды. Эшретли кафеде олар үч сагада голай месайы гүрлешип отурдылар. Кофе ичдилер. Саз диӊледилер. Татьяна билен Харьков вокзалында айрылышанларындан соӊ Москва гыссаглы юмуш билен гидип-гелмели боланлыгыны, ол ерде эгленендигини, заводыӊ хәзир тәзе машыны өзлешдирйәнлигини, бу ишде онуӊам соӊкы орунда дурмаянлыгыны, шол зерарлам, Татьянаныӊ янына өз диен вагтында гелип билмәндигини, шоӊа ахмыр эдйәндигини Скворцов өз майдалына гүррүӊ берди. Сөзүниӊ арасында-да Татьянадан сыпайычылыклы өтүнч сорады. Ахырда-да ол өзүниӊ практика гечйән фарфор заводында ише ерлешйәндигини хабар берди. Бу дүшүшык ёлда-вагонда башланан танышлыгы чуӊлашдырды, беркитди.

Ёк, диӊе бир беркитмегем дәл, бу дүшүшык Татьянаныӊ жуван калбында бирхили тәзе дуйгулар дөретди Өзи хәзир боюн алса-алмаса-да, Татьяна шу гүнки ялы ыснышыклы дүшүшыкларыӊ ене-де гайталанмагыны хөвес этди...

Москвадан Харькова гелйән отлыныӊ купесинде дүшүшанларында Татьянада бейле дуйгы ёкды. Гушлук нахарыны биле эдинен тәзе танышлар агшам шамынам шол купеде биле ийипдилер. Татьянаныӊ сыпайычылыклы гаршылык гөркезмегине гарамаздан, шо сапарам бар аладаны Скворцовыӊ өзи этди.

Тәзе таншына хеззет-хөдүр эдип билйәнлигине яш йигидиң өзүнчем аз бегенмейәнлигини Татьяна, элбетде, дуйды. Эдалы баш атян гараягыз княжнаның сада адамкәрчилигинден гылав алан йигит болса тәзеден-тәзе гүррүң тапды, хошуна гелен гөзелиң гөвнүни авламага жан этди...

Шу гүн кафеде болан душушыкда-да йигит ене дилеварлыгыны гөркезмәге чалышды. Догрусы, Татьяна нәче хайыш этсе-де, онуң кафеден гайдасы гелмеди. Москвадан гелйәркәлер, ёлда, вагонда болса ол өзүни дуйбүнден башга хили алып барды. Агшам шамыны иен батларына ол, сен-мен ёк, бирден еринден турды, шляпасыны гейди.

— Сиз мени язгарман, Татьяна Михайловна! Инди дынжыңызы алын! Гижәңиз рахат болсун!

Ол Татьянаның жогабына-да, совалына-да гарашман; күпеден үмсүм чыкып гитди. Эртеси ирден ол ене күпә гелди. «Сәхериңиз хайыр, княжна! Рахат дынч алдыңызмы? Хәзир кофе гетирйәлер!» Татьянаның миннетдарлык билдирен назарындан йигит шонда өрән хошал болды.

Ине, яңы, пайтундан душенлеринде-де Татьянаның оны ичерик чагырасы, гүрлешеси гелди. Эмма хайсыдыр бир нәбелли гүйч, мегерем, гызлык эҗабы онуң бу хөвесине бөвет болды. Йигит йыгы-йыгыдан гелип дурҗакдыгыны айдып, дашарда, саралан япраклары сечеләп дуран липаның астында гадырлы хошлашды...

Татьяна чыраны якды. Дүнйә гинелип гиден ялы болды. Шовхунлы кафеден соң өз асуда ичерси гөзүне ып-ыссы гөрүнди. Скворцов яңы оны Буда чагырды. Мениңем яшаян еrими гөрүң дийди. Арман, чакылыгы жогапсыз галды. Татьяна не барарын дийди, не-де өзи чагырды. Йөне пикир эдип отурсаң, ол достлашмазча йигидем дәл ялы. Сыпайы. Аграс. Гөрмегей. Хүнәрли...

Яңы хошлашанда ол: «Сиз мениң дуйгыма ынаняныңызмы, Таня?» дийип сорады. Татьяна йигидиң нәхили дуйгусыны назарда тутанлыгыны ачык биленок. Эмма жогабы нагт болды. «Өзи ялан сөзлемейән әхли адама ынаняр» дийди...

Бирден эгри бурнуның чеп йүзүнден гәр гыл салланып дуран күйкүже немец дили мугаллымасының

яңсылы йылгырян кешби гөз өңүнде жанланды. Шу гүн гушлук чагы эли чеменли Татьяна мугаллымлар кабинетине гиренде, кемпир өз ичякгыч эдәхедине эерип: «Җуванлык! Ышк хесери!» дийип йыршарды. Гимназия эли чеменли гелен яш мугаллыманы гөрип-тин язгарды. Белки, онуң кинаялы сөзүниң жаны бардыр? Белки, Татьянаның калбында ышк хесери оянандыр? Оны шинди Татьяна биленок. Йөне... эгер ышк хесери калбыңа аралашса, эгер саңа гүл дессесини берселер, оны гизлемек, ондан утанмак нәмә герек?! Сап йүрекден берлен чеменли хайсы гапыдан гирсенем, кабинете гирсеңем, класа гирсенем, айып дәл! А, белки, пани Ивашкевичиң айдышы ялы, куйки кемпир гөриплик эдйәндир? Өзүнден өтен җуванлыга гөзи гидйәндир?..

Татьяна трельяжының өңүне барып, өрүлен сачларыны чөзледи.

АГЛАМА, ОКСАНА!

Татьянаның күйсейән гүнлери гелди! Инди телим гүнден бәри Харьковда гөгүмтил өвүсйән гар ягяр. Гимназиядан чыкансоң, ол йөрите өврүм берип, шәхериң меркезиндәки уллакан сейил бағының ичинден гечип гайдяр. Набат овунтыклары ялы йылчыр буржы бүренен дарагтларың җүйжелериң пенжелери шекилли шахалары аклыны хайран эдйәр. Татьяна үстүне гар сыран отургычларың биринде орнашяр-да, төверегиндәки тәсин торлы пейзажа хөвес билен сын эдйәр. Кәте-де бирден ак гардан пөкги ясап, көне кетеги кесеклэп башлаяр. Шейле пурсатларда ол бүтин дүнйәни, өзүниң гимназияның мугаллымасыдыгынам унудяр. Гар, баг, асман, земин, бүтин барлык диңе өзүнинкидир өйдйәр.

Бирхаюкдан соң отургычда ятан габа портфели ядына дүшйәр. Сәхелче салымданам Скобелев мейданына, гыр атың үстүнде гайшарылан Скобелевиң гранит ядыгәрлигиниң янына етйәр. Шонда өзүниң княжнадыгына ене-де ынанасы гелйәр. Догры, кыяматлык атасының образы онда соңкы махалларда гапма-гаршылыклы дуйгулар дөредйәр. Эйсем-де болса, Татьяна

адының шейле шөхратлы серкерде билен багланышыклыдыгына өз янындан кәте бегенмәнем дуранок...

Гранит генералың чигнине гонан семиз гара гарга сын эдип, Татьяна пикире гитди. Хаясыз гарганы шөхратлы серкердәнин чигнинден ковасы гелди. Она-да ялтанды-да, өз ёлуны довам этди. Нәме үчин ковсун? Белки, гарга-да дынч алып отурандыр? Хич бир ынсаның, хайваның, гушун-гумрының дынчлыгына пәсгел бермек адамкәрчиликден дәл ахыры!

Бу гүн Татьянаның кейпи айратынам көк. Ол ызлы-ызына ики хат алды. Бири — Бодискодан, бирем — Аделинадан. Аделинаның французча гатышыклы, узын хатындан маны чыкарсаң, Тенечирин дурмушда хенизем өңкүси ялы еңлес яшаяндыгы дуюляр. Олар инди Женева гөчүпдирлер. Банкчының чыпар оглуның язан хатындаң вели айдың маны чыкарар ялы дәл. Айтжак болян задыны ачык айдайман, дашдан айлап, үм-ышарат билен дуйдурҗак боляр. Хава-да, ол озалам, хемише-де айлавлы геплемеги халаярды Онам Денисден өвренипдир.

Татьяна-ене бир отургыжа гонды. Эллигини чыкарды-да, габа портфелини усул билен ачды. Шол махалам ики саны гар тозгасы онун портфелиниң ичине гайып дүшди, шол бада-да эреди, портфеле синди. Ол мунам ягшылыга ёрды, бегенди.

Ине, Бодисконың майдаҗа почерк билен язан матала мензеш гысгаҗык хаты. Ол декабрчының човлугы, кешишиң агтыгы, сагатсызың оглы билен энче ёла душушандыгыны, инди онуң Москвадан өрән узакда мөхүм юмушлары битирйәндигини хабар берйәр. Өзүниң «гайдувсыз мерданларың кланына» кабул эдилендигини бушлаяр... Гарасай, чыпарың хаты көп нокатдан долы. Хич бир ишиң, хич бир шәхерин ады ёк. Татьянаның адресинем ол дайзасындан алыпдыр. Бизин дүнйәмизде улы өзгеришликлер дөрәр, олар әлеме аян болар, ер асты мөвч уруп чогуп гелйәр, басым әпет вулкан ярылар... дийип язяр. Бу нәме дийдиги? О нәхили өзгеришликлер? Эйсем чыпар дагы әлеме аян болжак өзгеришлиги амала ашырып биләйҗекмикәлер? О нәхили вулкан? Хачан, ниреде ярылмалыка? О вулкана банкчының чыпар оглуның нәме дахылы барка? Я бу затлар онуң йөне ховайы хыялымыка?

Сырлы йигитлер! Татьяна вели Денис хич хачанам сырыны ынанмады...

Габа портфелини чала халланладып, өйүне тарап гадам урды. Аягының ашагында гар ыкырдады.

...Денис оңа хич хачанам сырыны бермеди. Белки, оңа ынам эден дәлдир? Болдуңыз мен башыма сырлы йигитлер!.. Скворцов бейле дәл. Бу йигит элиң аясында ялы гөрнүп дур. Ачык адам. Йүрегиндәки дилинде. Аслында өзүнде галплык болмаса, сыр гизлемек нәмә герек? Татьяна яшыр-юшурсыз, ачык адамы говы гөрйәр. Диңе бир ышнаклы мавы гөзи дийәймесең, инженер Скворцовын студент Батурине меңзейән ери ёк...

Гапдалдакы чөкетден чыкып, гулшуп-далашып, бәлчирешип гелйән санялы гызлара Татьянаның гөзи дүшди. Хеммесем алма яңаклы, йүң элликли. Такмынаң; гызларың өзлери билен яшытдаш гара пальтолы, гулакжынлы, кече эдикли огланы олар саняда кеселигине ятырып, билинденем яглык билен мәкәм даңыпдырлар. Бары биригибем, саняны бир эйләк, бир бейләк тогалдаяр. Кә аягы, кә келлеси гара батып, саняда чабаланян оглан болса гарагол гызлара хем-ә нәмедир бир затлар дийип гыгыряр, хемем инчежик сеси билен жыкыр-жыкыр гүлйәр.

Татьянаның өз чагалык йыллары ядына дүшди. Ол йыллар бирчак Москваның гарлы көчелеринде галды, инди олар ят болуп барярлар. Инди Татьяна Михайловна толкунлы-гомлы дурмуш деңзинде өзбашдак гулачлап йөр. Хәзир өзүниң бу шадыян чагалара гошулып билдмейәнлигине ахмыр эдйәнлигини билдиржек болян ялы, Татьяна бир пенже гары токгалады-да, олардан айлап салды. Гар токгасы ызкы гызың кебзесинде ыз галдырды. Гарагол гызлар сакга дурдулар, дикелдилер. Самыр пальтолы, бейик өкжели эдикли, овадан ханымың бу ослагсыз херекетине олар дүшүнмедилер. Татьяна мылакатлы йылгырып, олара эл булады. Шадыян гызлар жагылда-жугул болшуп, беземен дайзаны шол бада унутдылар, шол ики арада санядан сыпып гачан огланың ызындан коваладылар...

Улы багдан чыкан еринде-де Татьяна махмал ялы мылайым чакылыгы эшитди:

— Татьяна Михайловна!

Ол ызына өврүлди. Өзүне тарап чалт-чалт йөрәп гелйәнлери гөрүп, аяк чекди. Онянча өз гоңшусы Ок-

сана билен узын бойлы, гара гайыш тужуркалы, эдикли яш йигит ызындан етди. Татьяна йигиди бада-бат танады. Ол ягышлы гүйз гүни даражык көчеде гөлегчилериң матамлы хатарының өңүне дүшүп барян эли байдаклы ишчиди. Татьяна оны инди эсли вагтдан бәри танаярды.

Гөрүшдилер. Оксананың гөзел жемалы, нәз-керешмели йылгырышы гарлы гышы яза дөндерен ялы болды. Онуң шадыян назары Татьяна яш йигиди буйсанчлы гүжеңледи: серет, княжна, мениң нәхили сөйгүлим бар! Йигит улугыз ялы гызарды.

— Говы болайды душаныңыз, Татьяна Михайловна. Болманда-да ызыңыздан баржакдым. Бу гүн агшам бизиң кичижик дабарамыз бар. — Оксана ене йигиде гөз айлады. — Сиз хөкман гатнашаймалы! Өйден чыкман оңяңыз... Ики болуп чагыряс. Ёк, ёк, ят адам болжак дәл. Өзли-өзүмиз. Сиз олары танаяңыз... Мен шу гүн сизе үйтгешик бөрек биширип бержек. — Бирденем ол йигиде йүзленди. — Сен нә сесиңи чыкарман дурсуң?

Йигит еңе гызарды.

— Сең чагырдыгың — мең чагырдыгым-да! Сенем — мен-дә!

— О нәхили дабара ол?

— Хич, йөне...

— Ёк, ёк! Айтмасаңыз, баржак дәл.

— Шу гүн Манжураның доглан гүни!

— Гутлаян! — дийип, Татьяна йигиде яңадан эл берди. — Сагат нәчеде үйшйәңиз?

— Едиде.

Татьяна нәме дийжегини билмеди: бу гүн агшам онуң янына Скворцов мыхман гелжек дийипди...

Олар өйлерине етдилер. Татьяна ёкаркы гата етип барярка-да, Оксана оңа нәмедир бир затлар дийип гыгырды. Эмма өз пикир юмагыны чөшләп барян гыз оны оңлы эшитмеди. Татьянаның Оксана Терентьевна Нагнибеда билен ягышлы гүйз гүни, голтугындакы китапларыны өл тротуара атанлыкда гачыранда ачылан танышлыгының арасы үзүлмеди, гайтам гүн-гүнден беркешди. Вагта боюн эгмедик гөзеллиги, үчурсыз мәхирли мылайымлыгы билен өзүни хайран эден бу зенана Татьяна барха өвренишди. Соңабака олар йыгы-йыгыдан болмаса-да, бири-бириниңкә гелип, бири-бириниңкиде чай ичип башладылар, хатда икисиниң бә-

зара биле гиден сапарларам болды. Оксана Терентьевнаның сәхелче сыпынса, хожалык ишлеринде өзүне көмек бержек боляндыгыны Татьяна тиз дуйды.

Оксананың чапханада харп йыгнайжы болуп ишлейәндигини, Манжураның-да шол кәрханада чапчыдыгыны Татьяна инди билйәр. Манжурадан хайыш эдип, ол чапхана-да барып гөрди. Газет чыкарян тәсин машынлара өмрүнде биринжи гезек сын этди. Догры, нәтаныш ханымың чапхана бармагыны цех ишчилери гең гөрдүлер хем халамадылар. Овадан ханыма-да, оны цехе әлтен Манжура-да гыя-гыя гарадылар.

Манжура көпленч оңа ынам этмән, дымса-да, Оксана жуван жорасындан кәнбир зат гизлежек болуп дуранок. Шейле-де болса, оларың арагатнашыгында шинди ичгинлигиң ёклугы дуйлуп дур. Ичгинлигиң болайжагам гүмана. Чүнки оларын херси өзге бир дүнйәниң векили. Татьяна диңе инженер Скворцов билен өз арасынын барха ыснышяндыгыны сызяр...

Татьяна геймини чалшырды. Сагат едиде дийдилер. Диймек, энтек вагт кән. Ол ванна душунмәге-де, дынч алмага-да аркайын етишжек. Агшамара Петр Сергеевичиң-де геләймеги әхтимал. Онда чакылыга икисем биле бармалы болар... Дур! Нәме, эли бош баржакмы?

Шейдип, ослагсыз ерден дурмуш ене бир тәзе меселе дөретди. Татьяна янадан гейинмели болды.

Гапыдан гирйән деми буглы, чигни гарлы мыхманлары Оксана Терентьевна билен Манжура икиси ич ишикде биле гаршылады. Оларың хошаматлы «Хош гелдиңизи!» граммофонын отагдан эшидилйән тангосынын шадыян сазы билен гатышды. Кәрдеш достларынын пальтодыр гупбүлерини Манжура эдил шол дуран ерлеринде, узынсов дәлиздәки сары сандыгың үстүнде мүндерләп гойды.

Ене гапы какылды.

Еңилжек пальтосыны ясгынжак атынан Татьяна ичерик алжыраңны халда гирди.

— Неме... Оксана, маңа мыхман гелди... Мен...

— Ёк, ёк, княжна, хич хили бахана болуп билмез! Ким ол мыхман? Шол яш инженерми? Ханы, онда йөрүң! — дийди-де, өй эеси гоншусынын элинден чекип, ёкаркы гата галып уграды.

Сэхелче салымдан олар үч болуп, гайдып гелди-лер. Оксана Терентьевна җуванлары өз мыхманлары билен танышдырды. Догрусы, оларың кәсини Татьяна өң чапханада-да гөрүпди.

— Ксюша җан, тагамлы ыслар бурнума уряр! Гөр-йән вели, биз бу гүн найбашы хөреклерден герк-гәбе дояйжак өйдйән! — дийип, депе сачы дүшен, келте-җик бойлы, гарынлак усса эллерини ишдәмен овкалады.

— Орнашыбер, орнашыбер, Вася дәде, сен доярлык зат тапылар бу гүн! — Оксана-да дегишген яшулының өз әхениңде җогап берди.

Догруданам, ол бу гүн биширип билен задыны би-ширен экени, салат барыны эдипдир. Хурушлы табак-лары мыхманларың өзлери ерли-ерден стола чекдилер.

— Оксанушка! Столуң яман гарып гөрүнйә-ле? Мен-ә сен бейле гысганч дәлмикәң диййәдим...

— Нахар кән, Вася дәде. Хатырҗем болай...

Гоҗа усса богазыны арчады.

— Маңа дүшүнмедиң, Ксюша...

Кимдир бири:

— Вах, гарыплык гурсун! — дийди.

Гүлүшдилер.

— Гысганчлыгынам гөзүни чыкараймалы дәл ахырын!

— Ине, Вася дәде! — дийип, аңырдан гелен Ман-жура горилкодан долы уллакан чүйшәни столуң үстүн-де гүтледип гойды.

— Ине, би башга гүррүң! Инди үшемесе бор! — Гоҗа усса Манжура гөз гыпды. — Барымы шу, Ксюша?

— Болды-ла, Вася дәде! — дийип, Оксана күхня-дан шадыян җогап берди.

Мыхманлар столуң башында орнашан батлаҗына Оксана гарамтыл комодың үстүнде дуран армыт сыпат турбалы граммофонын сесини кесди:

— Ач гарына саз болмаз! — дийип, бармакларыны шыркылдадып гойберди.

Татьяна җадыны гөзли гөзеле ене-де хайран галды. Би-де эдил Скворцов ялы, дүшүнмеси кын адам. Бир гөрсең-ә, учурсыз оңат тербие алан, барлы өйде яшан сыпайы зенан ялы, бир гөрсеңем, эдеп-экрам бабатда-да; дил бабатда-да шу отуран чапхана ишчилериндеп тапавутланяи ери ёк. Өзүне-де кәрдешлери өкде харп йыгнайҗымыз диййәрлер.

— Доганлар! — Вася дәде еринден турды. — Бәш кишиниң арасында ики гөзел бар. Гелиң, шу гүн шулара бизинем жентльмендигимизи гөркезелин!

— Мерси, Вася дәде! — Татьяна миннетдарлык билен баш эгди. — Бу гүн биз хызматы Манжура этмели! Дабара шонуңкы!

— Гелиң, онда юбиляры гутлалың!

— Нәче яшадың, Манжура?

Гөйә оглуна мәхир эчилйән эне ялы, Оксана Манжураның буйралы гара сачыны мылайымлык билен сыпалады:

— Ол хемише йигрими бәшинде!

— Гой, мыдам шейле болсун, Ксюша!

Манжура еринден турды. Булгурлар жыңңырдады.

Шапбат ялы инче йүзли, инче бурунлы, бакыржагы топаз кимин түңңерип дуран Дригайло юбилярың чигнине какды. Ол агзыны ачандан бакыржагы ики яна сүйшүп уграды.

— Геп, инижигим, дүшүн, яшда дәл, ишде! Аз яша, саз яша! Адамың дурмушында кәте бүтин өмрүне дегйән екеже гүнем боляр. Шол гүни тапсаң, шол гүн миессер этсе, багтыяр болдугың. Шол гүн бүтин өмрүне дегйәр. Бүтин өмрүни безәп билйәр. Ынха, меселем...

— Жан-Жак Руссо ене пелсепә башлады...

Ала вакырда бердилер. Жан-Жак Руссо лакамы метранпаж Дригайло онуң дана француз философының: «Азатлык, деңлик, доганлык!» диен сөвешжең шыгарыны хемише гайталап йөрмегинден галыпды.

Шовхун артды: Форточканы ачдылар.

Хер ким өз гижән ерини гашар дийлиши ялы, кәрдешлериң гүррүңлерем эсасан чапхананың эесиниң дийдимзорлугы, адалатсызлыгы, хусытлыгы, тәзе ойлап тапан жеримелери барада болды.

Манжура столуң башында отуран ишчилериң иң яшыды. Эмма онуң сөзүни бары айратын үнс билен диңлейәрди. Татьяна өз яныңдан, мегерем, би йөне ерден дәлдир диен карара гелди.

Хәлиден бәри хич зат иймән, чилим чекип, седасыз отуран гөк ишчи блузалы, тогалак, шыркы йүзли адам бирден башыны галдырды. Онуң бармакларының уҷларына ченли чилимиң шыркы ёкундысы синип гидипдир. Овасына чөкүп гиден гөзи тукат назарлы. Ясы

маңлайында пешмек ялы гүберен гара сачында ак чызгымлар гөрүнйәр. Этлек яңагында пейда болян гызгылт тегмиллер кә азалып, кә көпелйәр.

— Манжура! — дийип, тогалак, шыркы йүзли ишчи той эесине йүзленди. — Сен нә сесиңи чыкармаң отырсың? Хич хили тәзелик ёкмы?

— Нәме тәзелик, Митрич? — диен йигит ассырыплык билен ят мыхмана гөз айлады.

Манжураның бу херекети Татьянаның назарындан сыпмады: диймек, олар Скворцова, белки, икисине-де мүңкүрлик эдйәрлер. Бошан табагы экитмек баханасы билен Татьяна кухня чыкды. Кәрдешлериң соңкы диалогыны Татьяна кухнядан эшитди.

— Достуң нәме дийди?

— Достум, Митрич, билиңизи берк гушаң дийди.

— Паровоз заводының ишчилери гечен сапар бизи говы голдадылар. «Гельферих-Саде» вели бойнуны ичине сокды. Горкдулар. Сен Достуңа айт: мен шолары профсоюзы билен геплешиге гидейин. Эгер «Гельферих-Саде»-лилер бизи голдасалар...

Топаз бакырҗаклы Дригайло ара дүшди:

— Митрич! Айдыланы эт, агам! Чиг эти чейнежек болма!

Кухняда табак ювян Татьянаның янына гелен Оксана — эркеклериң варсакысы йүреге дүшйәр — диен ялы ышарат этди. Татьяна җорасының чигниндеи чекип, чала пышырдады:

— Митрич ким?

— Мениң халыпам. Харп йыгнайжы.

— Дригайло ким?

— Икимизиң таншан ягышлы гүнүмиз ядына дүшйәми? Манжура-да гелегчилериң өңүнден эли байдаклы барярды. Дригайло шол атылан ишчиниң доганоглaны... Гетир, мен сүпурейин...

— «Гельферих-Саде» заводының ишчилери бу сапар бизи голдарлар диен тамам бар. Йөне сен, Манжура, Достуңдан шол җарнаманы алып гел. — Вася дәдәниң ёгын сеси. — Чапдан чыкармак Митрич икимизиң бойнумыза.

Ичерик гайдып гелен Оксана билен Татьяна стола яңадан серенҗам берип, ювлан табаклары дүзүп уградaы. Эркеклер чилим чекмәге кухня чыкдылар.

Шонда-да оларың ичердев гелйән сеслери онат эшидилди. Вася дәдәниң:

— Сизиң заводыңызда ягдай ничик, ягшы йигит? — диен совалы чөрек кесип дуран Татьянаны диңширгендирди. Бу совалың киме гөнүкдирилендигини аңмак кын дәлди.

— Бизиң заводымызда ягдай яман дәл. — Практикачы Скворцовың нәме үчиндир, толгунякдыгы сесинден дуюлды. — Хожайынымыз эли ачык адам. Ишчилер агзыбир...

Тогалак йүзли Митричиң сеси китүвли чыкды:

— Биз-ә худай шейле жомарт хожайын берәенок!

Столуң башына янадан үйшдүлер. Оксананың вада эден үйтгешик бөреги гапдалы гызгылт гүлли, сүйри фарфор гапда орта гелди. Онуң уссатлыгыны ерли-ерден тарыпладылар.

Манжураның салдамлы сеси говуры тапба кесди.

— Бизе хәзир, ёлдашлар, бар затдан бетер агзыбирлик герек. — Дым-дырслык болды. Манжура сөзүни довам этди. — Мениң Достум Харьковда хәзир бир йүз отуз саны сенагат кәрханасы бар дийййәр. Ким билйәр, белки, онданам кәндир. Эгер шоларың бары агызларыны бирикдирип билселер, хожайынларың эгжек алажы ёк. Әхли талабымызы икиржиңсиз бержай эдерлер. Комитет хәзир жарнама тайярлаяр. Бизиң эсасы везипәмиз...

— Айдым айдалың, әзизлер! — Оксана силкинип, ериндеп турды. Кухня тарап ылгады-да; дерревем эли гитаралы гайдып гелди. Узын бармаклары тарлара оваз берди. Тер мәмелери титреди, гөзүнден хыжув оды учганаклады...

— Нәме үчин бу дидәмиң яшлыдыгын сорама,
Тонкая гачяныңың
Сорама себәбини.
Тә гараңкы дүшйәнчә,
Тонкайда тәк өзүми,
Сорама хайсы дердиң хасрата гойшуң мени...

Бирденем ол айдымыны кесди-де, гитараны адамсына узатды.

— Танс эдесим гелйәр! Чал, әзизим, чал! Өз сазымызы!

— Берекелла, Ксюша жан! — Вася дәде хевесли голдады. — Чал, Манжура, чал!..

Шол агшамкы мейлисден соң Татьяна билен Оксананың арасы хас-да ыснышды. Оксана онуң янына йыгы-йыгыдан гелип башлады. Эдил тэзе йылың өң янында-да ол байрамы биле гаршыламагы, жуван гоңшусына теклип этди. Татьяна гөвнемеди. Манжура Скворцов икисини өз өйүне чагырды. Ахырда хич хайсынынам диени болмады. Адамсы вагты билен өе гелмэнсоң, Оксана улы ховсала дүшүп, Манжураның гөзлегине гитди. Татьянаның-да еке отурасы гелмеди. Бирден бир хыяла мүнди-де, тэзе йыл агшамсы экабыр кэрдеши пани Ивашкевиче хөвүр болмагы йүрегиңе дүвди. Тэзе йыл байрамы шейдип гечди гитди.

Шол агшам Татьянаның калбында галдыран ялңыз шатлык дуйгусы пани Иващкевичиң түкениксиз алкышы болды. Ядына дүшсе, Татьянаның шиндем гүдкүси тутяр. Гарры географиячы оңа — сен, гызым, худайы сылаяң, диң ёлуңа белет, худая хызмат эден бенде хич хачан хар болмаз — дийди...

Ине, бу гүн болса онуң доглан гүни! Дашарда-да юмшак гар ягяр. Айна ялы арасса отагларыны Татьяна ирден туран бадына ене-де бирёла сүпүрип-сырычыкды. Гоша ганатлы трельяжының өңүне барып, өзи өзүни гутлады. Айнадакы шекилиниң огшады. Бирденем пианиноның гапагыны ачды-да, сөйгүли прелюдиясыны хаяллык билен чалды.

Эртирлик эдинди. Алма шербетинден долдуран бадасыны өз саглыгына гөтерди. Кейпи чаг халда ише уграды. Ёлбоям хич кесден утанман, гар тозгаларыны агзы билен гапды гитди отурды. Онун бу дүнйэ гелеши нэхили говы болупдыр! Бу гүн өзүниң доглан гүнүдигини ол хич кесе айданок. Нэмэ герек? Киме герек? Москвада болса, Аделина, элбетде, думлы-дүша жар чекерди, бир ай өңүнден топалаң түрзуп уграрды, өз эркине гойман, тэзе көйнек тикдирдерди, тэзе туфли алдырдарды, ай, гарасай, гөргүли Момбеллэ ченли аяга галдырарды. Бу ерде вели онуң доглан гүнүни билйэнем ёк. Билмэнем говы! Нэмэ герек? Хакына серетсе, оны Татьянаның өзем анык биленок. Доглан гүн-э бейле-де дурсун, ол өз эне-атасының адынам биленок ахыры. Хакыкатданам, өз сөзүнде дуруп билйэндигини Татьяна шу гүн өзүне ене бирёла субут этди. Йүрек шатлыгы йүзүне чыкып дурса-да, гимназияда хич кесе

сыр берман, сапаклары гутаран бадына базара бакан юмлукды.

Ол галын гарлы, чакыр аязлы Харькова ниреденднр бир ерлерден гетирилен узын балдаклы, акдыр мәмиши гаргадилини сайлап дурка, чеп элиндәки сумкасынын багындан бири чалажа чекди. Лабызлы таныш сес гулагынын янында янланды:

— Аязда алынян энайы гүллер кими бегендирмеликә?

Татьянанын гапдалында гүлүмсирәп дуран зенан Оксанады. Бу нәхили ген зат: ол хемише гарашылмадык чагы габат гелйәр! Эйсем-де болса, бу ослагсыэ душушыга Татьяна бегенмәнем дурмады.

— Өзүми, Оксана Терентьевна, өзүми! Өеми?

— Өе.

— Йөрүн онда! Менем өе.

Олар конканын — ат гошулан трамвайын дуралгасына тарап йөнелдилер.

Айтсаммыкам, айтмасаммыкам дийип, Татьяна ёлбойы ойланды. Ахыры гоншусына:

— Манжура агшам гелжекми? — дийди.

Гөйә конка силтән ялы, Оксана тисгинип гитди, эсли вагтлап совала жогап бермеди. Йыгыртсыз йүзи гамашды. Татьяна хайран галды. Манжуранын ады тутуланда, адатча, бу зенанын йүз-гөзи гүлйәрди, янаклары гызарярды. Хәзир болса онун гөзуне яш айланан ялы болды. Көвсарлаян шемалы баханалап, эляглыгыны гөзүне етирди.

— Я агшам ишлейәрми?

— Хава, бу гүн ол агшамкы сменада.

Эйсем-де болса, Татьянанын гөвнүне мүнкүрлик аралашды. Бу тукатлыгын бир эммасынын барлыгыны сызды. Олар конкадан дүшүп, пыядалап өйлерине етенлеринде, Татьяна:

— Онда агшам бизе геләйин! Чайлашарыс! — дийди. — Пианино чаларыс. Гүмүр-ямыр эдерис.

— Гөрейин, княжна. Бир чапхана барып гайтмак ишим бар. Шо ерде эглемеселер...

Шейдип, белли бир жогап берман, Оксана Терентьевна ховлукмач хошлашды. Татьяна басганчаклардан ёкарык галып баршына — муна бир зад-а болупдыр — дийип, үнжә гитди...

Гапысына етенде Татьянаны сөйүнчли тәзелик гар-

шылады: Москвадан ики телеграмма бирден гелипдир. Бири — княгиня Наталья Владимировнадан, бирем — гарабагыр энекеси Момбеллиден. Мәхирли алкышлардан долы гутлаглары Татьяна пальтосыны-задыны чыкарман, ызлы-ызына окады, багрына басды.

Аделинадан бу сапар гутлаг нышанының гелмәндигини Татьяна ёкуш гөрмеди: шадыян Тенечириң өрән узакдакы дашары юртларың биринде сыяхат эдип йөренлигини билйәр. Эмма кыяматлык энесиниң оны гутламагы бу сапар уңуданлыгы иңкисе гидирйәр. Хер ерде болса-да, Елизавета Дмитриевна өзүне «таңрының пешгеш берен баласыны» хөкман гутлаярды ахыры! Кыяматлык энесиниң бу хушсузлыгыны өз янындан аклажак болуп, Татьяна делил барыны гөзледи. Белки, иберен телеграммасы шинди гелип етишен дәлдир. Белки, хәзир ол телеграфың ёк юрдундадыр. Белки, нәхошдыр... Йөне гелеңсизлик эдиб-ә, Елизавета Дмитриевна Танясыны ятдан чыкараймаз!

Йылларың гечмеги, ягдайларың өзгермеги билен княгиня Шаховскаяның-да гылык-хәсиетиниң, шол санда азиялы гызына болан гарайшының-да үйтгемегиниң мүмкиндиги барадакы пикир вели Татьяның ядына-да дүшмеди. Гөкдеңеден биле гайдып гелип, князь Сергей Владимирович Шаховское дурмуша чыкандан соң, ыкбал Елизавета Дмитриевна шарпык ызына шарпык урды.

Елизавета Дмитриевнаның йигрими йыллап Империяның шөхратлы харбы министри болан какасы граф Дмитрий Алексеевич Милютин шол йылың май айының йигрими үчүнде, шенбе гүни иң соңкы гезек гызы билен Гатчина гидип, оларың Алы Хезретлери билен хошлашды. Ресми суратда ыглан эдилмесе-де, граф Милютиниң министриң везипесинден либераллыгы зерарлы четлешдирилендигини көшк эмелдарларының көпүси, шол санда онуң көшге белет гызы-да билди. Шондан бир хепде соң, анна гүни Елизавета Дмитриевна билен Сергей Владимировичиң тойы болды. Арман, той дабарасының соңы яса өврүлди. Тойдан бир хепде геченсоң, харбы министрликден бошан граф Милютин Крымда сатын алан мүлкүне — Симеизе гиткжек эртириниң гижеси Елизавета Дмитриевнаның дайзасы, какасының еке-тәк аял доганы Мария Алексеевна шоларың өйүнде тарпа-тайын арадан чыкды:

1882-нжи йылда, Елизавета Дмитриевнаның дурмуш тоюна бир йыл болуп-болманка болса өз аял доганы Мария Дмитриевна өлди, шол йылың аягында-да иң кичи уясы Елена дүнйәден өтди. Ызлы-ызына. Ызлы-ызына. 1894-нжи йылың бахарында-да, Татьянаның институты гутаран йылы Елизавета Дмитриевнаның адамсы князь Сергей Владимирович кырк ики яшында арадан чыкды...

Индем эсли вагтдан бәри княгиняның өзи ончаклы ярав дәлмиш. Онуң дүрли докторлара гатнаянлыгыны Татьяна эшидийәр. Арада болса Елизавета Дмитриевна Симеизе — какасының мүлкүне гелжекмиш диен мыш гулагына дегди.

Ыкбалың ызлы-ызына чалан бу авулы шарпыкларының Татьянаның кыяматлык энесиниң йүрегинде өмүрлик губар галдыранлыгы, элбетде, икучлы дәлди. Шол хунабаларың княгиня Шаховскаяның гылык-хәсиетине, шол санда азиялы гызлыгына болан гарайшына-да тәсир этмеги мүмкин. Эмма хер хили ягдай болса-да, Татьяна ондан нәгиле дәл. Татьяна ондан кине эденок. Себәби гөзи яшлы княгиняның Момбеллиниң янында ики дызына чөкүп: «Таня! Танюша, мон амур![1] Мен Елизавета... Мең — сениң эжең. Мән сениң кыяматлык эжең! Дүшүнйәмиң?» диени Татьянаның йүрегине өмүрлик язылды...

Татьяна телеграммалара ене бирёла гөз гездирди-де, пианиноның үстүнде гойды. Пальтосыны чыкарды. Гейим-гежимини чалшырансоң, алажа хиңленип, биш-дүш билен болды. Бу бабатда өзүниң барха түргенлешйәндигине бегенди. Мунуң үчинем ол, озалы билен, дурумсыз гоңшусы Оксана Терентьевна миннетдар. «Элиңи кесерсиң. Элиңи якарсың. Гөзяш дөкерсиң. Ахыры өвренерсиң, княжна!»

Татьяна-да асса-юваш өвренди. Элинем кесдирип гөрди. Сүйдүнем чогдурып гөрди. Газаның дүйбүнем якып гөрди. Ине, хәзирем ол кухняда борщыны, котлетини агшам халыпасына тарыплатжак болуп, үчурсыз жан эдйәр.

Татьяна той сачагыны өз гөвнүне жай эдип безеди. Гаргадилли тогалак фарфор вазаны (Скворцовың совгады) столуң ортасында гойды. Шампан. Хер дүрли

---

[1] Мениң сөйгүлим! (французча).

шербет. Ветчина. Пейнир. Торт. Шоколад. Ай, гарас, мыхман геләйсе, гөвни хошал болар ялы этди.

Гаранкы гатлышды гитди. Эмма гарашян мыхманы гелер ерде гелмеди. Сабры гачан Татьяна ашак дүшди. Арман, гоңшусының гапысы гулплы экени.

Өз өйүне лапыкеч халда гайдып гелип, Татьяна китап шкафындан Фетиң томлугыны алды. Бу сапар ол өз байрамыны, мегерем, диңе помещик Фет билен гечирмели болайжак ялы...

Ол ахыры күрсүде ымызганды. Шол пурсатда-да гапысы какылды. Татьяна тисгинип гитди. Гапа ылгады.

— Ятдыңызмы, Татьяна Михайловна?

— Эййәм жадылы дүйшем гөрдүм... Сизи чая чагырып, хий, мен ятып билеринми?

Оксана Терентьевна жер нәче гүлүмсирежек болса-да, хәзир онуң халының теңдиги гөзүнден билдирип дурды.

— Гечиң тизрәк!

Безелен стола гөзи дүшен зенан ики элини чарпды.

— Ба! Бу нәме?! Бу нәмәниң аламаты, мәхирлим?

— Шу гүн мениң доглан гүнүм.

— Чыныңызмы?

— Өзүми бегендирмек ислейәнлигими базарда гүл алып дуркам айтмадыммы?

— Вах, мен акмак хелей! Душүнмели экеним ахыры хәли! — Оксана Терентьевна бирден бүс-бүтин өзгерди, гызы багрына басды, о яңагындан, бу яңагындан тайлы гезек өпди. — Гутлаян, гутлаян! Гутлаян, мәхрибаным! — Бирденем ызына ылгажак болды. — Мен хәзир...

— Гойбермен! — Татьяна онуң элинден япышды. — Өңки гарашдыраныңызы аз гөрйәнизми?

— Мен...

— Отурың! Мен ач өлүп барян.

...Татьянаның гөвнүне болмаса, ол өзүни билели бәри доглан гүнүни шейле леззетли, шейле рахат хем сапалы белләп гөренок. Ол әхли гайгы-уңжүден бирбада сапланды. Дүнйәси гиңеди. Мәхирли гоңшусына Моцарты чалып берди. Француз дилинде айдым айтды. Ол гоңшусының-да хәзир өзи ялы бигам болмагыны иследи. Хич ким хич бир бабатда онуң эденине дәл диймеди я-да гейнишини селжерип-сынламады.

— Сен нәме үчин бу гүн бейле гижә галдың, Ок-

сана? — Шол пурсатда Татьяна балкылдаян гоюн гөзлерде гизленен гайгыны гөрди. — Ал, чай ичели!

— Арагын ёкмы, Таня? — Оксана йүзүни ашак салды.

Татьянаның гөзлери тегеленди.

— Нәме?!

— Арагың ёкмы диййән?

— Ким ичҗек оны?

— Мен ичҗек, Таня! Мен!..

Толгунян зенаның сеси чала эшидилди, йүзүниң гүлгүн реңки солды. Кичиҗик графинде өңүнде гойлан мейден бир булгур ичди-де, йүзүни галдырман отурды.

— Ыгтыяр этсең, мен лоджа чыкып гелейин.

— Совукдыр, үшәрсиң, Оксана! Лоджиде нәме ишлеҗек?

— Чилим чекесим гелйәр...

— Лоджа чыкма, Оксана! Үшәрсиң... Шу ерде чекәй!

— Ичердеми?

— Хич зат боласы ёк. Форточка ачык.

Ичерик дым-дырслык аралашды. Чая гүйменен болян Татьяна мыхманының чилим чекишини гөрмедик болды. Оксананың махмал ялы мылайым сеси (чилим чекйәне меңзеш дәл) бирхаюкдан соң агыр үмсүмлиги бөвүсди.

— Яны сен гиҗә галып гелениминң себәбини сорадың, Таня. Оны бир сөз билен дүшүндирер ялы дәл. Онун узын тарыхы бар, княжна. Менин шум ыкбалымың тарыхы. Оны мен айтмасам, сенем эшитмесең говы, эзизим. — Сустлук билен айдылан бу ялынлы сөзлер Татьянаны толгундырды, шол бир вагтың өзүнде-де билесигелиҗилик хөвесини өҗүкдирди-горҗады. Ол пикире гиден зенана гарачыны билен ялбарды. Чашкада чай узатды. Аслында вели, ол ялбармаса-да, йүрегинде дыкын болан дердини нәдип, ниреде, нәхили говзатҗагыны билмән гелен Оксана Терентьевна хәзир дил ярман, кимдир бири билен дердини пайлашман, отурып билҗек дәлди.

Гызгын чайдан бир-ики ёла овуртлан гөзелин хасратлы хекаяты гиҗәниң бирмахалына ченли чекди.

— Мен саңа ажы хакыкаты айдып берейин, Татьяна. Өз ар-намысымы яшлыкдан йитирип, еле соврупь барха гөзден дүшүшими, рысва болшумы айдып бере-

йин. Аслында оны айдамда-айтманымда-да. болжак яш болды. Өз-өзүмден гачып гитжек ерим ёк. Я гечени ызына гайтаржак гуманым ёк. Йөне... Белки, мен бу хакыкаты саңа айтмалам дәлдирин. Сен шинди, Татьяна, чешме сувы ялы дуры, гарданам арасса гыз. Мен оны гөрүп дурун. Эмма... Мен өз шум такдырымың башга бир тарапы барада-да ойландым. Сен шейле дуры, шейле пәкизе боланың үчин, мениң ажы хакыкатымы билмели. Сен мениң шол хакыкатымдан сапак алмалы. Сен яш, овадан, бай гыз. Гелжегиң өнде. Сениң сөйгиңи газанжак болуп, дашында пелесаң үржак йигитлер өмрүнде кән болар.

Мен сени халаян, Таня. Садалыгыны халаян. Өз мертебәңи саклап билшиңи халаян. Сенден зат гизләсим гелеңок. Гүйчли дуйгы хемише айгытлы херекет дөредйәр. Мен сени пәкизе перишде хасаплап, сениң хузурыңда бар гүнәми боюн алжак болян, бар гүнәми дөкжек, рухумы тәмизлежек болян...

Зенанларың икиси-де седасыз чай ичди...

— Мен яңы сең хузурыңда бар гүнәми боюн алжак бар гүнәми дөкжек дийдим. — Оксана Жоконда ялы сырлы гүлүмсиреди. — Ким билйәр, Таня жан, белки, менде гүнә-де ёкдур? Гүнә, белки, мени шол гүне саланлардадыр? Мениң күле чөкен тәлейимдедир?..

— Мениң эжем жуванка үчурсыз овадан болупдыр. Сонам оваданды. Инди, элбетде, дири болса, гаррандыр... Эжем билен какам одессалы помещигиң крепостнойы экени. Мен эжемиң гужагындакам помещик эжеме ашык болупдыр. Какамы рекрутлыга иберип, эжем билен яшрын яшап башлапдыр. Бир йыл гечип-гечмәнкә-де, эжем билен... гужаклашып ятырка, тарпа-тайын жан берипдир. Өзүм-ә азгына худай гөз гөркезендир дийип чак эдйән... Помещигиң аялы эжеми масгаралап, обадан ковдурыпдыр. Херна бичәре Сибире сүргүн эдилмекден сыпыпдыр. Какамданам гөргүли идәп-сорап дерек тапмандыр.

Кән авара-сергезданчылыкдан соң, эжем ахыры Одесса портунда гап-чанак ювян болуп, нахархана ише гирипдир. Шол ерде-де она бай капитан ашык болупдыр. Олар мени етимлер өйүне табшырып, океандан ашыпдырлар. Шондан бәри мен эжеми гөремок, эжемем — мени.

Эмма бу вакалары, Таня, мен соң, он ики яшымда етимлер өйүнден алып гайдансоңлар, маңа хоссарлык эден журналист аялың өйүнде билдим. Энче отаглы, баглы особнякда. Шол гарташан дул ханымын өнүнде үч-дөрт саны хызматчы гыздан гайры хич кес ёк экени. Өзүне ол журналист дийди. Догруданам, хачан гөрсең, машинкасыны тыркылдадып отырды. Эрнинде папирос. Текжесинде шампан.

Маңа өз өйүнде мугаллыма тутды. Саз чалмагы, немец дилини өвретди. Өзбашыма отаг берди. Мен ол особнякда гөзи баглы гуш ялы яшадым. Ханым ялы яшадым. Шәхерде ады белли художниклер зыбыр-зыбыр гатнап, мениң портретими чекдилер. Хер геленси мениң кәмил гөзеллигими өз йүзүме өвди. Журналист бикәм мыхманлары билен мени өз егени хөкмүнде танышдырды. Йөне, алла шаятдыр, шол аялың маңа нәхили гарындашлык илтешигиниң барлыгыны мен хенизем билемок. Йөне соң бир зады билдим: онуң етимлер өйүнден тапан гарындаш гызы еке мен дәл экеним. Соңабака бикәм мени говы гейиндирип, өз яны билен бай өйлере мыхманчылыга әкидип башлады.

Шейле шагаланлы мыхманчылыкларың биринде-де, шонда мен он алты яшымдадым, думлы-дүшүм айнадыр хрусталь болуп дуран, беземен отагда бирден екеже өзүмиң галанлыгымы дуйман галдым. Йүрегим гүрсүлдәп, ховсала дүшдүм. Гапа бакан ылгадым. Гапы гулплы экени. Нәтжегими билмән, алжырап дуркам гапыда ачар шыкырдады. Гапы ачылды. Сырдам бойлы, ак көйнекли, гара сюртуклы гөрмегей жентан усул билен ичерик гирди. Мен оны деррев танадым. Маңа хоссар чыкан журналист аялың өйүне ол бир художник билен бирнәче ёла гелипди...

Горкымдан яңа гыгыржак болдум. Үстүме абаның гелйән элхенч беланы сызан ялы, бүтин гөврәм гагшады. Додакларым кепеди. Демим демиме етмеди. Онянча ол янымa гелди-де: «Горкма менден, перизат, горкма! — дийди. — Мен сени сөййән. Мен сени башыма тәч эдерин». Онсоң ол билимден чала гужаклат, элими өпди, сүем бармагыма гөвхер гашлы йүзүк дакды...

Мениң сандан чыкмагым шол вакадан, шол гижеден башланды. Ол маңа — ене ики йылдан соң саңа ресми суратда өйленжек — дийди. Мени Афина, Риме,

Неаполя, Флоренция сыяхата экитди. Италья художниклерине портретими чекдирди. Ол менден үч эссе диен ялы улы болса-да, мен өзүми дүнйәде иң багтлы аял хасапладым. Догрусы, ол маңа өзүм, өз ягдайым хакда ойланмага май беренокды. Менден ол хич хачан зат соранокды. Менем шейледим. Йөне ол нәме дийсе, шубхесиз ынанядым. Мен, элбетде, ол махал сөйги диен зады билемокдым. Эмма онуң мәхирли сыпавуна барха өвренишйәдим. Оны бир гиже гөрмесем, өләйҗек ялыдым...

Йөне мени бир ягдай гаты гең галдырярды. Мени мыхманчылыга экидип, хайсыдыр бир пирим билен бай өйде еке ташлап гайдан журналист хоссарым шол гижеден соң гайдып бир гезегем гара бермеди. Онуң янына гидели, халындан хабар алалы диен хайышымы-да яссыкдашым гөвнүнҗең голдамады, хер сапар бир бахана тапды.

Шейлелик билен мениң билен никалашмага вада берен мөхледи етип гелди. Мен муна бегенҗимден гуш болуп үчҗак болядым. Бирденем... ганатларым гырылды... Шол бивеч гүнлеримиң бир агшамы гейимими чыкарып, сабырсызлык билен дүшеге гечемде, ол гейимли гелип, пессежик гиң кровадың гырасында отурды. Мениң яңаңач чигинлерими мылакатлы сыпалады. Онсоңам мүйнли сеси билен менден өтүнч сорап башлады.

Хер нәче ялбарса-да, башга шәхерде яшаян никалы аялының оңа талак хатыны бермекден чүрт-кесик бөюн гачыряндыгыны айтды. Шу гүнки ялы ядымда, мен тасдан чиркин сесим билен гыгырыпдым. Онуң аялы бардыр дийип-дагы мениң гөвнүме-де геленокды ахыры! Догрусы, шол махал онуң аялының барлыгына мен шиндизем ынанамок. Эмма шол пурсатда ынандым. Онуң тенини сыпалаян эли бирден йылан болуп гөрүнди. Гыгырмаҗак болуп, додагымы ганҗарынча дишледим. Өзүмем бада-бат доңңара дөндүм. Гайдып онуң йүзүне середип билмедим. Ол седасыз чыкды. Мен гиже тумлугыне середип, даң атынча пенҗирәниң өңүнде дик дурдум.

Ене бир чилим чекейин, Таня, ыгтыяр эт!.. Шол гүнүң эртесем паты-путымы чемедана дыкып, мыхманхана гөчдүм. Өйде чоры кемпирден гайры хич кес ёкды. Хич кеси гөресимем геленокды. Туалет столуның

үстүнде, менин гапжыгымың ашагында гойлан бир петде пула гөзүм дүшди. Бир гөвнүм пенжиреден көчә пайрадып гойбер дийди. Эмма онам эдип билмедим. Себәби бу дүнйәде маңа гара көпүк бержек адамың ёкдугына гөзүм етйәрди. Дүнйәден өркүм үзүлди. Жанлы-жемендесиз ада ташланан авара дөндүм.

Мыхманхана гөчүп, улы ялңышлык эденлигими баран гүнүм билдим. Алажым нәме? Дагы нирә гидейин? Өңъетен мен билен танышжак болды, лак атды. Отагымдан чыкман диен ялы оңжак болдум. Олам болмады. Бир ёла, нәмүчиндир, портда эжемин ишлән кәрханасына-да барып гайтдым...

Инди нәтмели? Нәхили яшамалы? Нирә гитмели? Бу соваллар мени алжыратды. Бир ерик ише гирейин дийсемем, угруны тапамок. Вах, шо махаллар шу вагткы тежрибәм болан болсады!

Бир гүн агшам бирден гапым какылды. Өр-гөкден гелдим. Горка-горка гапыны ачсам, менин ялңыз хоссарым гаршымда йыршарып дур. Хем эймендим, хем бегендим. Бирденем мекир ограшың сачыны үтүп, йүзүни персала эдесим гелди. Гараз, халым перишан болды. Гөзүмиң яшыны саклап билмедим. Ограш бикәм-болса бу белалы өврүмлере, хамала, онуң хич хили дахылы ёк ялы, мени гарса гүжаклады. Мени гаты гөреси гелип, шол өе барандыгыны, о ерде чоры кемпирин менин яшаян ерими салгы берендигини айтды. Онсоң маңа редакциядан машинисткалык ишини тапандыгыны хабар берди. Сенин ялы овадан гыза мыхманханада яшамак четин болар, мен өз жорамың өйүнден саңа онатжа отаг тапдым дийди.

Шейдип мен, Татьяна, хем ишли, хем өзбашдак отаглы болдум. — Оксана ене-де янсылы йылгырды. Татьянаның узадан чайыны миннетдарлык билдирип алды. — Маңа тапылан «онатжа отагың» нәмедигине мен гаты тиз дүшүндим. Редакцияда-да оны деррев аңыпдырлар. Мени ишден ковдулар. Шейдип мен бипалач тәзе кәре... желепчилиге баш гойдум...

Үмсүмлик узага чекди. Татьяна ики ёла дагы кухня чыкып гелди. Оксананың йүзүне середип билмеди.

— Гел, отур, Таня! Бейле толгунма! О затлар бирчак гечди гитди... Менин ограш болуп чыкан журналист хоссарымың жорасы талабыны барха артдырды.

билмедим. Эллерим сандырады. Харплар ики-үч ёла дөкүлди. Дерледим. Алжырадым. Мовчунын өвредиши ялы, башга текст билен аралашдырып, еке сетирден йыгнадым. Ол маңа кеседен сын эдип дуран экени. Тексти йыгнап гутаран бадыма талери алып гитди. Мен онун диңе: «Горкажык гөзелим!» диен дегишмесини эшидип галдым. Шондан ики гүн геченсонам, көчелерде шол текстли листовкалары газап билен диварлардан гопарып йөрен полицейлери гөрдүм. Йүрегим агзыма гелди.

Шондан соң... дүнйәм даралды, Таня. Гүйзүм гамлылдыда гечди. Мовчуны ... айдыпдым, Таня, ол бир гошандыгыны билдим. ...инем билемок. Ол шинди чагади... Чапхананын эеле...икантын ызына дүшүп, Канада дава турса-да, әрим ...арлы, өзүни ичгә алдырың ёлбашчысыдыгыны мен соң ... доганының — дайса, олар соңабака менден кәнбир сыр ... луп дурмадылар. Маңа ынандылар. Мен оларың ... лин йыгнакларына-да гатнашып гөрдүм...

«Маңа ынандылар», Оксананын бу сөзлери Татьянанын көне дердини гозгады. Ынам диен дуйгы, гөр, нәхили! Москвада Денис Батурин дагынын кружогына аралашжак болуп, ол, гөр, нәче гезек ымтылды. Эмма студентлер оңа, мегерем, ынам билдирмедилер. Инди бу ерде-де Татьяна Манжура дагынын оңа ончаклы ынам этмейәндиклерини дуйяр. Манжуранын Технологик институтын студентлери билен гизлин арагатнашык саклаяндыгыны, шол ерде онун кимем болса, гудратлы бир Достунын, белки-де, ёлбашчысынын бардыгыны Татьяна инди оңат билйәр. Эмма шол гизлин ожага энтек ол аралашып, шол ерде болян гүррүңлери өз гулагы билен эшидип биленок. Шол себәплем хәзир ол Оксананын соңкы сөзлерине япышды:

— Оксана жан, айтсана: олар өз гизлин йыгнакларында нәме гүррүң эдйәрлер?

Оксана ахыры йылгырды.

— Хемише шол бир хенлери. Таня. Дригайло айтмышлайын, азатлык, деңлик, доганлык дийшип гыгырышярлар. Басып билмейән ягыларам хожайынлары. Чыкян нетиже-де ёк вели, шол дызашып йөрлер. Хәли-шиндем Одесса гидип гелйәлер. Мовчун бизиң Манжура икимизи, ол махаллар Манжура етгинжек йигдекчеди, Мовчуның шәгирдиди, бирнәче гезек гижән

ичинде заводларын хаятларына жарнама елмемэге-де иберди... Хер нэме этселерем, нетижеси ёк. Гуры өз-лерини хелэк эденлери галяр. Хэли-шинди полиция гапжаяр Онда-да тоба эдэеноклар...

Гыш гижелеринин бирнде мен гыздырып-урнуп ятырдым. Шол агыр халымда-да өзүмиң дэл-де, ёл-дашымын гайгысыны эдйэрдим. Херн эйгилик бол-сун-да, хенизе ченли гелип чыкмады дийип, худайы чагырядым Шол арада-да жаркылдап, гапы ачылды. Додаклары тибирдейэн Манжура ичерик күрсэп гирди. ...гулагжыныны мынчгылады. Агзындан бур...

Инди нэтмели? Нэхили ...ланна еримден галдым. Бу соваллар мени алжыратды. Б...болды? Нэме сен лал дийсемем, угруны тапамок. Вах, ...анжураның дили чала кы тежрибэм болан болсады!

Бир гүн агшам бирден ...ны тутдулар. Яңыжа экит-гелдим. Горка-гор... ...сон мен хачан өзүме геленими билемок, сарым ... ...аня. Ондан бэри инди энче йыл гечди. Мовчундан дерек ёк. Маңа-да шолар билен биле суд этдилер. Урдулар. Гынадылар. Жебир барыны бердилер. Эмма менден «билемок»-дан башга сөз эшитмедилер. Ахы-ры бошатдылар. Олары болса Тобольскэ сүргүн этди-лер. Белки, бичэрелер бирчак буза дөнендирлер...

Оксана еринден туруп, пенжирэнин өңүне барды. Хамала, дашардан бирини гөзлейэн ялы, гаранкы түм-лүге седасыз серетди. Онуң серви каматына сын эден Татьяна болса өз ичинден: мерт зенан экени — дийди. Нэме үчин ол эриниң ызындан Сибире гитмедикэ? Декабрчыларын аялларыныңкыча гайрат тапып бил-медимикэ?

Оксана ызына өврүлип, алма шербетинден ичди.

— Кофе демлэейин?

— Кофеден гандым, сагжа бол! Хава, ондан бэри инди дөрт йыл гечди, Татьяна. Менем инди отуз үч яшадым... Ол болса йигрими алты яшында. Менден еди яш кичи! Еди яш!.. Өтен йыл ики дызына чөкүп, көвшүми огшады. Мен оңа — акылына айлан, оглан, өзүне эрк эт, мен сениң тайын дэл — дийдим. Оны өзүмден соватжак болуп, биртопар тилсим гурдум. Эмма хич зат пейда этмеди. Ол мениң көлегэме дөнди.

— Ким ол, ким?

— Ким болар өйдйэң?! Манжура!

— Дур! Мен саңа дүшүнмедим, Оксана! Ханы, сен онсуз оңуп билжек дәл диййәдиң-ле?

— Инди шейле, Таня, инди! Инди мен онуң көлегесине дөндүм. Хас догрусы, ол мениң багт йылдызыма өврүлди. Әхли йылдыз өченде-де, бир өзи ёлума шугы салып дур... Кәте оңа небсимем агыряр. Яш гыза ийленсин диййән. Диңе өз бәхбидими арамайын диййән. Эмма ничикми, оны башга бир зенаның гужагында гөз өңүне гетирсем, дәлирәйжек болян... Белки, мен оңа мынасыбам дәлдирин. Йөне шонда-да өз багтымдан эл чекесим геленок.

Догрусы, оны кәте адамым дәл-де, өз перзендим ялы гөрйән. Мен саңа өңем айдыпдым, Таня, ол бир етим оглан. Нирелидигинем билемок. Ол шинди чагака эжеси бир бай фабрикантын ызына дүшүп, Канада гиденмиш. Какасам шол зерарлы, өзүни ичгә алдырып, хеләк боланмыш. Ол эжесиниң аял доганының — дайзасының өйүнде улалыпдыр...

Мени чапханада халаноклар. Бивепа диййәрлер. Сүргүн эдилен эриниң шәгирдине барды диййәрлер. Йүзүме гелмеселерем, даш гулакдан эшидйән. Эмма мен нәдейин?! Нәдейин мен, Таня? Ёк! Хер ким нәме дийсе-де. мен ондан эл чекип билжек дәл. Мениң дирилигим шоң билен... Мен озаллар чаганы халамокдым. Инди болса гиже-гүндиз перзент арзув эдйән. Белки онам худай етирер... Вах, сениң доглан гүнүңдигини билен болсам, мен оны шу гүн сүйрәбем алып гайдардым... — Оксана бир нокада середип, эсли салым лымды. Бирденем өз-өзи билен геплешйән ялы, пессайжа сесленди. — Ёк, шонда-да ол гайтмазды... Мениң ягдайыма дүшүнмек саңа кын, Татьяна. Мен горкян... Манжура мениң үчүнжи әрим дийсемем болжак. Мениң иң соңкы умыдым. Инди онам элден алдырсам... Онда маңа диңе өлүм галяр. Мен оңа узак үлкелере гиделиң, дүнйәде Харьковдан башга-да шәхер көп дийибем чыкдым. Эгер-эгер, эшитмегем исләнок... Чапханачыларың мени халамаяндыкларам шон үчин. Мовчун йөне бахана...

— Ханы, сен оларың гизлин кружогына-да гатнашып гөрдүм диййәң-ле? Листовка-да елмешипсиң...

Оксана улудан демини алды.

— Инди горкян, Таня. Өлер ялы горкян... Арада бизе онуң Технологик институтдакы Досты гелди.

Манжураның чапханадакы гизлин кружогын ёлбашчысыдыгыны шондан билип галдым. Сен ол икисиниң гүррүнлерини эшиден болсаң... Онуң бир беланың үстүнден баржагыны йүрегим дуйяр. Достуны угратмага гидибем, гижәниң бир вагты гелди. Шо гиже мен даң атынча ялбардым. Эл чек бу кәринден, алжак галаныз ёк, сенем бир гүн Мовчун ялы гапжарлар — дийдим. Сыясатдан дашрак дур — дийдим. Ислесең, ишденем чык. өзүм экләйин — дийдим. — Оксана ажайып гүлүмсиреди. Адатча, адамың йүзи гамашяр я йүзи гүлйәр дийилйәр. Оксана бейле дәл. Онуң озалы билен, йүзи дәл-де, гөзи гүлйәр я гамланяр. — Эгер-эгер, айлямынам диенок. Гайтам, гөзүмден, йүзүмден огшап — сен мениң ин ынамдар көмекчим, гуванжым, жаным — дийди.

— Башга нәме герек?!

— Ёк, сен дүшүн, Таня, Манжура дине өз революциясы барада ойланяр. Ол болмаса, менин үчин дүнйәниң гапышжакдыгы барада вели пикирем эденок, Мен онуң революциясыны нәдейин?! Мана онун өзи герек, өзи! Онсоңам мен оларын революциясына ынанмаян, Татьяна! Ёк, ынанмаян. Гуры яш өмүрлерини көйдүренлери галар... Мениң болса яшасым гелйәр... Ене он йылдан соң мен хич киме герек дәл. Маңа-да хич ким герек дәл...

Татьяна жакгылдап гүлди:

— Бу кемпире серетсеңизләнǃ — Гоңшусыны эмай билен гужаклады, сачындан сыпалады. — Сен мендеңем яш гөрүнйәң ахыры!..

— Сен маңа дүшүн, княжна, мәхирли гоңшым; Манжура мениң иң соңкы умыдым! Мениң ондан махрум боласым геленок! — Гөзүнден боюр-боюр яш дөкүлди, дыкыз чигинлери, тер мәмелери сандырады.

Татьяна экабыр жорасыны усулжа гужаклады.

— Аглама, Оксана! Аглама! Хеммеси дүзелер... Гел, говусы, бираз тамшаналы, чай ичели. Саз чалалы...

ЧӨЗҮЛЕН ДҮВҮН

Бу гүн гүйзүң икинжи айының икинжи гүни. Ирден чакыр аязлы шемал өвүсди. япракларыны адатдакыдан хас ир дөкен дарагтларын яланач шахаларыны

дараян шол шемал гаргаларам ынжалыкдан гачырян боларлы: олар топбак-топбак болуп, гагылдашып, агачдан-агаҗа гонуп-гөчдүлер.

Конкадан дүшүп, гимназия етйәнчә, Татьянаның пальтосының чигинлери-де эдил ер ялы акжарды. Татьяна гары говы гөрйәр. Гар ягса хемише ягшылыга йорар. Гөвнүне болмаса, хер гезек гар яганда дүнйә тәзеленен ялы, шәхер тәзе, пәкизе лыбас геен ялы боляр. Арман, бу гүн гарам онуң шәхдини ачып билмеди. Ёк, дине бир шу гүнем дәл, инди эсли вагтдан бәри Татьянаның гөвни ачыланок. Лапыкечлиге ол шунча ёл бермежек боляр, арман, башаранок, онуң гөвүн ислеги билен хакыкат чапраз дүшйәр.

Гадырлы гоңшусы Оксана бирвагтлар гөзүне яш айлап, өз шум ыкбалындан зейренди. Мениң башымдан гечен мүшакгатлар, белки, саңа сапак болар дийип, Татьяна өз йүрегини дөкди. Догрудан, экабыр жорасының хасратлы хекаятының Татьяна көп затлара гөз етирмәге көмек берен болмагам мүмкин. Эмма нәме дурмушда ики саны меңзеш ыкбал болярмы? Бир машгалада өнүп-өсен чагаларың-да улалансоңлар, херсиниң өз ыкбал ёлы боляр ахыры! Ыкбал гайталанмаяр...

Шейле ой-пикирлере улашан Татьяна мугаллымлар кабинетиниң гапысыны ачаныны дуйман галды. Кабинете үйшен кәрдешлери онуң билен хошаматлы саламлашдылар.

— Татьяна Михайловна, жораңызы гутлаң!

— Хайсы жорамы?

— Сизиң нә пани Ивашкевичденем башга жораңыз бармы? — дийип, бурны гәр гыллы немец дили мугаллымасы өңе дүшди. — Пани Ивашкевич бир хепдеден алтмыш яшаяр. Юбилей! Онам бизден гизлежек болупдыр...

«Жораңызы гутлаң!» диен аргыжак мугаллыма ене жедирдеди:

— Биз, Татьяна Михайловна, пани Ивашкевичиң юбилейини дабаралы беллемели диен карара гелдик. Сиз нәхили гөрйәңиз?

Ховул-халат чыкаран пальтосыны бурчдан асан Татьяна йыгырлып отуран пани Ивашкевичи мәкәм гужаклады, өвран-өвран өпди, узак өмүр диледи. Йы-

гырт басан йүзи инжириң кишдесине меңзейән панинин гөзүне яш айланды.

— Онда-да улы байрам эделиң, кәрдешлер! — диен Татьянанын йүзи нурланып гитди...

Окув гутарды. Татьяна гимназияның дервезесинден чыкан еринде оны пани Ивашкевич гаршылады. Гарашып дур экени.

— Хыялым-а сенден гайры хич кесе дуйдуржак дәлдим Таня. Инди нәме... бары биленсоң, бир затлар этмели болар-да..

— Элбетде! Хөкман! Нәхили көмек герек болса, мен тайын.

— Сагжа бол, гызым! Йөне хич кими азара гоймалы Өйүм дар. Хол икимизиң халаян кафемиз бар. «Варшава» кафеси. Кичижик. Чола. Эесем гүлер йүзли Ана, шонда гечирерис. Мен датлы нахарлар буйрарын...

Олар конканың дуралгасына етдилер. Чепе совулжак болан пани Ивашкевич бирден сәгинди. Сылашян кәрдешинин асман ялы тутук йүзүне диканлап серетди-де, ене йөрәбержек болды. Эйсем-де болса, Татьяна онун мейлини сызды.

— Нәме дийжек болдуныз, пани?

— Неме... Аракы күмсүк шу гүн ене гимназия гелди. Директриса билен икичәк гүрлешдилер. Кән отурдылар. Онсоң ол мени чагырды. Ондан-мундан сөз айлап, ене-де сен хакда сорады... Инженер барада-да биртопар сораг берди. Гараз, мен о сөхбети халамадым, гызым. Әгә бол!..

Татьянанын дердиниң үстүне дерт гошулды. Пани Ивашкевичин дуралгада айдан сөзи барада ол ёлбойы үнжүли ойланды. Өе гелип, нахар эдинενсонам, йүреги ерине гелмеди. Диймек, кимдир бир нәкес онуң ызына дүшйән боларлы. Нәме үчин дүшсүн? Нәме үчин? Белки, Манжура дагының арасында полицияның жансызы бардыр? Болуп билер. Гаты мүмкин зат. Онда хаял этмән, бу ягдайы Манжура дуйдурмак герек. Хөкман дуйдурмалы...

Татьяна гап-чанаклары ювушдырды, йыгнады. Бирселлем дынч алмак нияти билен душегине гечди. Хейхат, дынч ниреде-зат ниреде?! Үзнүксиз ызарлаян ынжалыксыз ой-пикирлер оны ене еринден турузды. Ол отагдан отага гечди. Ахыры язув столунын башына

бирды. Яңы ёлда алан газетлерине гөз гездирип уграды. Хайсыны ачса: митинг, гозгалаң, питне, тутха-туклук. Ишчилер, студентлер, дайханлар... Халкын чыдамы сабаяр. Халкын гахар-газап кәсеси долуп-дашяр. Халк гахарынын толкунына хич зат бөвет болуп билмез...

Бири-бириндeн хатарлы хабарлар. Бу нәхили боляр? Булары нәдип горкман чыкаряркалар? Булар Манжура дагының гизлин яйрадян листовкаларындан эдайы дәл ахыры? Ёк, Татьяна ялнышяр. Манжура дагының листовкалары шол митинглери, гозгалаңлары, питнелери хас говы гурмага, көпелтмәге чагыряр. Шолар барада хабар берйән газетлер болса довам эдйән тертип-дүзгүни бозян шол габахат митинглери, гозгалаңлары, питнелери... дыр-пытрак этмәге, мынжыратмага чагыряр.

Хайсының мамладыгындан, кимин нәме ислейәнлигинден баш чыкармак четин. Эмма әпет шәхерин гай саташан гәми ялы чайканянлыгына Татьяна дүшүнйәр. Соңуның нәхили болжагыны худай билйәр. Йөне Татьяна гарпышык-гырлышык бир болаймасын дийип дилег эдйәр. Шол себәплем ол Манжура дагыдан галапын дашрак дуржак болуп чалышяр. Эмма Скворцов шона ынанмаяр. Ол өн бейле дәлди ахыры! Татьянаның сөзүне ынанярды...

Татьяна ене-де өзүнин ваввалы дердини гозгады. Шейле халатларда агыр дердини пайлашян пианинонын башына гечди. Гапагыны усул билен ачды. Моцартын гамлы прелюдиясы онун ятламалар юмагыны чөшледи гитди отурды...

Практика билен утгашдырып, диплом ишини тамамламага гелен Петр Сергеевич Скворцов Будыда ярым йылдан говрак гүйменди Шол дөврде Татьяна икисинин арасы ысնышды. Скворцов Будыдан хәли-шинди Харькова гелип-гидип дурды. Таныщлык достлуга өврүлди, бирек-биреге мәхирли дуйгы дөреди. Бу дуйга гелжекки инженер Скворцов: «Бизин илкинжи сөйгимиз!» дийди Ким билйәр, белки, догруданам, шейледир. Хер ничигем болса, Татьянадан үзаклашасы гелмеди Татьяна-да аркан гайшып дурмады. Ядына дүшйәр, бирёла Оксана — яш инженеримиз яман йигит дәл. Таня — дийди. — Бири-бириңизе гелишйәниз — дийди...

Гарасай, эйле болды, бейле болды, Скворцов фарфор-фаянс заводында практикасыны тамамлап, Москва, диплом ишини горамага гитди. Өзем институты гутарып, хөкман Буда доланып гелмәге сөз берди.

Москва барыбам, Харькова хат ягдырып урады. Хер хагында-да Татьянасыз яшап билмежекдигини язды.

Томус гүнлеринин биринде-де, окув йылыны гутарып, мугаллымлар советинин иң соңкы межлисине гатнашан Татьяна өз кәрдешлери билен дегшип-гүлшүп, гимназиянын дервезесинден чыкса, эли гуллы Скворцов әңүнде йыршарып дур. Харьковда ягышлы гүйз гүни илкинжи гезек душушан ерлеринде. Скворцовың она илкинжи гезек чемен берен еринде.

Татьянанын кәрдешлери көпманылы йылгырышып, ганрылышып-ганрылышып, гечип гитдилер.

Олар узын гүнләп, шәхерде сейил эдип, агшамара Татьянанын өйүне гелдилер. Скворцов Империя училищесини оңат бахалар билен гутарандыгыны, инженер-механик адына мынасып боландыгыны, Кузнецовын Будыдакы заводына гелмек ниетинин хәли-хәзирликче баша бармандыгыны, оны Москвадан ончаклы узакда болмадык Лежнёво обасына практика иберйәндиклерини гүррүн берди. Онүн мундан бейләкки ыкбалы Татьянанын эркине баглы Инди хаял этмән, олар ёла тайярлык гөрүбермели.

Курсүде отуран Татьяна йылгырды. Нәме, эййәм өхли меселе чөзүләйдими? Дагы нәме?! Ики йүрек бир карара геленсоң, меселәнин мәхетдели боларммы? А гимназия? Гимназия кемме ерде-де тапылар. Сөйги тапылмаз...

Шейдип олар дурмуш гурдулар. Оксана Татьянанын яны билен Москва гитди. 1898-нжи йылың 23-нжи августында Татьянанын окан институтынын буткханасында олар никалашдылар. Бу дабара эзиз дайзасы княгиня Наталья Влдимировна Шаховская билен гөзүнин яшы кепемедик энекеси Момбелли-де гатнашды...

Скворцов ахыры арзувына етди: Кузнецовын Будыдакы фарфор-фаянс заводына баш инженер болуп гелди Татьяна-да ене өз өвренишен гимназиясына до-

ланды. Шейдип олар хем Харьковда, хем Будыда яшабердилер.

Яшабердилер. Эмма достлук дарагты ылайта-да соңкы махалларда чат ачып башлады. Инди ярым йылдан бәри болса оларың арасы хасам совашды. Сейрек душушярлар. Өз хожайынының янында барха абрайы артян инженериң өйде ырсарамасы көпелди.

Икисиниң арасына дүшен совуклыгын себәби кәнди. Ол совуклык дашындан гөрәймәге — ир гелдиң-де, гич гелдиң — диен ялы, овунжак нәгилеликлерден, бихепбе бахана арамаклардан башланды. Чай вагтында гайнамадымы — дава. Сүйт чогдумы — дава. Жаңлы сагада тов бермек ятдан чыкыпмы — дава... Дашындан гөрәймәге шейледи. Йөне аслында вели, бүларың хеммеси ырсарамакды. Шол ёнсузжа нәгилеликлериң көки хас чуңа гидйәрди...

Шопениң гамлы ноктюрны Татьянаның гөвнүни халыс чөкерен ялы, бирден онуң бүтин гөвреси силкиниң гитди. Башыны аркан атды. Йүрекден чогуп гелен жошгун билен Россининиң Неополитан сорентоллосыны чалды. Барха батланян жадылы сазың шадыян овазы отагы долдурды, арман, Татьянаның гуссасыны азалдып билмеди. Ол пианиноның гапагыны гахарлы япды-да, капаса габалан гаплаң ялы, ене-де отагдан-отага гезмеледи. Гөвреси ичерик сыгмады. Бирсалым бульварда гезим эдейин дийип гапа йөнелди.

Шол пурсатда-да гапы ачылды. Эли биртопар дүвүнчекли Петр Сергеевич чала серхошрак халда ичерик гирди.

— Худая шүкүр, бу гүн-ә өйде экениң!

Бу киная Татьянаның гахарыны гамчылады.

— Подпольечилериң бу гүнки йыгнагына мени элтмедилер, Петр Сергеевич.

— Акыл эдипдирлер. Онда угур ханжак?

— Гепем шонда-да, Петр. Угрумы кесгитләп билемок.

— Менем сени шондан өтри язгарян-да... Отур онда! Дүйн маңа сылаг бердилер.

— Нәме үчин?

— Лейпцигден тәзе усул өвренип гелениң үчин... Таня! Сүлгүн сүйжүми, банан?

— Хайсыны халасаң, шол сүйжи.

— Бизде бу гүн икисем бар шоларың.

— Белки, шәхере сейле чыкарыс? Я театра гидерис?

— Иргиним театр. Өйде отуралы. Йүз йыл бәри гөремок сени... Онсоңам биз гүрлешмели.

— Чынлакай гүрлешмели. Петр, гизленпечек ойнамагын гереги ёк.

Дым-дырслык болды. Ара тов дүшенлиги икисинеде аян. Татьяна кухня гитди. Скворцов чилим отланды...

— Эйсем онда подпольечилер бу гүн сени йыгнакларына элтмәндир-дә? —Скворцов кинаялы хенек билен шампан чүйшесини ачды.

— Еке шу гүнем дәл..

— Ондә нәме гадырыңы гачырян? Сен...

— Мен... Сен нәме үчин, Петр, ишчилери халаңок? Өз инженерлик ишин ровачланмагам ишчилере баглы ахыры! Эгер...

— Ишчилере дәл, өз зехиниме баглы, Таня. Онсоңам гизлин үйшмелең эдйән ишчилер дәл, биртопар булагайлар. Өз хакына кайыл ишчилерин булагайлыга, йыгнага эли дегенок.

Ишчилере дуйгудашлык эдйәнлигини, олара башардыгындан кәте көмегем берйәнлигини Татьяна адамсындан гизләнок. Манжура билен ол Технологик институтада гидип гөрди. Шол ерде ол Манжураның хәли-шинди ады агзалян Досты Наум билен танышды...

Ёк, ол йүрегини икә бөлүп билмейәр. Скворцов үчин бирхили Татьяна, ишчи достлары учинем башга хили Татьяна боласы геленок. Йүрек дуйгусыны янёлдашындан гизләсем геленок. Онсоңам эгер онуң өз ыкбалы өз эркинде болса, матлабына етмек угрундакы гөрешде нәме үчин ол кимдир бириндеи горкмалы, кимдир бириниң эмр-ыгтыяр этмегине гарашмалы?.. Онуң йүреги чат ачды. Адамсы билен икисиниң арасында гөзе гөрүнмейән горпун эмеле гелендиги икучлы дәл. Оларың дурмуша гарайышлары чапраз гелйәр. Белки, бу өзгеришлик инди дөрәндир?..

Скворцовың гыжалатлы сеси Татьянаның гуссалы ой-пикирлерини бөлтеди:

— Хер нәме дийсенем, Таня, Оксана икимизден акыллы болуп чыкяр.

— Онуң икимизден (бу сөзи Татьяна айратын басым билен ныгтады) акыллыдыгыны я акыллы дәлди-

гини билжек дәл. Йөне Оксананың өз сөйгүсине жаны-тени билен берлендигине гүвә гечйән.

Скворцов говзан шампан чүйшесиниң бөврүне чалажа питикледи-де, йүзүни ашак салды.

— Подпольечилер билен араң бардыгыны гимназияда биленоклармы?

Пани Ивашкевичиң шу гүн гимназия гелип-гидеп күмсүк хакындакы хәки хабары Татьянаның гүпбе ядына дүшди.

— Билмедим. Онсонам подпольечилер билен дәл-де, ишчилер билен.

— Пархы ёк... Мен ядына дүшемокмы?

— О нәме дийдигиң, Петр?

— Нәме, сен полицияң пенжесине дүшсең, мени сылап гоярлар өйдйәмиң?

Чала йыршаран Татьяна чай демлемәге чыкды. Инди онуң бәлчигрәк сеси кухнядан эшидилди:

— Эйсем онда сен мең дәл-де, өз жаның гайгысыны эдйән-дә?

Скворцов бирхаюкдан соң тутук сес билен:

— Икимизинем — дийди.

Татьяна чай гетирди. Дурмушың ынсаның ислегине боюн эгмейән, ичякгыч кануңлары бар дийилйәни чын экени. Инди икисиниң арасында эпет хаятың эмеле гелендиги, ыкбалың оларың херсини шол хаятың бир тарапына окландыгы икучлы дәлди. Өз башыны чарамак дилде ансат экени. Ол хәзир өзүни акаба окланан бәбек хасаплады. Даш ялы, сувуң дүйбүне чөкер гидер өйтди. Шол бир вагтың өзүнде-де ымыклы ойланмак, эржел гөрешмек, шүбхелери ецмек пурсатының гелендигини йүреги дуйды.

— Чай ич, Петр!

— Чай ичейиң вели... Биз чынлакай гүрлешмели, Татьяна.

— Гүрлешмели.

— Биз бу ерден гөчмели болармыкак диййән.

— Нирә?

— Москва. Белки, вагтлайынча Германия-да болаймагы мүмкин.

— Нәме үчин гөчмели?

— Женап Кузнецов заводыны гинелдйәр. Тутумы улы. Ене филиал ачяр. Шоңа менем шәрик эдйәр...

— Инженер заводчы боляр дийсене!

— Фантастика!

— Германияда нәме ишимиз бар бизиң? ЯРуссия бизе дарлык эдйәрми?

— Дарлык эдәймегем әхтимал... Мени соңкы гүнлерде ики ёла жандарм управлениесине чагырдылар...

Татьяна адамсына диканлап серетди. Ол болса пианино аркасыны берди-де, ики элини гурсагында говшурып, өз хыялларыны дүшүндирмәге дурды. Татьянаның шинди көп затлара дүшүнмейәндигини, гепиң Руссияның дарлык эдйәнлигинде дәл-де, оларың гелжекки шахсы дурмушының улы перспективасындадыгыны, Европада ягшы баянсоңлар, мая топлап, гайдып геленлеринде-де Руссияның я Харьковың гачып гитжек еринин ёкдугыны, ене-де, ене-де бир затлары жаңыгып беян этди. Ол геплэдикче-де, Татьянаның кежебеси дарыкды.

— Мен сениң багтыңдан өтри жан эдйән, Таня. Икимизиң багтымыздан өтри! —

Татьяна ахыры башыны галдырды.

— Сен үчүрсыз уй..гэпсиң, Петр...

Скворцовың пессайжа гулкуси гайнаян чәйнегиң ысгынсыз ласырдысына меңзеди

— Мен нәмәм үйтгәпдир, Таня?

— Билмедим. Белки, үйтгәнем дәлсиң. Озалам шейлесиң. Йөне мен оны билен дәлдириң...

— Мен өз кәрими сөййән.

— Она ынанян.

— Мен сениң үчин нирә гитмели болса гитжек.

— Мениң үчин хич еригем гитмели дәл. Мен шу ерде.

— Дүшүн ахыры, Таня. Манжураның аракы самахуллашы ядыңдан чыкдымы? Азатлык дийди. Революция дийди. Самрамадык зады галмады. Аялы нәкак ере ховсала дүшенок оң! Ол ахыры дилинден бела галар Гөр-де дур!.. Мен сени, мен икимизи полицияның пенжесинден халас этжек болян, Таня! Мениң тәзе машын дөредесим гелйәр. Моделим тайяр...

Скворцов гызарды, ики яна гезмеләп уградьы. Татьяна инженериң соңкы сөзлерине нәме жогап бержегинем билмеди. Бир гөрсең, онуң айдян затлары Татьянаның өз ислеглери билен кыбапдаш гелйән ялы болуп дур. Бир гөрсенем...

Шол халатда гапы тарк-тарк какылды. Икисем гис-

гинип гитди. Гапа тарап Скворцовың өзи йөнелди. Ол гапыны өзүне тарап чекип етишмәнкә, гапыны дашындан ичерик итдилер.

— Багышлаң! Сизмидиңиз, женап Скворцов? Татьяна Михайловна өйде ёкмуды?

Скворцов алжырады. Өз гаршысында пейда болан өйнекли йигдекчәни танамады. Ол муны ниреден танаяр?

— Сиз ким?

Онянча Татьяна гапа гелди.

— Гирин ичерик!

— Гирмек гадаган, Татьяна Михайловна. — Нәтаныш оглан ич ишикде дуруп, элиндәки көне халтадан бир даңы кагыз чыкарды. — Манжура Одесса гыссаглы гитди. «Гайдып гелйәнчәм, шулары ынамлы ердә сакласын» дийди.

— Булар нәме?

— Билемок. Саг болуң! Мен гитдим — дийди-де, жотдажа пальтолы йигдекче зым-зыят болды.

Скворцов гапыны хайдан-хай гулплады.

— Булар нәме, Таня?

— Билмедим.

— Яңкы ким?

— Чапхана ишчиси.

— Ол мени нireден танаярка?

— Оны өзүнден сорамалы экен-дә. Мен-ә билмедим... — диен Татьяна листовкалар даңысыны эййәм кухняда бир ерде гизлемәге етишди.

— Сен нәме олары маңа гөркезжек дәлми?

— Икимизе нәмә герек олар? Онсоңам өзгәниң кагызларыны дөкмек говы дәл. Олар маңа ынаныпдырлар.

— Шейле! Олар саңа ынаныпдырлар... Гөрйән вели, бизиңки болжак дәл өйдйән. Нә бизиң өйүмиз подпольечилериң конспиратив кетегими?

— Гоңшы гоңша ынанмаса...

Скворцовың аксоврулт йүзи бирден гөгерди. Додаклары гитреди.

— Шол бозгаклардан дашрак дур, эл чек дийип, мен саңа нәче ёла айтдым, Татьяна?! Нәче гезек айтдым?! Сен болса... Ёк, эл чекмег-ә бейледе дурсун, гайтам... Мен муңа чыдаман, Таня! Чыдаман. Мен инженер. Мениң өз мертебәм, адым-абрайым бар. Женап Кузнецов тәзе гурян заводыны мениң билен ярпылашжак болуп дур. Маңа улы гележек гарашяр...

Сенин самсык хөтжетлигиң зерарлы, мен өз репутациямы еле совруп билмен! Мен хам-хыялларын мушдагы дәл. Эртекилери чагалар халаяр!.. Аялым гайдып ишчилерин арасында гөрүнмез диййип, мен жандарм управлениесине дилхат бердим... — Геплედигиче, Скворцовын газабы гүйчленди, пианинонын үстүндәки акжа мермер пиллери эйләк-бейләк сүйшүрди, элине алды, гойды, китаплы шкафын гапысыны ачды, япды; күрсүде сесини чыкарман отуран Татьянаны гөзлери билен ийәйжек болды. — Я мен, я олар, Таня! Икиден бирини сайла!

— Шоны айтмак үчин гелдиңми?

— Шоны айтмак үчин гелдим!

— Диймек... — Татьянанын додаклары чала пышырдады. — Икимизиң ёлумыз айра дүшйәр.

— Маңа зындан дәл, дурмуш герек. Менин арзувымы деӊ пайлашян янёлдаш герек.

Татьянанын яш бедени тикенеклэп, сандырап гитди. Йүзүнин ганы гачды. Нәзик додаклары гүйз япрагы ялы тибирдеди. Күрсүден силкинип турды.

Татьяна сован чайындан дик дуран еринде ики-үч ёла овуртлады. Өзүни эле алжак, чогуп гелен гахарыны басмарлажак болуп эхли гүйжүни тижеди. Хәзир онуң адамсына жабжынасы, ким сени шу ерик чагырды диеси, гапыны гөркезеси гелди. Гаршысында гайшарып дуран Скворцовын йүзүне-де середип билмән, алжыраңны халда ики яна гезмеледи. Эйсем-де болса, гөдеклиге гөдеклик билен жогап бермезлиги ол бу сапарам башарды.

— Ахыры йүрегини ачдың, ичини дөкдүң, Петр! Мен саңа миннетдар. Мен хәзир эрбет толгунян. Белки, герек сөзлери тапыбам билмен. Йөне сен дыкгатлы гулак ас. Өзүне герегини сайлап ал... Сенин ультиматумыны женжелсиз чөзели. Мундан бейләк бирибиримизи гынамалы. Бу әдими этмек маңа иннән агыр дүшйәр. Эмма кын меселе чөзүленде яллык этмели дәлдигини билйән. Бир гезек, онда-да чурт-кесик чөзмели. Шоны эдип билмесек, өмурбойы бири-биримизи ынжыдарыс, игеләрис йөрерис. — Татьяна ене-де чай овуртлады. Скворцов күрсүде орнашып, сигар отланды. Йүзүни галдырман, седасыз диңледи. — Инди саңа-да, маңа-да аян: икимизиң херимиз бир дүнйәнин адамсы. Гел, инди херимиз өзүмизе дүшүнжек, өзүми-

ви оңат танажак болалы. Гечмишде-де бир дана: өзүни гөзле, өзүңи тап дийип, весъет эденмиш... Саңа ажайып гелжек, заводың эеси болмак багты гарашяр. Менин болса, сениң айдышың ялы, өз хам-хыялларым бар, өз аладам кән. Сен гүнбатары күйсейән, мен — халкың багтыны. Ёк, сен йылгыран болма. Маңа терс дүшүнме. Гарыплыгы менем халамок. Гарып яшасым геленок. Көчеде я бутханада хер гедайы гөремде йүрегим дилим-дилим гыйыляр... Дурмушда, гел, херимиз өз орнумызы тапжак болалы. Мен билйән, сен эжиз дәл. Өзүмем эжиздирин өйдемок. Йөне...

— Таня!

— Ёк, ёк, мен бадыхова сөзден дойгун. Маңа дүшүндиржек болма. Менем саңа акыл берждек боламок. Хемме зат дүшнүкли. Икимиз ыкбалың эмринден эжиз. Йөне ага — ак, гара — гара диймәге икимизе-де гайрат герек. Сөйги гөзүңи гапяр, диңе никадан соң гөзүң ачыляр дийлип, мегерем, хак айдылан боларлы...

Татьяна бошан чәйнеги алып, кухня йөнелди. Скворцов онун ызына эержек болды-да, бирденем дивара середип, сакга дурды. Пианиноның ёкарсында Татьянаның портрети барды. Оны Петр Сергеевич Киевин ин өкде художнигине чекдирдип, совгат берипди. «Башга задын-а билемок вели, өзүн-ә мензедипдир» диени хенизем ядында. Олар шол портрете кән гезек гуванч билен сын эдипдилер. Бу гүн болса онуң ери бош дур. Эдил шу махал гөрди. Майдажа ак гүлли гөгүмтил обой елменен диварда хатда чүйүң ызам билдиренок. Бу өзгеришлик Скворцова яңкы эшиден теенели сөзлериндене-м бетер тәсир этди.

— Ханы сениң портретиң? — диенде онуң дили сакавлады.

Татьяна кухнядан жогап берди;

— Айырдым.

— Нәме үчин?

— Ол — мен дәл. Менем — ол дәл...

— Таня!..

Чылшырымлы дүвнүн гатав чигини ахыры чөзүлди.

Шол вакадан соң Татьяна аңсат өзүне гелип билмеди. Өз дердини ол хич кесе, хатда Оксана билен пани Ивашкевиче-де дуйдурмады. Муңа гарамаздан,

пани Ивашкевич шу гүнлер онуң иң якын рухы даянжына өврүлди. Гимназияда окув гутардыгы (онуң өз өйүне барасы гелмеди), гарры кәрдешиниң ызына дүшйәр. Юбилей гүнүне ченли онуң ичерисини гүл пүркүлен ялы этмек матлабы билен Татьяна хер гүнде бир тәзелик тапяр. Мазалы гаранкы дүшенсоң, өйүне гайдып гелйәр. Йөне шол хысырдылара мүбтела болуп йөркә-де, өз өйүне гайдып геленсонам, гам лешгери онуң ызындан галанок...

Оксана: «Гой, Манжура мени ит ялы енчсин, урсун-сөгсүн, мен чыдарын, мен кайыл, йөне мени ташламасын. Ол мениң иң соңкы умыдым» диййәр. Бейле сөйгә Татьяна дүшүнмейәр. Өз ынсанлык мертебесини пүчеге чыкарян, өзүни эсгә, сүбсә дөндерйән сөйги оңа герек дәл. Ол өз мертебесини, өз сарпасыны саклап билмесе, дири өлә дөнер.

Скворцов оны өз шахсы багтынын гуралына өврүжек боляр. Аялымын өз пикири, арзувы болмасын, диңе мениң шатлыгымы пайлашсын диййәр. Муңа Татьяна инди-инди дүшүнйәр. Айбы ёк, азашан ызыны тапса, айбы ёк. Хичден гич ягшы.

Татьяна эҗизлемез, мүззермез. Татьяна дурмушда өз ёлуны тапар. Бирмахаллар Света-Әлемгошар мейлисде огланлара: «Хатыржем болайын, Таняны нирә иберселерем, өз башыны чарар» дийип, жорасына нәхак ынам билдирмеди ахырыӀ

Ярым яланач агачларың шахаларында эзмлы шувлаян шемалың соңы ягыш гатышыклы гара сапды. Экабыр кәрдешиниң юбилейине габатлап, онуң ичерисине гөвнежай серенжам бермеги гутарныклы битирдим дийип хасаплан Татьяна агшамаралар өйүне гайдып гелди. Эртирем дабаралы юбилей тойы. Догры, юбилейини пани Ивашкевич «Варшава» кафесинде беллемекчи. Әхли зат геплешилди. Эйсем-де болса, алтмыш яшан мугаллыманың өз өем шол гүн байрамчылык безегинде болмалыӀ

Экабыр кәрдеши эрте агшам шу шагаланы башдан сowансон, Татьянаның өз ыкбалы барада онуң билен ымыклы гүрлешеси, пикир алшасы гелйәр. Белки, пани Ивашкевич онуң вехимли гүманларыны айдыңлашдырмага көмек эдер. Пани Ивашкевич от-ялны ичинден гечирен аял.

Рождество каникулы етип гелйәр. Шоңа деңич ах-

ли дувни чөзмели. Ахмырлы пушман дуйгусына Татьяна өз эркини бермели дәл. Ёк! Эҗизлемели дәл! Мүззермели дәл!

Аяклары сызлаяр. Инди ятмалы. Ятмалы! Ирден ол базара илкинҗи болуп бармалы. Илкинҗи болуп, иң овадан чемени алмалы!..

Ерине гечип, Некрасовың томлугыны ачан Татьяна бойдан-баша ят билйән поэмасыны ене окап башлады. Айылганч аязлы Сибирь ёлуның гарлы гиңишлигинде өңип барян тройкада тапан-тупан задына доланып отуран княгиня Трубецкаяның сүргүн эдилен декабрчы әриниң янына етмәге ховлугышыны гөз өңүне гетирди, тройканың җаңларының дашлашян овазы билен ука гитди...

Эли китаплы ука гиден Татьяна аласармык халда силкинип еринден турды. Хенизе деңич онуң гапысы бейле батлы какылманды. Ичи сүтүкли шыпбыгыны аягына илдирип, яшыл махмал ектайыны йүзүниң үгруна гейип, гапа тарап йөнелди. Пенҗиреден дашарык серетди. Кән ятыпдыр. Базара-да, мегерем, гиҗә галыпдыр...

— Ким?

— Ач, Таня җан! Ач, горкма!

Оксананың чала сандыраян сесини танан Татьяна гапыны шарк-шурк ачды.

Ич ишикде ики зенан пейда болды. Кирпикмен гоюн гөзли Оксана бимахал чагы гапыны каканы үчин, җорасыны горкузмаҗак болды өйдйән, чала гүлүмсиреди, ханымларың әхеңинде дегишди:

— Ынҗаман укыңызы алып билдиңизми, княгиня?

Эмма Татьяна онуң дегишмесини кабул этмеди. Бимахал какылан гапының эйгилиге дәлдигини йүреги сызды. Үстесине-де гимназияның сакав гапычысыны ол бада танады. Гапыча ювашҗа йүзленди:

— Нәм болды?

— Су... Су-дарын-я... Пани Ивашкевич...

— Нәме пани Ивашкевич?

— Па-ни Ивашкевич агшам өлүпдир... Иманы хемра болсун!..

— О нәме дийдигиң? О нәме үчин өлүпдир?

Эмма гапычы аялдан эсли салым сес чыкмады. Ахыры гөзүнден бир дувме яш тогаланды.

— Мадам директриса шо ерде гарашяр...

БӘШИНҖИ ЙЫЛЫҢ БАХАРЫ

Бакалея барып-гелмек ниети билен өйүнден чыкан Татьяна гөк өвүсйән бульвара совулман гечип билмеди. Сәхериң тәмиз ховасы өкжесини еңлетди. Авусы чала дуюлян бахар шемалы онуң мелемтил плащының сынларыны галгатды. Акацияларың ачылып башлан ак гүллериниң атыры чар-тарапа яйраяр. Клумбаларда эййәм акдыр мәмиши лилиялар ыраң атяр. Татьянаның сөйгүли сирени өтен йылдакысынданам ир гүлләпдир. Асуда асмандан инйән гүн шөхлеси болса бахар эртирине тылла нуруны дөкйәр.

Бахар эртири, гөр, нәхили гөзел! Агачлардан агачлара гонян гушларың овазлы җүркүлдиси адамлара — бахара сын эдиң, бахардан леззет алың — диййән ялы.

Башга бир тарапданам, төверегини гуршап алан тебигатың бипервай әвмезеклиги Татьяныны гең галдыряр. Гүнүң, бахарың, гүллериң, гушларың думлы-душа хайдашып барян адамлар ятларына-да дүшенок, адамларың үнҗи-аладалары оларың асла пархына дәл ялы. Белки, адамларың өзлерем шейледирлер. Пани Ивашкевичиң арадан чыканына инди ярым йыл болуп баряр. Гөргүли география мугаллымасы бу гүн хич кимиң ядына-да дүшенок. Пахыр — ягшыдан ат галар — диймеги халаярды, Ат нireде, зат нireде! Ятдан чыкды гитди... Эйсем онда Татьянаның өзи өленде-де шейле болармыка? Деррев ятдан чыкаярмыка? Бу дүнйәде адамдан хайсы-да болса, бир нышан галмалы ахыры!..

Аллеяны сүпүрип йөрен ёгнас аялың узын саплы сыза сүбсесине гаршы товсаклаян ала пишик бирден ыза галды-да, пенжеси билен йүзүни ювмага дурды. Муртлак пишигиң ыхласлы тәмизкәрлигине Татьяна хөвес билен сын этди. Йылгырды.

Хич хачанам үйшүп ятан бош вагты ёк велин, шу гүн-ә Татьяна хасам ядады. Дөрт сагат окадандан соңам гимназияның хоссарчылык комитетиниң жеделли межлиси болды. Чекелешик ики сагада голай довам этди. Шондан чыкыбам, Татьяна Покровский ыбадатханасының гонамчылыгына гитди, Пани Ивашкеви-

чиң башужы демир хачлы гарып мазарына бир дессе бөгүл гойды. Гайдышын эй гөрйән кафесине совлуп, нахар эдинди.

Өйүне гелип, ванна кабул эденсоң, жаны арам тапан ялы болды. Сүңңи еңледи. Арман, гөвни ачылмады. Өйле болуп баряр. Столун үстүнде дүзме язылан бир петде депдер гарашып дур. Эмма ишләси геленок. Ичи гысяр. Мегерем, гонамчылык оңа гаты тәсир эден боларлы. Хемише-де шейле боляр. Ол яса барса я гонамчылыга гитсе, аңсат өзүне гелип биленок. Ыбадатхананың әңүндәки элешан гейимли, аякяланач гедайларын гөзгыны кешплери-де хәзир гөз өңүнде гаймалашып дур. Татьяна өз өңүнде кесерен еке аяклы кемпире шайы узадан бадына гедайлар дашыны габап алдылар...

Татьяна ички отагына гечди. Атлас йүзли пер яссыгыны усуллык билен галдырды-да, ашагындан юкажык китабы согруп алды. Инди энче гүнден бәри, өе гелсе, ол бу китабы элинден дүшүренок. Дригайло — бу китабы маңа авторың өзи ядыгәрлик берди — дийди. — Ока-да, гайдып бер — дийди. Йөне китабын йүзүнде топаз бакыржаклы метранпажын сөзүни тассыклаян хич хили язгы ёкды. Татьяна оңа, элбетде, ынанмады. Хер ничигем болса, бу ёнсузжа китап Татьянаның калбыны талаңа салды.

Ол инли кровадында аркан сүйнүп, пышырдап окап башлады.

Павел Грабовский. Теке гызы. Поэма.

Түркмен сәхрасында, ёвуз гүнлерде сада теке гызы билен батыр казак Омельконын арасында дөрән, дини дәп-дессуры, шеригаты-адаты, хатда өлүми-де енип гечйән сөйги хакындакы хасратлы поэма Татьянаның аклыны хайран этди. Мердана сәхра гызы украиналы йигидиң вепалы сөйгүси үчин дининден-иманындан гечйәр!

...Бу сәхралар гөзүме дар гөрүнйәр,
Мәхрибан топрагым мәхревсиз маңа.
Йүрек телвас уруп, саңа имринйәр,
Бу ерде нан аңсы.., Ялбарян саңа.
Әкит мени Украина илине,
Ачсын үлжелери гөвнүми мениң.
Тә дүшйәнчәм шум ажалың элине,
Вепалы аялын болайын сениң...
Бу ерде аялың ыкбалы агыр,

БӘШИНҖИ ЙЫЛЫҢ БАХАРЫ

Бакалея барып-гелмек ниети билен өйүнден чыкан Татьяна гөк өвүсйән бульвара совулман гечип билмеди. Сәхериң тәмиз ховасы өкжесини еңлетди. Авусы чала дуюлян бахар шемалы онуң мелемтил плащынын сынларыны галгатды. Акацияларың ачылып башлан ак гүллеринин атыры чар-тарапа яйраяр. Клумбаларда эййәм акдыр мәмиши лилиялар ыраң атяр. Татьянаның сөйгүли сирени өтен йылдакысынданам ир гүлләпдир. Асуда асмандан инйән гүн шөхлеси болса бахар эртирине тылла нуруны дөкйәр.

Бахар эртири, гөр, нәхили гөзел! Агачлардан агачлара гонян гушларың овазлы җүркүлдиси адамлара — бахара сын эдиң, бахардан леззет алың — диййән ялы.

Башга бир тарапданам, төверегини гуршап алан тебигатың бипервай әвмезеклиги Татьяналы гең галдыряр. Гүнүң, бахарың, гүллериң, гушларың думлы-душа хайдашып барян адамлар ятларына-да дүшенок, адамларың үнҗи-аладалары оларың асла пархына дәл ялы. Белки, адамларың өзлерем шейледирлер. Пани Ивашкевичиң арадан чыканына инди ярым йыл болуп баряр. Гөргүли география мугаллымасы бу гүн хич кимиң ядына-да дүшенок. Пахыр — ягшыдан ат галар — диймеги халаярды, Ат ниреде, зат ниреде! Ятдан чыкды гитди... Эйсем онда Татьяналың өзи өленде-де шейле болармыка? Деррев ятдан чыкаярмыка? Бу дүнйәде адамдан хайсы-да болса, бир нышан галмалы ахыры!..

Аллеяны сүпүрип йөрен ёгнас аялың узын саплы сыза сүбсесинө гаршы товсаклаян ала пишик бирден ыза галды-да, пенжеси билен йүзүни ювмага дурды. Муртлак пишигиң ыхласлы тәмизкәрлигине Татьяна хөвес билен сын этди. Йылгырды.

Хич хачанам үйшүп ятан бош вагты ёк велин, шу гүн-ә Татьяна хасам ядады. Дөрт сагат окадандан соңам гимназияның хоссарчылык комитетинин жеделли меҗлиси болды. Чекелешик ики сагада голай довам этди. Шондан чыкыбам, Татьяна Покровский ыбадатханасының гонамчылыгына гитди, Пани Ивашкеви-

чиң башужы демир хачлы гарып мазарына бир дессе бөгүл гойды. Гайдышын эй гөрйән кафесине совлуп, нахар эдинди.

Өйүне гелип, ванна кабул эденсоң, жаны арам тапан ялы болды. Сүңңи еңледи. Арман, гөвни ачылмады. Өйле болуп баряр. Столуң үстүнде дүзме язылан бир петде депдер гарашып дур. Эмма ишләси геленок. Ичи гысяр. Мегерем, гонамчылык оңа гаты тәсир эден боларлы. Хемише-де шейле боляр. Ол яса барса я гонамчылыга гитсе, аңсат өзуне гелип биленок. Ыбадатхананың әңүндәки элешан гейимли, аякяланач гедайларын гөзгыны кешплери-де хәзир гөз өңүнде гаймалашып дур. Татьяна өз өңүнде кесерен еке аяклы кемпире шайы узадан бадына гедайлар дашыны габап алдылар...

Татьяна ички отагына гечди. Атлас йүзли пер яссыгыны усуллык билен галдырды-да, ашагындан юкажык китабы согруп алды. Инди энче гүнден бәри, өе гелсе, ол бу китабы элинден дүшүренок. Дригайло — бу китабы маңа авторың өзи ядыгәрлик берди — дийди. — Ока-да, гайдып бер — дийди. Йөне китабың йүзүнде топаз бакыржаклы метранпажын сөзүни тассыклаян хич хили язгы ёкды. Татьяна оңа, элбетде, ынанмады. Хер ничигем болса, бу ёнсузжа китап Татьянаның калбыны талаңа салды.

Ол инли кровадында аркан сүйнүп, пышырдап окап башлады.

Павел Грабовский. Теке гызы. Поэма.

Түркмен сәхрасында, ёвуз гүнлерде сада теке гызы билен батыр казак Омелльконың арасында дөрән, дини дәп-дессуры, шеригаты-адаты, хатда өлүми-де еңип гечйән сөйги хакындакы хасратлы поэма Татьянаның аклыны хайран этди. Мердана сәхра гызы украиналы йигидиң вепалы сөйгүси үчин дининден-иманындан гечйәр!

...Бу сәхралар гөзүме дар гөрүнйәр,
Мәхрибан топрагым мәхревсиз маңа.
Йүрек телвас уруп, саңа имринйәр,
Бу ерде нан ажы.., Ялбарян саңа:
Әкит мени Украина илине,
Ачсын үлжелери гөвнүми мениң.
Тә дүшйәнчәм шум ажалың элине,
Вепалы аялың болайын сениң...
Бу ерде аялың ыкбалы агыр,

Сизиң иллер ганыматдыр, әхтимал,
Янды-ла йүрегим, янды-ла багыр,
Әкит мени, өкүнмерин хич махал...
Йөр гидели, хазан урсун обаны!
Барып, эжең билен биле яшайын,
Украин гелини болайын, җаным,
Сизиң дининизе уймага тайын,
Сөйгим көенинден көйсүн иманым...

Эй, таңры! Хакына серетсең, о гыз онуң өз илдешли, аял доганы ахыры! Гөр, онуң такдыры нәхили агыр! Гөргүли Украинада аялың ыкбалы ыбалыракдыр өйдүпдир! Оны Оксанадан сора! Татьянаның йитирим болан «гамгын гөзли Светасындан» сора! Ыбадатхананың өңүндәки хәки гедай аяллардан сора!

Мырадына етип билмән, адатың гурбаны болан теке гызының тәлейине йүреги ене-де гыйылып-гыйылып гитди. Татьяна түркмен сәхрасыны гөз өңүне гетирҗек болды. Зат ядына дүшмеди. Эмма поэманы окадыгыча, солдат шинелли энекеси Родионың (ниредекә шинди гөргүли!) аязлы гыш гиҗеси айдып берен хасратлы вакалары үзлем-саплам ядына дүшди. Она бу китапда өзүниң танап биләйҗек адамлары габат геләйҗек ялы болды дурды.

...Парслар думлы-душда дикди чадыры,
Азиятлар гарпышдылар өч билен.
Ганлы җеңде гылыч билен, гүйч билен,
Хер ким олҗа алҗак, олҗа батыры,
Сүрдүлер зол бир-бириниң малыны,
Не гөзел обалар дөнди вейрана.
Отладылар арпа, бугдай, шалыны,
Экинлер боялды гырмызы гана.

Каспи кенарына гелен христиан,
Ахыр аралады ачгөз ханлары.
Кесилди дынувсыз акан гызыл ган,
Гүлледи текелең җең мейданлары...
Асуда дем алды далҗыган дaглар...
Гол герди үзүмлер, гүл ачды баглар...

Диймек, онуң кыяматлык атасы Скобелеви Родион йөне ерден тарыпламаян экен-дә? Генерал шол ганлы гарпышыкларын соңуна соган экен арачы серкерде, халасгәр болуп чыкяр-да? Татьянаның бири бөврүне сымсыклан ялы болды: сен онуң бир эли билен гырып, бейлеки эли биленем халас эденини назара алмаҗак болямын? Солдат шинелли рус дайханларының эҗизе

рехимдарлык, адамкәрчилик дуйгуларыны сен «ак генералың» хызматыдыр өйтҗек болямың? Ёк, ёк, бу өврүмлер барада энтеклер сен оңат ойлан, Татьяна! Татьяна ойланяр, Ол, догруданам, шинди кән зада дүшүненок. Йөне Руссияның чарва тайпалара улы кәмек эденлигине вели ол шексиз ынаняр.

...Йыллар гелип-гечди. Өзгерди дөвүр.
Башланды үлкеде тәзе бир дөвран.
Азалды гарпышык, гырлышык хем ган.
Кипарлап давалар, кипарлап говур,
Сәхраның эдермен уругның бары
Өврүрди йүзүни Москва сары..,

«Өврүрди йүзүни Москва сары!»

Җемлеҗек болян пикирлеринин келлесинден чыкып, пытрап өтәгитмегинден горкан ялы, Татьяна шол ятышыны өзгертмән, китап билен йүзүни япды.

Диймек, Руссия эл берен сәхра тайпалары Москва умыт баглапдырлар-да? Оларын Руссия бирикдирилмеги чарваларын өзлери үчин бәхбитли болупдыр-да? Өйсем онда бизиң галамызда урушмак, шонча ган дәкмек нәмә герек болдука? Өз Тихон дайысы, Жорж Дандевиль, банкчынын оглы Бодиско дагының Москвадакы бир вагткы җедели ядына дүшди.

Шол көне җедел Татьянанын анында янадан мөвч алды, Эгер бирлешмек ики тарапа-да бәхбитли болса, нәме үчин урушмалы? Нәме үчин ерли тайпаларың, гой, олар вагшы болаянларында-да, гөзлеринде от якмалы? Нәме үчин ган дөкмеди?..

Бирденем келлесине башга бир пикир гелди: «шол сәхралар инди нәхили болдука? Вагшы тайпаларын дурмушы нәхиликә? Нәхиликә? Мениң... бизиң галамыз нәхиликә?..»

«Өврүрди йүзүни Москва сары»!

Гапысы какылды. Татьяна тисгинип, еринден турды. Оны бири өзге бир дүнйәден согруп алан ялы болды. Китабыны өңки еринде гизледи. Гапа йөнелди.

Ол өңи билен Оксананын инди хасам улалан нурлы гөзи билен гүберен гарныны гөрди. Усуллык билен онуң әлинден чекип, ичерик салды. Мүйнли гүлүмсирейән экабыр җорасынын гарныны ювашлык билен сыпалады.

— Ене ики айдав, Таня.

— Өзүм энеке боларын. — Татьяна җорасының җа-

дылы гөзеллигине хәзир ене бирӗла хайран галды. адатча, хамылалык аялың йүзүни ярсдыряр, Оксананың кешби болса өңкүденем артык шөхлеленипдир. Янып дуран гоюн гөзлеринде болса аргынлыкдан нышанам ёк.

— Мен сени әкитмәге гелдим, Таны!

— Нирә ене?

— Горкма. Мен үйтгешик борщ биширдим...

Олар яңы өңе нахар аланларында шадыян Манжура кейпи көк халда ичерик гирди.

— Ба-хов! Ишдәңиз ачык болсун, гөзеллер! — диййип, ол чакылыга гарашман, йүзүнин угруна элини ювмага гечди. Эли табаклы Оксана болса эййәм газана тарап гөнүкди. — Шәхериң гохундан хабарыңыз бамы сизиң? Бай-бов! Бүтин полиция аяк үстүнде. — Ол элини сүпүрип, столуң башына гелди. — Бүтин полиция аяк үстүнде. Шәхере довул дүшүпдир. Бириңжи майда ишчилер улы гозгалаң турузжакмышын диен мыш дилден-диле гечйәр. Хәкимиетлер бәш йыл шундан өңки сөвешли Май ене гайталанаяр өйдүп горкярлар... Сизиң саглыгыңыза!

— Сениң бу гүн яман кейпиң көк-ле, Манжура? Нәме бейле ир гелдиң?

— Эшитдиңми, Татьяна? Инди ир геленим үчин игенйәр! Ир гелсем, ирем гитмели, Ксюша! Сен Татьяна гөркездиңми?

— Ёк, шинди гөркезмәге етишемок.

Әр-хелей столуң башындан биле турды.

— Бәрик гел, Таня!

Хайсыдыр бир бурчдан чыкаран көне чемеданыны Манжура комодың үстүнде гойды. Ачды.

— Серет! Тәзеже! Германиядан!

— Мана совгат берди — диен Оксана адамсына пишик ялы гысмылжырады.

— Еке мен дәл. Цехимиз пул топлады

Хат язян машинка! Нәхили байлык?!

— Таня! Сенден хайыш эдйәс: хәзирликче шу гудраты өз өйүңде сакла. Сең өйүңе полициян гележек гүманы ёк. Хәзир бизе машинка учурсыз герек. Хәвирликче Ксана гижелерине печатлар. Онсон муны узагракда гизләрис. Нәхили гөрйәң?

— Сакламалы болса, сакларын, Манжура.

— Таңрыялкасын, уям! Йөр, мен муны элтейин...

Əхли иш гөз ачып-юмасы салымда битди. Ене-де столуң башында җемлендилер. Орта чай гелди.

— Эйсем онда гызыклы китап дийсене? — Манжура ене-де хәки гүррүңине доланды.

— Бизиң илимизиң дурмушындан ол.

— Шейлеми?! Онда менем окайын оны.

— Дригайло — шол китабы авторың өзи маңа ядыгәрлик берди — диййәр. Чынмыка шол? Я оюн эдип айдямыка?

— Чын, Татьяна, чын! Дригайло онуң билен Харьковда таншыпдыр. Ол автор бизиң өз ерлимиз, Харьков губерниясындан. Өзем сизиң илиңизде харбы гуллукда болупдыр... Инди энче йылдан бәрем Грабовский өындандан-зындана зыңылып йөр. Дригайло — Павел Арсеньевич азатлыгың айдымчысы, халкың агысыны аглаян шахыр — диййәр. Бизиң достумыз онуң билен пиво-да ичипдир. Үлпет болупдыр икиси. Хәзирем Грабовский Сибирде бир ердемиш — туссагдамыш. Дригайлодан сорасаң, барыны айдар... Йөне билип гой, Татьяна, окамаг-а бейле-де дурсун, Грабовскиниң китапларыны өйүңде сакламагам хатарлыдыр.

— Дригайло айтды.

— Мен гитдим онда, Ксюша! — Манжура аялының йылманак чигниндеи огшады. — Өзүңе серет. Узак ере гитме. Агыр зат гөтерме... Гиже муны печатлаҗак бол — дийип, ол эпленги кагызы еринден туран аялының элине берди. — Хәзирликче хош, Таня!

Аялы оны гапа ченли үгратды.

1905-нжи йылың 30-нжы апрелинде, шенбе гүни Харьковың Халк өйүниң өңи базара дөнди. Шовхунлы мәреке Ат мейдана сыгмады. Бу ерде бу агшам ким диисең барды. Эйсем-де болса, мәхелләниң аглабасы ишчидир студентлерден ыбаратды.

Халк өйүнде бу гүн Монте-Карлодан янрак гастролдан гелен дүнйә мешхур айдымчы Федор Шаляпиниң концерти болҗакды. Император театрларының шөхратлы артистиниң өз шу гүнки концертини агыр мәтәчликде, хор-хомсы яшаяң, гөзгыны гүн гөрйән бетбагт ишчи машгалаларына багышлаяндыгы барадакы хабар бүтин Харькова яйрады. Бу хабар ишчилере ганат бекледи. Концерте билет алҗак болуп дыржашян

жөвесеклериң дердинден гиң айтымда инңе гачара ер галмады. Миллет болса шол эңип дур, эңип дур. Догруданам, концерт ишчилериң рухы байрамчылыгына өврүлди. Шонуң үчинем Халк өйүнде тертип-дүзгүнө серетмеги олар өз боюнларына алдылар. Шоларың товакгасы боюнча шу гүн онуң концерти гидип дурка, Халк өйүнде полицияның гөрүнмезлигини Шаляпиниң хут өзи женап полицмейстер Бессоновдан хайыш этди. Полицмейстер атлы артистиң хайышыны шексиз канагатландыржакдыгына оны ынандырды. Өз ичинден болса: «Ери, инди муңкы нәме? Мунсыз мең аладам азмы? Озалам Май демонстрациясының өңүни нәдип алжагымы билмән отырын» дийип жибринди...

Майыл ховалы бахар агшамы гараңкырап башлады. Билет угрунда ики яна алакжаянларың арасында граждан геймли полицейлерем (женап полицмейстериң — Халк өйүнде бу гүн оларың гарасы гөрүнмез — дийип, сөз берен полицейлери), элбетде, азлык эдәнокды. Хәкимиетлериң гөвнүне шу гүнки концерт Харьковы башашак дүңдерәйжек ялыды.

Хын берйән мәрекәниң гайра четинден гелен батларына Манжура, хамала, чагалары еке гоюп гидйән энеке ялы, Оксана билен Татьянаның эллерини бири--бирине тутдурды-да:

— Мен хәзир... Сиз шу ерден гымылдайман — дийип, гөзден йитди. Сәхелче салым гечмәнкә-де, янаклары гызаран йигит гөчгүнли халда гайдып гелди.

— Ынха сизе билет, гөзеллер! Яшасын профсоюз! Арзан бахадан бердилер. Концерте ики ярым мүңе голай ишчи гелипдир. Бир мүң ишчә биледи мугт берипдирлер... Йөрүң, йөрүң, эгленмәлиң! Концертден дүшжек әхли пулы Шаляпин ишчилере эчилйәрмиш...

— Ишчилере дәл, женап Манжура, социал-демократларың гизлин гурамасына эчилйәрмиш. Большевиклере! — диен гыжалатлы сесе үчүсем ялта гаңрылды. — Эмма, гөр-де дуруң, еңлес артист бу жомартлыгына бир гүн пушман этмели болар...

Бу хайбатлы сөзлери айдан цилиндрли, ёгнас женабың йүзүни гөрүп билмән галдылар. Ол бада-бат мәрекә синип гитди. Манжура онуң ызындан түйкүрип гойберди:

— Шулар ялы геп гездирйән дейюслар бар зады

булашдырярлар. Йөрән чалтрак! Оксана, аягын аша-гына серет!

«Җенап Шаляпин революцион гурамаларың пейдасына концерт гуряр» дийип, охранное бөлүми губернатора эййәм гизлин маглумат берендир өйдүп-дагы Манжураның хәзир гөвнуне-де геленокды...

Концерт Халк өйүнде, ишчилериң яшаян Завод районында гечсе-де, партериң өңки хатарларыны хәкимиет векиллери, завод-фабрик эелери, гопбам сөвдагәрлер эеледилер. Бу гүн җенап полицмейстер Бессоновың хут өзүнинем айдым диңләси гелди. Ол биринҗи хатарда орнашды.

Перде ачылды. Яны отуз ики яшыны долдуран, сырдам бойлы, гөрмегей сыратлы, мешхур артисти гаршылан чапакларың шапырдысы узак вагтлап көшешмеди. Бирденем залың гүввүлдиси кесилди. Мылайым сесиң лабызлы овазы бүтин залың эркини эле алды.

Концерт барха гызышды. «Питерский көчесиниң угры билен...», «Үч атлы пайтун», «Бүре», «Төхмет»... Хер айдымдан соң эл чарпышмаларың довамлы толкунлары гүйчленди гитди отурды.

Шаляпини өмрүнде илкинҗи гезек диңлейән Татьяна бүтин дүнйәни унутды. Гөрәймәге, артистиң хәзир айдян айдымлары өңем таныш, телим ёла эшидилен ялыды. Хакыкатданам шейледи. Эмма хәзир шол айдымлар Татьянаның калбында илкинҗи ёла яңланды! Йөне бир яңланмагам дәл, калбыны талаңа салды! Манжура икисиниң ортасында отуран Оксананың хәли-шинди элини гысяндыгынам толгунян Татьяна дуймады.

Концерт программасының инди икинҗи бөлүми-де сабап баряр. Шол халатда халкың сөйгүли айдымларының ене бири яңланды:

...Эй, чекелиң! Эй, чекелиң!
Ене, ене, ене бирёла!
Эй, чекелиң!

Залда диварлары сарсдыран гудратлы оваздан гайры седа эшидилмеди. Бу айдым залда отуран ишчилере — барыңыз бир гүйчсүңиз, барыңыз бирлешсеңиз, биле депренсеңиз, алып чыкарсыңыз — диен ялы болды. Мегерем, толгунан йүреклерде дөрән шол дуйгының тәсири астында болмагам мүмкин, айдым гута-

ран бадына залдан, ызкы хатарларың бириндеи «Марсельеза» яңланып уграды.

Бирбада аңк-таңк болдулар. Эмма икинжи демде айдымы залам алып гөтерди, Хенизем сахнада гүлүмсирәп дуран Шаляпинем бирден томашачылара гошулды-да, хем айдым айдып, хем дирижёрлык эдип башлады. Айдым сахна билен залы хасам жебислешдирди. Манжура-да зал билен биле өр туруп, баритон сесине бат берди. Татьяна өз якын янында ене-де бир таныш сес эшидйән ялы болды.

Айдым дабаралы нотада гутарды. Ене эл чарпышдылар. Сахна гүл окладылар. Татьяна Шаляпиниң дерчирән гиң маңлайыны акжа яглыгы билен сүпүришине сын эдип, Оксананың дызыны чалажа басды:

— Ядады өйдйән...

Шол пурсатда-да галеркадан бири инче сеси билен гаты гыгырды:

— «Дубинушка»! Федор Иванович, «Дубинушка»!

Шаляпин йүзүни ашак салып, күйкерибрәк отуран пианиноча гөз айлады-да, пикире гитди. Догрусы, шейле хайыша ол (ылайта-да ишчилер аудиториясында) гарашманам дуранокды. Эмма Император театрларының артисти Шаляпин эркана-авара артист дәлди-де, ресми адамды — чиновникди. Хут шондан өтрем ол өзүниң хер бир чыкышы үчин жогап бермелиди — ислән еринде ислән айдымыны айдып йөрмәге хакы ёкды. Соңкы махалларда мазмунына биртопар тәзелик гиризилен гадымы халк айдымы «Дубинушканы» болса хәкимиетлер революцион айдым хасаплаярдылар. Догруданам, айдымың соңкы сетирлери инди гөс-гөни гозгалаңа чакылык жары ялы болуп яңланярды. Шол себәплем бу айдымы, айдалы, өзара мейлисде я ресторанда айтмак бир зат, Халк өйүнде — ишчилериң арасында айтмагам дүйбүнден башга затды. Гараз, артист йөне ерден пикире гитмеди. Бирденем ол — бу отуран бенделер мениң бейле ягдайымы нәбилсинлер — диен нетижә гелен ялы, башыны галдырды.

— «Ду-би-нушка!»

— «Ду-би-нушка!»...

Зал гөчере гелди. «Марсельеза» адамларың сөвешжең рухуна голтгы берди. Томашачыларың гөчгүнли халы бейик артистин-де калбыны гуршап алан болаллы. Ол элини галдырды:

— Зандымда менем демократ, женаплар. Дайхан оглы. Өз халкымы сөййән. Шонуң үчинем сизиң хайышыңызы мен, әлбетде, хөвес билен канагатландырян. Йөне сиз ызыны алып гөтериң!

Дым-дырслык болды. Йүреклерде ер алан ова ене-де җадылы гудрат билен яңланды. Айдымы бүтин зал тәзе бир җошгун билен алып гөтерди. Шаляпин дирижёрлыгыны довам этдирди...

Сөйгүли айдымчы сахнадан гиденсоңам, эл чарпышмаларың толкунлы шовхуны ятмады. Татьяна өз якын янында хәки таныш сеси ене-де эшитди. Ол сесиң эеси ызкы хатардан Манжураның гулагына пышырдады:

— Хәзир чыкяр.

Ызына гаңрылан Татьяна Наумы танады. Наум вели оңа бармысыңам диймеди, асла оңа тарап серетмедем. Татьяна-да йигиде сөз гатара май болмады.

Орта бойлы, кенекси гөврели, ясы маңлайлы, гара өдикли яш йигит сахнада дуйдансыз пейда болды. Татьяна Манжура тарап эгилди:

— Ким ол?

— Парижде Ленинден сапак алан большевик. Артем!

— Ёлдашлар! Шанлы хем шөхратлы гүн, зәхметкешлериң дабаралы хем доганлык гүни, пролетариатың бейик байрамы Биринҗи Май етип гелди...

Артем агзыны ачандан, зала сув сепилен ялы болды. Ол аз, эмма саз гепледи. Ол пролетарлары Биринҗи Май гүни әхлүмумы иш ташлайыш ыглан этмәге, сөвешҗең дружиналар гурмага хем-де самодержавийәнин гара гүйчлерине гаршы гөрешмек үчин ярагланмага чагырды...

Улы мәрекели зал горҗалан ары өйҗүгине дөнди. Гыкылык, чакылык. Хатда гражданн гейимли полицейлериңем кәбири өзүни танатды. Никабыны йүзүнден сыпырды.

Татьяна Артемин сахнадан хачан, нәдип, нирә сумат болaндыгынам билмән галды. Диңе сахнада ики яна ылгаян алҗыраңңы полицейлере гөзи илди. Вагыз-несихатчынын айдан сөзлеринин барына Татьяна долы дүшүнмеди. Йөне гөвшүллән гара пенжекли, гөк көйнегиниң чәкякасы хатара иликли яш йигидиң ялынлы хыҗувы, сандалың үстүнде демир сайгылаян чекя-

жиң сеси ялы яңланан зарплы сеси вели берк ядында галды. Онсоңам оны Артемиң гөзсүз батырлыгы хайран этди. Шунча мәрекәниң өңүне чыкып, самодержавийә гаршы яраглы гозгалаңа чагырян адамда, гөр, нәхили йүрек болмалы!..

Хер нәче сөз берсе-де, женап Бессонов ынжалы билмәндир. Концертден соң бирден дыкнышык-итишик болаймасын, ишчилер көсенәймесин диен этияч билен, ол Халк өйүниң мейданына атлы нөкерлерини иберипдир. Муңа жайдан шовхун билен дашарык босан томашачылар деррев дүшүндилер. Дүшүндилер, эмма, нәме үчиндир, аладачы полицмейстере миннетдар болмадылар.

Өң янларындан барян биртопар ишчиниң вехимли гүррүңини Манжура дагам эшитди.

— Янкы Артем диенлери ким-айт?

— Шоны танамаян болсаң, бизиң арамызда нә көрүң бар? Артем — бизиң иң улымыз. Харьков большевиклериниң баштутаны...

— Ай, онда иң улыңдан инди тамаңы үзәй.

— О нәмүчин?

— Эййәм гапжандырлар.

— Артеми танамаянлыгыңа инди ынанян. Оны нәче гезек гапжапдырлар! Хер сапарам ол полицияның гөзүне чөп атыпдыр. Аман сыпыпдыр... Ёк, Артем эле душеси ёк. Оны билйән. Йөне янкы айдымчымызы, Федор Ивановичи хеләк этмеселер ягшы...

— Оңа батырыныл билмезлер. Гайратлары чатмаз.

— О нәме үчин?

— Шаляпин дүнйә мешхур айдымчы. Онсоң оны нәдип зындана басжак? Айдым айтмагынам гадаган эдип билжек гүманың ёк. Руссияда айтдырмасаң, эне дашары юрда, Италия, Франция диер-де гидиберер. Оңа ниреде айданда нәме? Гайтам, дашары юртда кән газанар. Дашары юртда оны гүжак ачып гаршыларлар. Руссия самодержавиеси азатлыгы богянлыгыны ене бирёла гөркезди диерлер. Нә, шол гыжалат патыша якар өйдйәңизми?..

Кимдир бири ене-де бир зат дийди. Эмма онуң сөзи эшидилмеди. Ишчилер сага совулдылар. Гаранкылыга сиңдилер.

Татьяна тә өйлерине етйәнчәлер геплемәк гелди,

Узын гиже-де дүйш гөрүп, басырганып чыкды. Бирден айдым айдып дуран Шаляпини гөрди. Өзем өтен агшамкы Халк өйүнде дәл-де, Харьковың Вашенков мейданында. Элешан гейимли. Гиң мейданы долдурып дуран диңлейжилериң болса бары докмәде жепеклер билен беземен ханымлар. Олар, нәме үчиндир, яңсылы йылгырышып, айдымча гүлүң дерегине тылла теңңе оклаярлар...

Бирденем даражык көчелерден Артеми ковалап барян эли гылычлы полицей гөрүнди. Полицей бир өврүмде гачгагың ызындан етип, онуң депесинден гылыжыны индержек боланда, ара гызыл көйнекли, гараягыз гөзел душди. Ол Артемы пеналап, полицейиң гылыжының дессесинден япышды. Гылыжыны элинден гачыран полицей бәрсине баканда, ол Грабовскиниң поэмасындакы казак Омелько болуп чыкды. Теке гызы онуң бойнундан гужаклады...

Успенский ыбадатханасының өңи гызыл гүләлек болуп дур. Шол гүллериң ичинден бирден гедай гызжагаз чыкяр. Өзем жотдажа ак көйнекли. Аякяланач. Татьянаның өзүне мензәп дур. Чага Татьяна горка-горка якынлашяр-да, кичижик элини серйәр. Бирденем кепдерә дөнйәр-де, асмана учяр. Асуда асманда ол акжа булуда өврүлип, гөзден гайып боляр...

Татьяна тисгинип оянды. Кроватдан товсуп дүшди. Лоджа чыкды. Дашарда шабырдап, яз ягшы ягярды. Гүрсүлдейән йүрегиниң үстүнде чеп элини гоюп, ене ерине гечди. Аз салымдан иркилди. Эмма ене оңлы уклап билмеди. Булам-бужар дүйш гөрүп башлады.

ТЕЛИМ ТҮЙСЛИ ӨВҮСЙӘН ГҮЙЗ

Татьянаның кеселханадан чыканына бир хепде болуп баряр. Эмма энтегем оңлы айналып биленок. Сәхелче артык херекет этсе, ядаяр, ысгыны гачяр, дерлейәр. Доктор оңа — сизи гаршы гайталанып дурян өйкен кеселинден халас этдик — дийсе-де, межалсыз үсгүлевиги айрылып өтәгиденок. Инди энче вагтдан бәри она (Оксана габанса-да) габат гаршысындакы жайда яшаян гарып нотариусың кичи гызы хызмат эдйәр. Яңы он бәш яшан, долмуш гөврели, юмры гө-

вүсли, ёгнас балдырлы, еке өрүмли ёгнас сары сачлы, геплемсек гызын чаласынлыгы, галдавлыгы Татьянаны хайран галдыряр. Ол гүнүң довамында какасының контора ишлерине-де көмек берип гелмәге етишйәр. Үстесине-де онуң шейле бир дили сүйжи! Шо яшы билен шейле ширин сөзлери нирeден тапярка диййәрсиң. Хачан гөрсең, гәвүшәп йөрен бу ыхласлы «локгажәның» өз дердини еңледйәнлигине Татьянаның гөзи етип дур...

Эйсем-де болса, узага чекмедик агыр нәхошлук Татьянаның рухуны сындырып билмеди. Умуман, бәшинҗи йылың бахар шемалы онуң хыҗувлы калбында тәзе өвүшгинлер, тәзе толкунлар дөретди. Шол толкунлар бир батланды, бир песелди. Москвада, өз гутаран институтында клас беемчисиниң шәгирди болуп ишлән махалындакы дуйгулары калбында, нәме үчиндир, янадан гайталанды. Шол махалкы ялы, енә-де гөвни гиң герими күйседи! Бәшинҗи йылың бахар шемалы Татьянаның аң-дүшүнҗесинде, дурмуша гарайшында, гөзъетиминде кән өзгеришликлер дөретди. Шейле-де болса, шол шемал оны Наумдыр Манжура дагының акымына гошуп билмеди. Ырга паяпылдан гечмәге горкян көрпе ялы, ол хер сапар гайра тесди.

Бәшинҗи йылың бахар шемалы шейдип шовлап гечди. Инди болса белент дарагтлар саралан япракларыны сечеләп дурлар. Гаралян булутлы, гыңыр гүйз шемалы гүнде телим түйсли өвүсйәр. Руссияда революцион вулканың дөммек ховпы артяндыгы барадакы хышы-вышы инди адатча диңе өз овнук шахсы бәхбитлерини арап, җемгыетиң дурмушындан, җемгыетчилик дүнйәгарайшындан дашда дурян адамларың арасында-да хәли-шинди гайталаняр. Иш ташлаянларың, денизчилериң китүвли питнелериниң, дайханларың көшешмейән гозгалаңларының көпелйәндиги хакындакы хабарлар газет сахыпаларындан дүшенок. Гөзе гөрүнмейән бөвединң барха чишйәндиги дуюляр. Ол бөвединң нә вагт, нирeде, нәхили бөвсүлжекдигини Татьяна, элбетде, гөз өңүне гетирип биленок. Йөне Манжура дагының соңкы махалларда ондан гача дуряндыклары Татьяныны иңкисе гидерйәр. Онуң шейле говы ёлдашларының гөзүнден дүшеси, ынамындан гачасы геленок!

Соңкы махалларда Татьянаның рухы дүнйәсинде

ене-де бир тәзелик йүзе чыкды. Грабовскиниң гара гөзли гахрыманының образы Татьянаның көлегесине өврүлди. Адатың гурбаны болан теке гызының эдерменлиги барада ол отурса-турса ойланды. Өз хәсиетинде шол мердана сәхра гызына меңзешлик тапжак болды. Хер сапарам өз гөзлегине өзи янсылы йылгырды. Ол икисиниң арасында ер билен гөк ялы тапавут бар ахыры! Эйсем-де болса, Родионың совгат берен гызыл көйнегинденем шол гызың ысы гелйән ялы болды дурды...

Эли сүйтли чүйшели Татьяна гапыдан гирип-гирмәнкә, Оксананың тукат сеси эшидилди:

— Нәме гапыны какан болуп дурсуң, Тань? Гирибер! Гир ахыры!

Ол гөк одеял өртүлен демир кровадың үстүнде бәбегини эмдирип отырды.

— Гижә галайдым өйдйән, Ксана? Локгажам эгленәйди. Дүкан яңы ачылыпдыр. Отур! Отур! Өзүм...

— Тань! — Оксананың балкылдаян гөзлеринде хасратлы үнжи шөхлеленди. — Өтен агшамдан бәри сүйдүм кесилди. Инди нәдеркәм?

Сүйт гайнатмага башлан Татьяна ослагсыз бела учран жорасына нәме дийжегинем билмеди. Бу беланың көрүгиниң элхенч нерв сарсгынлыгындандыгына Татьяна сәхелче-де шүбхеленмеди. Манжураның йитчрим боланына инди ики гүн болды. Хич ким хич зат биленок. Оксана дәлилик хетдине етди. Бармадык, сорамадык гапысы галмады. Яшы кепемейән гоюн гөзлериниң елленен габаклары хәзирем пөкгерип дур.

Оксана жорасының седасыз совалына дүшүнди.

— Ёк, Тань, хич хили хабар ёк... Яныжа Дригайло аяк үстүнден гелип гитди. Гөвүнлик берди. Вах, маңа гөвүнлик нәмә герек?!

— Биринжи гезек йитенок ол, Ксана. Ене-де бир ерден чыкар. Сүйдүцем дүзелер... Сашажыгы хор этмерис. Өзүңи хорлама. — Татьяна жорасының бәбегини усул билен гужагындан алды. Поссүжак янагындан өпди. — Пәлван йигит болуп етишер эртс. Шейле герек, Саша? Ана, гөрйәмиң, йылгыряр...

— Дригайло саңа салам айтды. Зерур юмшумыз бар, өзүм тапарын дийди... Вах, ол кечжал ыңдармалар тә бары тутулынча, тоба эджек дәллер. Сен бир

инди дашрак дур олардан, Таня. Мен оваррам... Гола душмедик болса, ягшы...

— Душсе-де, сыпар. Бейдип өзүңи хорлама. Ханы йөр! Локгажам борщ биширйәр... Менем шу хепде ише чыкайсам әхтимал...

Татьянаның чак эдиши ялам болды. Өзи ише чыкды. Ерден дөмен ялы болуп, өтен агшам Манжура-да бир ерден зомпа чыкды. Аялының шатлык билен игенч гатышыклы соваллары ол кемаллы җогап бермеди. Торсужак оглуны гуҗагына алып, аялынам саг дызына мүндүрип, шол гүлүмсиреди отурды. «Гойсана, гойсана, Ксюша, полиция мени башына япсынмы? Полиция билен биз бирчак достлашдык. Бу сапар мен Гара деңзин кенарына гезеленже гидип гелдим...»

Довул-ховсаласы гүнбе-гүнден артян хәзирки дартгынлы ягдайда Манжураның Гара деңзин кенарына гитмежегине Оксананың-да, элбетде, акылы чатяр. Асла ол о барада ойланыбам дурмады. Адамсының аман гайдып гелмеги она әхли әлеми ятдан чыкартды...

Татьяна окув гутаран бадына эгленмән өе гайтды. Хова бу гүн гүйз гүнүне меңзәнок: майыл, мылакатлы. Шейле-де болса, ёлда оны эрбет үсгүлевүк тутды. Скобелев мейданында Татьяна конкадан дүшди. Бирселлем непесими дүрсәйин диен карара гелди.

Умуман, өйлерине гаты якын болмаса-да, ол Скобелев мейданында дынч алмагы халаярды. Көпленжем атлы «ак генералың» гранит ядыгәрлигиниң габат гаршысындакы узын отургычда орнашып, өз дурмушы барада ойланмагы говы гөрйәрди. Дем-дынч алмага нәме үчин онуң галапын шу ере гелйәнлигиниң себәбини сорасалар, Татьяна җогап тапҗагам дәл. Йөне вели шу гүнем шол эндигине эерди. Узын отургычда орнашып, элиндәки газети бир эйлесине, бир бейлесине агдарды.

Шол махал аллеядан адажа йөрәп гелйән инчеден узын бойлы, зыбрым ак гейимли, сарымтыл цилиндрли, эли хасалы женабы гөрди. Сарымтыл цилиндрли женап Татьянаның деңинден гечип гидиберҗек ялы этди-де, бирден эдил онуң орнашан отургыжының янында аяк чекди Чокга сакгаллы, гөзи пенснели, эли хасалы женабы Татьяна доктора меңзетди. Ол,

гемындан, кырк яшларындады. Доктора мензеш же-ниң сынчыйычылыклы дылымсырап, цилиндрини ёка-рак галдырды:

— Ыгтыяр эдиң, мадам, менем шу отургычда бир-салым дынч алайын!

— Сильву пле![1]

— Мерси, мадам! — Отурып-отурманка-да, ол: — Гөрүң, бу гүн хова нәхили мылайым! — дийди.

— Жана якымлы хова.

— Шу ховаданам нәгиле болянлар бар-да!

— Ким олар?

— Пентем адамлар. Туркана гарамаяклар.

— Олар ховадан дәл-де, дадысыз дурмушдан нә-гиле боляп болаймасынлар?

— Дурмушдан нәме үчин нәгиле олар? Ёксул га-рыбрак яшаяр, барлы бай яшаяр. Хер кесиң өз рыс-галы бар. Шоңа-да кайыл болмалы.

— Хер киминем нәме док яшасы гелйәр-дә.

— О догры. Йөне социал-демократлар туркана га-рамаяклара яман ёл салгы берйәлер. Олар ишчи би-лен дайхандан өзге гатлаклары пислейәлер. Әхли за-дың эеси шолар болмалы диййәлер. Эйсем нәме бей-леки гатлакларың адамлары надан ишчи-дайханча ёк-мы? Меселем, сиз, мен, айдалы, министрлер, алымлар, чиновниклер, артистлер, эмелдарлар... Нәме үчин бизи урмалы, гырмалы, таламалы? Дине док яшаянлыгы-мыз үчинми? Иш башарянлыгымыз үчинми? Я худа-йың бизе берен рысгалы үчинми?

— Ёк.

— Онда нәме үчин, Татьяна Михайловна?

Татьяна ынжалыксыз гобсунды. Доктора мензеш женабың чала йыршарян солгун йүзүне чиңерилди.

— Пардон, сиз мениң адымы ниреден билйәңиз, сударыня?

Доктор сыпатлы нәтаныш элиндәки хасасыны Ско-белевиң илыгралиине тарап үзәтды. Чокга сакгалы-ның ужам шол тарапа гөнелди.

— Руссияның шохраты хем гуванжы! Рус топра-гында «ак генералың» хатырасына сежде этмейән ва-танчы бармы?! Менем шоларың бири! Элбетде, онуң

---

[1] Баш үстүне! (французча).

вебересине-де хормат гоймак бизин боржумыз, Татьяна Михайловна.

— Сиз ким боларсыңыз?

Доктор сыпатлы нәтаныш гурсак жубусинден чыкаран шахадатнамасының гатыны ачды-да, Татьяна узатды, йыршарды.

— Мен сизи гораян перишде, княгиня.

— Ах, шей дийсеңизләң! А мен сизи докторсыңыз өйтдүм.

— Сизин үчин, мен, догруданам, доктор, Татьяна Михайловна. Сизи халас этжек болян.

— Кимден? Нәмеден?

— Ёканчлы беладан, княгиня.

Эсли вагтлап хич хайсындан сес чыкмады. Горкы гатышыклы гахар Татьянаның калбыны гуршап алды.

— Кә адам ассырынлык билен эдйән ишини кеседен хич ким гөрмейәндир өйдйәр. Бу чакың мең ялы йөнтем адамлар барада деграм болмагы мүмкин, Татьяна Михайловна. Эмма пәхим-пайхаслы адамлар вели сынчы болярлар, онуң хемме херекетини кеседен гөрүп дурлар... Сизиң достлашан я-да достлашжак болян адамларыңыз сизиң дүнйәңизиң адамлары дәл, княгиня. Оны сизе женап Скворцовам айдыпдыр... Ол анха, инди өзбашына завод ачжак болуп йөр.

— Онуң өз ёлы бар. Ол мая топлаяр.

— Шондан говам ёл болармы?! Сиз кимиң тарапыны чалжак боляңыз, княгиня? Кимден өтри жаныңызы якжак боляңыз? Шол эмгенмән, ялланжак, бол-телкиликде, мес яшажак болян шеррай аракхор ишчилерден өтрүми? Я-да яны ерден галмаян надан мужиклерден өтрүми? Дурмушы нәдип говуландырмагың ёлуны олар нireden билсинлер?! Эйсем шолар сизиң ялы овадан, яш, атлы княгиняның небсини агырданына я-да жаныны яканына дегйәрми? Оларың шиндики булагайлыклары оңлулыга элтмез. Соңы ганлы чакнышыга язар. — Доктор сыпатлы жансыз нәмедир бир ватлары ятлап, пикире гитди. Татьяна болса — маңа айдян сөзлерини бу женап, мегерем, өңүнден ят беклэп гелен боларлы — дийип ойланды. — Сиз, белки, билйән дәлсиңиз, княгиня. Бирмахаллар Харьковда халкчылар диенем бир бела дөреди. Ахыры өзлери өз ялңышларына дүшүндилер, хәкимиетлер билен ылалашдылар... Ана, генералың чигнине гуш гонды. Багт

... ! Сизи ядатдым өйдйән, Татьяна Михайловна! ... усы, мен бу йүрекдеш сөхбете чеме гөзләп, кән ... идым... Сиз барада бизин өрән говы пикиримиз ... Сизи бийнжалык этмегем исләмизок. Йөне... — ... дымды. Хасасынын ужы билен ер дырмала... Өз бәхбидиңиз үчин, бизе кәбир бабатда көмек бериңизи хайыш эдйәрис. — Татьяна сесини чыкармады. — Ёк, ёк, диңе сизиң бәхбидиңизем дәл, жемгыетиң бәхбиди үчин, княгиня. — Татьяна дыммагыны довам этди. Агент пенснесини гөзүнден айырды-да, сөхбетдешиние илкинжи ёла диканлап серетди. Онуң кирпиксиз гөзүнин ичинден гечип барян назары Татьянаның инини жүмшүлдетди. — Көмек эдермисиңиз?

— Мен жемгыете бәхбитли ише көмек этмекден гачян адам дәл.

— Ине, мунының боля! Сизиң мертебәнизе мынасып сөз!.. Сизиң Манжура билен гүнде диен ялы душушяныңызы билйәс...

— Манжура меңгоңшым...

— Ёк, хәзир бизи Манжура гызыкландыранок. Оны биз бирчак капаса салнан бедене хасаплаярыс... Онсоңам бир зады ядыңыздан чыкармаң, Татьяна Михайловна, сизиң дурмушыңыз бизе оңат мәлим... Хәзир бизи Манжураның үлпети, гачгак студент Наум гызыкландыряр... Сиз оны оңат танаярсыңыз ахыры?!

— Ядыма дүшенок.

— Бейле дәл болаймасын?

Доктора меңзеш агент ене-де эсли гепледи. Студентлери аздырян шол бихепбе Наумың икинжи мәйда университетиң багында болан митингде полицияның пенжесинден ужыз сыпандыгыны, шол гиже-де нирәдир бир ере сумат боландыгыны айдып берди.

— Сиз нә шейле эмелсизми? Бир гачгак студенти гола салып билмән йөрмүсиңиз? Икинжи майдан бәри ярым йыл болуп баряр ахыры!

— Эйсем онда оны танаян экениңиз-дә?

— Танамок. Белки, студент үйшмелеңлеринде гөрен болмагым мүмкин. Эмма өзүни танамок...

Сабры гачан жансызың йүзи үйтгеди. Шонда-да ол гахарыны өз ичинде сакламагы башарды. Чалажа йылжарып, Татьянаның кесирлиги, хамала, оңа хич хили тәсир этмейән ялы гепледи:

— Саг болуң онда, Татьяна Михайловна! Мен гит-

дим. Жуда зерур болсаңыз, белки, чагырарыс. Йөне онат ойланмагы мен сизе маслахат берйән. Сиз асыллы машгалада тербие алан адам. Онсоңам охранное отделениеде сизиң садык гулуңызын бардыгыны унутман. Мен сизи гораян перишде. Адью!

Ол чала эпилип, цилиндрини ёкарык галдырды-да, ювашлык билен йөрәп гитди. Бирнәче әдим йөрәнсоңам, бирден ызына гаңрылды, гуне ялпылдаян хасасыны Скобелевиң ядыгәрлигине тарап узадып, Татьяна гөз айлады. Шол адамың сарпалы хатырасыны унудаймагын диен ялы ышарат этди...

Доктор сыпатлы жансыз өзүнден араны ачан бадына Татьянаның ысгыны гачды. Бейле бела ол өмрүнде илкинжи гезек учрады. Йөне Татьяна бир бабатда ялңышярды. «Сизиң садык гулуңызын бардыгыны унутман» диен нәтаныш йөнекей бир жансыз дәлди, ол жандармерияның хас улурак гыргысыды. Ол апатлы дузакдан сыпды. Сыпдымыкабери? Хер халда, хәзир-ә сыпды. «Жуда зерур болсаңыз, белки, чагырарыс» ...Эйсем йөне гезип йөрен адамы ислән махалы чагырыбермәге охран бөлүминиң хукугы бармыка? Шу гүне ченли Татьяна хачан, нирә ислесе, гөзсүз батырлык эдип, барыберйәрди. Бири оны ызарлаяндыр өйдүп, галапың гөвнүне-де геленокды. Хәзир вели бейле дәлдигине дүшүнди. Өзүниң гөз астына алнандыгына аны етди. Эйсем-де болса, ол хәзир-ә гапана дүшмеди. Аман сыпды...

Мундан бейләк өзүни жандармерияның ызарлажакдыгына вели Татьяна инди шүбхеленмейәр. Бирденем йылгырды. Бу ачыш оны горкузмады, гайтам, бирхили гылавландырды. Эгер оны элинден иш гелйән адам хөкмүнде ызарлаян болсалар, диймек, ол герекли адам! Калбында тәзе хыжув галкынды. Горкулы сөхбетдешиниң гиден тарапына ене бирёла гөз айлап, Татьяна гөни өйлерине бакан йөнелди. Өйүне гелибем, ысгынсыз халда кровадында сүйнди. Сәхелче салымданам үшүдип башлады.

Бу сапар Татьянаның нәхошлугы узага чекди. Гыздырды. Үшүтди. Хер гиже диен ялы бири-бириндең гең, гәсин дүйш гөрүп чыкды...

Дүйшүнде Манжура габат гелйәр. Ол Татьяныны

ерт гаяның гырасына элтйәр-де: «Бөк шу ерден!» диййәр. «Нирә?» «Гэреңокмы, өңде эпет деңиз чырпынып ятыр. Дурмуш деңзи шол. Бөк ичине ,горкмаҗа!» «Горкян, Манжура». «Нәмеден горкяң?» «Гарпышык-гырлышыкдан горкян, Манжура...»

Татьяна тисгинип ояняр Соң узак вагтлап уклап билмән, петиге середип, аркан ятышына өз булашык дүйшлерини ёрҗак боляр. Арман, хич хили маны чыкарып билмән, ахыры межалсыз халда ене иркилйәр. Эртеси агшам ене тәзе дүйшлер гөрйәр...

Эгрем-буграм болуп, улы обанын илерсинден акып ятан деряның гүзери гызыл гүләлек болуп дур. Шол лалезарлыгын ичинден бирден гедай гызҗагаз чыкяр. Шол Успенский ыбадатханасынын өңүнде гөрен иглиже гызы! Өзем жотдажа ак көйнекли. Аякяланач, Татьянанын өзүне меңзәп дуран эйжежик начар. Чага сырдам бойлы гайыңлардан сайланып, Татьяна горка-горка якынлашяр-да, кичижик элини серйәр. Гөзүнден яш пайраяр. Бирденем кепдерә дөнүп, асмана учяр Асуда асманда акҗа булуда өврүлип, гөзден гайып боляр...

Ене бир гиҗе Татьяна аңырсына гөз етмейән ымгыр чөлүң ичинде гөм-гөк салгым гөрйәр. Салгым оңа якынлашдыгыча гызаряр. Бирденем ол теке гызыла өврүлйәр. Ябаны чөлүң ичинде ол батыр казак Омельконын дәл-де, Татьянаның якасындан аслышяр: «Уям, мәхрибан илдешим, Таня җан! Халас эт мени!..» Шол пурсатда-да бир ерден Татьянаның сөйгүли «Мираҗы» пейда боляр. Татьяна начар илдешини ата мүндүрйәр. Ат ганат ачяр. Ябаны чөл Яуза дерясының кенарындакы Лефортово токайлыгына дөнйәр...

Шейле булам-буҗар дуйшлериң соңы гелмеди. Хер сапар басырганып оянанда-да, Татьяна өз башуҗунда седасыз отуран Оксананы я-да нотариусың иркилйән токарҗа гызыны гөрйәр...

Татьяна октябрь айынын ахырында аяга галды. Шонданам Крыма гитди. Гара деңзиң кенарында бир айлап гымыз ичди. Симеизден Оксана ызлы-ызына хат язды. Эмма өзи шондан соң Харькова гайдып гелмеди.

ГЫЗЫЛ КӨЙНЕК

Татьяна хер бир дабанына тени өвренишен отагының гиң пенжиресинден дашарык середип дур. Дашарда гар ягяр, чакыр шемал шувлаяр. Асман гөркенок. Пенжирәниң габат гаршысында узалып гидйән даражык көчәниң чеп бурчундакы бутхананың депеси чишли гүммези эййәм агарыпдыр. Энче йыл шондан озалкысы ялы, бу гүнем гүммезиң гершинде гаргалар гаймалашярлар.

Хава, дашарда гар ягяр. Татьяна гары говы гөрйәр. Гөвнүне болмаса, хер гезек гар яганда дүнйә тәзеленйән, шәхерем тәзе, пәкизе лыбас геййән ялы боляр. Эмма бу гүн гар онда бейле дуйгы дөреденок. Гар оны шундан энче йыл озал, онуң он алты яшының долан гүнүнде бегендириши ялы бегендиренок. Пенжирәниң айнасыны дырнажаклаян шемалың шуввулдысы-да Моцартың ноктюрнына дәл-де, ач мөжегиң уввулдысына меңзейәр...

Татьянаның Москва гайдып гелели бәри инди ики хепде болуп баряр. Ол өңки Москвасына, өңки ләлик дурмушына гайдып гелендирин өйтди. Эмма гечен ики хепде онуң өз чакының гаты ялңышдыгына гөз етиртди.

Москва гелип, отлудан душен бадына оны багрына басан гаррыжа энекеси: «Вах, бикәм, эзиз балам, бимахал чагы, гаты бимахал чагы гелдиң» дийип хамсыкды. «Нәме үчин, Белли?!» Момбелли жогап бермеди. Экипажа мүненсоңларам Татьяна өз совалыны эржеллик билен гайталады. Тә өйлерине етйәнчәлер, узакдан гелен бикесиниң чигнини, сачыны сыпалап Момбелли бир гүлди, бир аглады. Каретаның узынсов пенжиресиниң гөгүмтил тутусыны сырып, гыбырдылы көчелере небсевүр сын эдйән Татьянаның ахыры сабры гачды. «Москва нәме болды, энекәм?» «Москва от ичинде, гызым! Москва от ичинде. Таңрының өзи горасын, кыямат гопяр».

Өе гелеэсоңларам ыхласлы кемпир «Татьяна-Несмеянасының» төверегинде ик ялы пырланды. Өйде ол Татьяна кән затлар барада өз билшиче үзлем-саплам гүррүң берди. Ишчилериң, асла, әхли гарамаягың өз хожайынларына, оларың Алы Хезретлери патышаның хут өзүне гаршы гозгалаң турузяндыкларыны, Кудринский мейданындакы базара баранда питнечилериң по-

линия билен чакнышыгыны өз гөзи билен гөрендигини гкән екән айдып берди. «Дүнйә дүндерилжек, бикәм. Дүнйә дүндерилжек. Не худайың газабындан горкярлар, не гудратлы патышаны сылаярлар».

Москвадакы дыгысыз башагайлыгы Татьянаның өзем инди ики хепдеден бәри гөрйәр. Гөрйәр, эмма хәзирки ёвуз ягдайда өзүнин нәме этжегини, нирә баш уржагыны биленок. Шол себәплем йүреги ене көне достларыны — Денис Батурини, Бодисконы күйсейәр. Шолар барыны билйәндир дийип, чак эдйәр. Эмма олары инди нireден тапжак?

Хава, инди Татьянанын өңки Москвасам, өңки дурмушам, өңки достларам ёк. Догрусы, инди онун өзем өңки Татьяна дәл. Бир вагткы шовхунлы особняк-да инди ичини гысдыряр. Гум-гуклук. Инди бу улы особнякда диңе Натали дайзасы, Момбелли, агсак атбакар Пантелеймон билен халыс күйкерен, сакав багбан Самсон яшаяр. Бу өзгеришликлер-ә бейледе дурсун, хатда хәзирки ягып дуран гарам Татьянаның гөзүне гөгүмтил-ак дәл-де, гарамтыл, тикенли болуп гөрүнйәр. Умуман, Татьянаның гөвнүне болмаса, Москва гайдып гелели бәри гөзе гөрүнмейән бир шумлук онуң сөбүгине дүшүп йөрен ялы. Бу вехимли дуйгы она гиже-де ынжалык беренок.

«Москва от ичинде... Дүнйә дүндерилжек, бикәм. Дүнйә дүндерилжек...» Бичәре кемпирин йүреги ярылайжак боляр. Татьянадан далда гөзлейәр. Татьянаның өзи кимден далда гөзлесин?! Татьянаның өзүниң хәзир хич затдан башы чыканок ахыры! Тютчевиң гошгусы ядына дүшди. Додаклары чала пышырдады:

Руссия акыл билен дүшүнәймек кын,
Аршын билен өлчеҗек болман бидерек,
Онуң өзүне махсус дуркы-айратын,
Руссия диңе бир ы н а н м а к герек...

— Эзизим, бикәм, кофей тайын!

Татьяна ызына өврүлди. Ич ишикде пейда болан ак өңлүкли Полина Ивановна Момбеллиниң, мәхрибан энекеси Беллиниң губарлашан мавы гөзлерине дыкгат билен серетди. Гөр, бичәре сәхелче йылда нәхили өзгерипдир! Бойы өңкүсинденем келтелен ялы, дыкызжа гөвреси гуран лимона дөнүпдир, чигинлери чөкүпдир. Гасын басан гиң маңлайы хас-да түңнерипдир, тегe-

лек йүзи гавун ялы торлапдыр. Диңе мавы гөзлериниң мәхирли назары үйтгемәндир! Татьянанын хәзир барагада, онуң элинден, келтежик бармаклы, чаласын, ишевүр элинден, гүлүмсирейән горлы йүзүңден огшасы, сыпаласы гелди. Эмма эҗизләп, агларын өйдүп, өзуни зордан саклады.

— Мерси, мәхрибаным! Хәзир барян...

Чагалык хем етгинҗеклик йылларында, соңра институтда окаярка-да Татьянанын гөзлеги екеликди. «Гамгын гөзли Светаныңам» хәсиети шейледи. Ядына дүшйәр, ол икиси институтың саялы аллеясындакы әпет гайыңын астындакы узын отургычда энче вагтың довамында бири-бирине екеҗе сөзем айтман, отурып билйәрди. Херси өз ой-пикирине гүмра болярды. Диңе соңкы йылларда Татьяна көпчүлиге өвренишди. Инди екелик онуң ичини гысдыряр. Шу чола, тукат особнякда ене-де гөчгүнли яшларың шовхунлы җеделини эшидеси гелйәр...

Татьянаның дуйдансыз гайдып гелмегини княгиня Наталья Владимировна гатыбир геңем гөрүп дурмады. Чүнки княгиня хөчҗет гызың махал-махал хокга чыкарянлыгына онуң чагалыгындан бәри белетди. Эйсем-де болса, өзүниң гайдып геленине Натали дайзасының нәхили гарандыгыны — бегенендигини я гынанандыгыны — Татьяна шу гүне ченли долы айыклап биленок. Белки, Момбелли ялы, онуңам «бимахал чагы гелдиң, гызым» диййән болмагам мүмкин. Харькова сейрек гелйән хатларында дайзасы — сени гаты гөресимиз гелйәр — дийип гадырсыраярды. Йөне, Татьянанын гөвнүне болмаса, дайзасы оны шу сапар гөвүнсиз гуҗаклан ялы болды. Ким билйәр, белки-де, бейле-де дәлдир. Белки, Татьянаның йүрегине шейтан мүңкүрлик дуйгусыны аралашдырандыр?

Момбеллиниң вели шол өңки болшы. Гирсе-чыкса, ширин дили дүр дөкйәр. «Мениң тайсыз, бикәм. Мениң мәхрибаным! Гөр, сен нәхили гөрк ачыпсың!..» Гараз, ол Татьяна-Несмеянасының дашында пелесаң уряр, сыпынса, Татьянаның янына гелйәр, геплейәр, гөвүнлик берйәр, чигнинден, сачындан сыпалаяр. Татьяна бу мәхирли йүреге нәхили ягшылык билен җогап берҗегинем билмән, гызаряр, алҗыраяр.

Илкинжи агшамлар Натали дайзасы Татьянаны өз янындан хич яңа гойбермеди. Гугарып галан бу улы особнякда дайзасынын халыс екесирәндигини Татьяна онун хер бир сөзунден аңды. Олар пешенели безеги көнелишен мыхманханада, гырмызы махмалы гөвшүлләң юмшак курсуде орнашып, гиҗәниң бир махалына ченли икичәк гурлешип отурдылар. Шелпели люстраны-да якмадылар. Бурунч шемданда яняң шемлериң ышыгы билен оңдулар.

Дайзасы Москвада мөвч урян «булагайлыклардан» вейренди.

— Мен хич зада душүнемок, Таня. Шум хабарлар думлы-душдан эшидилип дур. Горкымдан газет окамамам гойдум. Нәхили душнуксиз замана болды би?! Эй, таңрым! Чыкан ериң гох, гыкылык, митинг, демонстрация. Гәби азан гарамаяк гүнде бир хокга чыкаряр. Бу нәме болдугы? Бу нәмәниң аламаты? Шәхере чыкмага-да горкян, Таня җан. Графиня Орлова Крыма гөчүп гитди... Хол гүн зерур ишим чыкып, гелнеҗемин янына гидип гелдим. Вуай ву[1], энче көчеден әврүм берип гечмели болдук. Шейле, гөгерчиним! Питнечилер хырын-дыкын. Башымыздан беланы худайың әзи соваверсин! Сретенкада, Арбатда, Плющихеде, Цветной бульварда, эдил өз якын янымызда — Малая Бронныда, гараз, чар тарапда демонстрация гуряр-лар... — Княгиня сөзүне дынгы берди. Татьянаның гашы чытылан йүзүне дыкгат билен серетди. Узакдан гелен гызы ченденаша горкузандырын өйдүп, ховсала душди. — Худай барыны дүзедер, Таня. Белки, жуда мен вйдышым ялам дәлсе дәлдир. Белки, мен — горкана гоша гөрнер—эдйәндирин. Ич чайыңы, ич!.. Сени динлемегин дерегине өзүм янрап отырын.

Татьянаның болса гүрләси геленок. Ол дайзасының айдан затларындан маны чыкарҗак боляр. Харьковда гөрен вакаларынын Москвада-да гайталаняндыгына гең галяр.

Шейдип олар агшамлар кофедир чайың башында икичәк гүрлешдилер. Эмма хич хайсам бири-бирине йүрегини ачмады. Бир агшам Татьяна мыхманхана гиренде, дайзасы оны ериндеи туруп гаршылады. Элиндәки телеграмманы узатды.

---

1 Гез өңүне гетирйәрмиң? (французча).

— Икимизи Петербурга мыхман чагырярлар... Лондондан гелипдирлер...

Кагызы гербли телеграмма Аделинаданды. Татьянаның йүзи ягтылды. Жаханкешде жорасының шадыян сеси гулагына гелди.

— Гидйәсми, эйжежик гумрым?

Ах, ол Аделинаның дәл-де, эжесиниң сеси экени!

— О, ма шер тант![1] Аданы гаты гөресим гелйәр. Онсонам Эрмитажы... Айтсана, дайза, хий, Ада икимизин достларымыздан гелип-гидйән ёкмы?

— Кәте шол китапхон гөрүнйәр.

— Хайсы китапхон?

— Чыпар. Фон дер Нудельман-Кранкериң оглы — Бодиско.

— Ниреде гуллук эдйәр ол?

— Гуллук этсе, китап окармыды? Дагы эдере иш тапмансоң. китабы элинден душүрмән, сөведеңләп йөрдә! Өзүң белет ахыры, ол бадыхова пелсепә өкде... Йөне мен шол йигидиң садалыгыны халаян. Дайың арадан чыканда-да хызмат барыны этди. Какасынам алып гелди. Әхли ерде өңе дүшдүлер...

Татьянаның йүзи ене гамашды. Натали дайзасының адамсының доганогланы, отставкадакы полковник Тихон Демидович Буслаев оны дийсең говы гөрйәрди.

Онун патасына гелип билмәнлигине Татьяна хенизем ахмыр эдйәр. Дайысының арадан чыканлыгы барадакы телеграмманы аланда онуң өзем дүмевләп ятырды... Москва гелен гүнүнин эртеси ол дайзасы хем Момбелли билен Ваганьков гонамчылыгына гидип, дайысының дашы демир айманчалы мазарына гул гоюп гайтды

— Ах, мәхрибаным, хемме зат өз ислегиң ялы болуп дурмы?! — Княгиняның гоянсы сесинде чәксиз тукатлык дуюлды. — Яшасаң, эрте билерсиң, гөвүн ислегиң бир зат, хакыкы дурмуш болса башга бир зат боляр. Бендеси чак эдйәр, худай хак эдйәр дийипдирлер. Яталы инди, мәхирлим. Эртирем ёл шайыны тутуп угралы. Мениңем Тенечири гаты гөресим гелйәр!

— Менем эртир Бодисканы гөзлежек.

— Хош онда! Гижәң рахат болсун!

— Мерси, ма тант! Гижән рахат болсун!

---

[1] Элбетде, жана-жан дайзам! (французча).

...Ёк, дайзасы оны гаршыланда гөвүнсиз гужакландыр өйдүп, Татьяна, мегерем, ялңышяр. Ол йөне өз гөвнүне гелəен боларлы. Хич хачанам дайзасы оңа игенмез.

Бу мəхирли адамлардан нəгиле болара Татьянаның хакы ёк. Инди ол муна хасам говы дүшүнйəр. Хоссарлык эдип билдилер. Дүнйəде эне-ата мəхринден пəкизе, гаразсыз сөйгиниң ёкдугыны Татьяна инди оңат билйəр. Эне-ата перзенди чөлүң — сувы, өсүмлигиң — Гүни сөйши ялы сөййəр. Бүргүдиң өз ганатындан кирей ислемейши ялы, эне-ата-да зүрядыны хич бир муздсуз сөййəр. Арман, ол сөйги Татьяна несип этмеди. Татьяна эне-ата сөйгүсиниң мəхрини гөрмеди. Эйсем-де болса, ол асыллы ховандарларың элине дүшди. Олар сəхра гызыны гайры саймадылар. Ким билйəр, белки, шол ёвуз гүнде, ганлы-гарпышыклы галада ол рехимдар солдат Родиона душмадык болса, графиня Елизавета Дмитриевна билен генерал Скобелев дадына етишмедик болса, етим гызың ыкбалы нəхили боларды? Ол ниреде, нəхили яшарды? Ким боларды? Алла билсин!.. Натали дайзасына гылдан агыр сөз диймəге я ондан гөвни галмага Татьянаның баханасы-хакы ёк.

Хəли-хəзире ченлем өзүниң кыяматлык атасы генерал Скобелевиң өмүрлик багышлан мирасының хем-де кыяматлык энелиги княгиня Елизавета Дмитриевнаның довамлы мадды голдавының хасабына яшап йөрендигини Татьяна ядындан чыкаранок ахыры! Ыкбал оны нирə экитсе-де, бу өе, бу адамлара перзент миннетдарлыгының дуйгусы Татьянаның йүрегинде хич хачан кемелмез. Эйсем ыкбал оны инди нирə экидип билер?..

Татьянаның непис бармаклары клавишден клавише товсакласа-да, саз онуң хəзир рухуны гөтермеди. Ол хайсыдыр бир ноктюрны иргинсиз гайталап отуранлыгыны-да дуймады. Эгер хемише шадыян мугаллымасы синьорина Изабетта хəзир онуң янында болса: «Аллегро, гара гөзлим, аллегро!» дийип сачындан чекерди...

Ол еринден туранда гаршысында сəгинип дуран дайзасының балкылдаян гөзлерини гөрди. Татьяна «Нəме үчин дайзам о б а р а д а менден хич зат соранокка — дийип ойланды. — Я дердини гозгамайын диййəрмикə?»

— Нәме, сен ятмага гитмединми?
— Укым геленок, дайза.
— Хич зады гайгы этме, эйҗеҗик гумрым!..

Эртирлик эдиненсонлар, Татьяна Бодисконың гөзлегине чыкҗакдыгыны мәлим эдип, еринден турды. Дайзасының — Пантелеймон билен гит — диен теклибинден ол чурт-кесик боюн гачырды. Момбелли оны дервезәниң агзына ченли угратды. Дервезә етенлеринде Татьяна энекесиниң элинден тутды:

— Белли, эйсем онда Родион мен гиделим бәри бир гезегем гелмедими?

— Гелмеди, бикәм.

— Хатам язмадымы?

— Вах, мениң мәхрибан гумрым, мужик нә хат язямы?!. Кән эгленмегин! Көчеде үйшмелен гөрсең, совлуп гечгин!

Трамвайдан трамвая гечип, Татьяна узын гүнләп шовхунлы шәхери гезди. Ахырда-да банкчының чыпар оглуны тапмады. Оларың өйлериндәки хызматкәр аччла дөрт сөзден ыбарат хат гоюп гайтды: «Мен саңа гарашян. Таня.»

Татьяна өз отагына гелип, янындан айырмаян хашамлы гапырҗагыны туалет столуның үстүнде гойды. Усул билен ачды. Ак парча доланы гызыл көйнеги чыкарды Родионың совгат берен көйнеги. Ёвуз гүнде эне-атасындан махрум болан үч яшлыҗа теке гызының көйнеги. Бу көйнекден Татьяна сәхра отларының ысы гелен ялы болды. Белки, гүләлегиң, беневшәниң ысыдыр? Белки-де, сөзениң, акбашың, гараганың... я ёвшаның ысыдыр? Татьяна ол ыслары сайгарып биленок. Эмма бу гызыл көйнекден ол сәхра отларының ысыны аляр.

Татьяна гызыл көйнегиниң йөнекейҗе кешдели якасының алаҗа йүң багҗыгыны башам бармагы билен сүем бармагының арасында пырлады. Ким ишдикә муны? Белки, эҗеси пахыр ишендир? Инди она гызыл көйнекден эҗесиниң сүйдүниң ысы гелйән ялы болды... Ол бичәрәниң ыкбалы нәхили болдука? Белки, ол багрыны паралап, эңрәп-эленип, йитирен баласыны идәп йөрендир? Бей дийсеңем, шол ёвуз гүнле-

рем Родион онуң эне-атасыны галадан гөзләп, дерев тапып билмәндир ахыры...

Хәзир Татьяна Родион дүнйәде онуң еке-тәк, иң якын хоссары болуп гөрүнди. Оны өңкүденем бетер гөреси гелди. Көне гүнделигинде онуң обасының адыны язып гоянлыгы ядына дүшди. Ёк, ол гитмели, хөкман гитмели! Ниреде-де болса, Родионы тапмалы! Белки, Пантелеймон оңа көмек эдер?.. Родион билсе гөрүшсе, өзүнин әхли мүшгил меселелери, хамала, ап-аңсат чөзүләйҗек ялы болды.

Бу гиҗе ол көйнегини ене-де яссыгының ашагында гоюп ятды. Уклан бадына-да тәсин дүйш гөрди.

АЯЗЛЫ ГҮНЛЕРИҢ ЯЛЫНЛАРЫ

Бодиско фон дер Нудельман-Кранкер шол гүнүң эртесем, биригүнем гелмеди. Татьянаның сабры-такады гачды. Ичерде өзүне ер тапмады. Гирди, чыкды, пенҗиреден гарлы көчә серетди... Я-да олам инди үйтгәп йөрмүкә — диен гүман оны инкисе гидерди...

Өзүниң Бодиско дөрт сөзден ыбарат хат гоюп гайданына дөрдүнҗи гүн дийленде ахыры Татьяна ирден хич кесе дуйдурман, Пантелеймоның ховлының бурчундакы пессеҗик тамына гелди. Дашына чал кече какылан гапыны ачандан теммәки билен гайың шепбигиниң ажымтык ысы бурнуна урды. Дулда керпичден өрүлен печь шытыр-шытыр эдип янып дур. Эмма агсак атбакарың өзи өйде ёк. Татьяна, мегерем, ол ат ятага гиден болса герек дийип чак этди.

Татьяна узак гарашмалы болмады. Доңан гарың аяк астында ыкырдаян сесиниң ызы билен кече эдикли агсак атбакар ичерик гирди. Ол ябылары иймлемәге гиден экени. Яш княгиняның хайышына Пантелеймон деррев дүшүнди. Хәзириң өзүнде ёла тайярлык гөрүп башлаҗакдыгыны айтды.

Эдил шол пурсатда-да Татьяна гыраларына пагта дыкылан айнасы дерлән пенҗирәниң дүшүндан гечип гиден узын бойлы, чигинлек йигиди гөрди. Йүреги дыгылап гитди. Бодиско! Ол ичерден ылгап чыкды.

— Эртириң хайырлы болсун. банкчының оглы!

Самыр дерисинден тикилен телпекли, ишлиги өсгүн

сүтүкли, гара пальтолы Бодиско сакга дурды, ызына өврүлди.

— Ба! Бизиң гаража принцессэмиз! Хатыңы яңыжа бердилер. Илки мен сенсиңем өйтмедим! — Ол якын гелди. Нэхили рөвүшде гөрүшжегини билмэн яйданды. Бирденем юмругы дүвлен саг элини ёкарык галдырды. — Салют, Таня!

Татьянанын кирпиклериниң ужунда акжа мержен-лер гөрүнди. Ол чыпары неден гужаклапды. Эмма гаршысында гайшарып дуран салыхатлы бариниң эпей кешби онуң сустуны басды. Бодиско ёгнапдыр, чигинлери яйрапдыр. Чыпар гашы гүрелипдир...

— Гирели өө, Бодиско! Чай ичели. Йылын... Онсоңам... гиделин!

— Нирэ?

— Москва.

— Нэ биз хэзир Лондондамы? Я Лефортова сын этмэге ховлугямың? Бар ери буз бу махал...

— Мен о ерик эййэм энче ёла бардым. Институтада айландым, бутхана-да. Яуза-да доңупдыр...

— Бэ! Таня! Сен нэхили догумланыпсың?

— Нэбилйэң оны?

— Дуркуңдан гөрйэн... Наталья Владимировна өйдеми?

— Мүн йыл бэри саңа гарашяр.

Кэте трамвая, кэте-де конка мүнүп, көпленжем пыядалап, көне достлар шэхери кэн гездилер, дурдулар, йөредилер, ятладылар. Эсасанам хэли-шинди дегишйэн Бодиско гепледи. Ахыры Тверь көчесиниң галын гарлы чатрыгында трамвайдан дүшдүлер. Бирнэче әдим йөрэбем, кичижик бөрекхана гирдилер.

Бөрекхананың бир бурчундакы бош столуң башында орнашансоңлар, яңаклары гызаран чыпар язылып-яйрады.

— Бу ери женнет экени, Таня.

— Ери онсоң, айдыбер! Соңы нэхили болды?

— Онун самодержавийэниң душманы хөкмүнде нирэдир бир ере сүргүн эдиленлигини соң эшитдим. Арман, такыгыны билип билмедим. Өйүнден гадаган эдилен китаплар чыканмыш. Гызыклы ери, Таня, охранканын ызчылары менем гөзлэп тапдылар. Гөни универ-

ситетден экитдилер. Өлиң сорагыны бердилер... Сен якобинчи Денис Батуриниң шәгирдимишиң — дийдилер. Мен бейле студенти дүйшүмде-де гөремок, бейле училищәниң барлыгынам билемок — дийдим. Самсыклыга салан болма, чыпар — дийдилер. Менем — мен догабитди самсык-да — дийдим... Университете гайдып гелемсоңам, хорматлы женап ректор: «Студентлериң башбозарчылыкларына гатнашаныңыз себәпли, сиз Москвада яшамазлык шерти билен университетден ковулдыңыз» диен гаты кагызлы буйругы маңлайыма елмеди. Хенизем ядымда, әйнекли гөзүни йылжыраклачып, женап ректор маңа ак ёл арзув этди.

Сүйри табакларда гетирилен яңы гаймаклы бөреги икисем ишдәмен япышды.

— Хернә какамың банк чеклери женап ректорың гаты кагызлы буйругындан өкде чыкды. — Татьяна хәзир чыпар юмругы дүвлен саг элини ёкарык галдырар өйтди. Эмма чыпарың саг элинде чемче барды. — Дадыма етди. Достумың ыкбалыны деӊ чекишмели болмадым. Эйсем-де болса, мени шонда университетден ковдулар. Шу чака ченли оны сенден гизлэдим, Таня...

— Онсоң нәм болды, онсоң? Айт ахыры, нәме дымяң?

— Онсоң хич зат, Таня. Чилим чекейинми?

— Чекибер! Ана, кофе-де гелйәр...

Хезил эдинип, чилим соран чыпара Татьяна шу махал ене-де дыкгат билен сын этди. Догруданам, гызма йигит инди эпей адама меңзейәр. Гыраденже тарашланан, тегелек, сары сакгалы, локгажа мурты оны салыхатлы гөркезйәр.

Бодиско эсли салым сесини чыкармады. Сован кофесини кәте бир овуртлап, чуң пикире гитди.

— Мен, Таня жан, билер болсаң, о дүнйәнем гөрүп гелдим. Гүлен болма, гарачыным. Маңа ынанай, о дүнйәде-де меңки болсун диер ялы зат ёк экени. Иң болманда, шулар ялы бөрегем береноклар, кофе-де. Көтек велин, нәче дийсең ийдим...

— Душнүклирәк айтсана!

— Душнүклиси-дә шол... О дүнйәден яңы-якында гайдып гелдим. Йөне хәзир бу дүнйә-де довзаха дөнди. — Бодиско төверегине гаранжаклады. Кафеде өзлеринден өзге адам ёк диен ялыды. Эйсем-де болса,

ол гүррүңини шу ерде довам этмеги өз гөвнүне жай билмеди. — Йөр, инди бирсалым аязам иели, Таня.

Олар кәте дукана я кафе совлуп, Тверь көчесиниң угры билен гитдилер. Бодисконың «о дүнйәсиниң» манысына Татьяна ахыры дүшүнди.

— Сенем большевикми?

Бодиско жогап бермеди.

— Эйсем онда сен нәме ишлейән?

— Айтдым ахыры: полициянын мүсгүнсокарларының хүшгәрлигини укладян...

— Ханы сен бизде отыркак граф Дандевиле: «Биз, гадырдан, Руссиянын гелжеги. Биз Герцениң жаңының какян рыцарлар!» дийипдинле? Мана-да сон Харькова иберен хатында — мени «гайдувсыз мерданларын кланына» кабул этдилер — дийип языпдың, чогжак болян вулканлары агзапдың. Ядыңдамы?

— Бай-бов! Яман яткеш экениң! Хенизем ядыңдан чыкармансың!

— Ятдан чыкармалы задам бар, ятдан чыкармасыз задам.

— Хак айдяң, Таня... Онда сен гаты гөрме, гарындашынам болса, айдайын: граф Дандевиль пис адам. Аслында бизиң кланымызың дыр-пытрак эдилмегине себәпкәр боланам шол. Гөзүни мөлертме, хава, шол... Мен әйнекли граф билен энче йыллап бир партада отурдым. Арман, шонда танамандырын. Ким билйәр, белки, соң үйтгәп йөрен болмагам мүмкин. Бир ерде дурян зат ёк. Эмма өзи пис адам! Хайп, Аделина ялы овадан, шадыян гызын башыны айлады. Индем полициянын департаментинде ишлейәр...

— Билйән. Оларын экиз гызы бар.

— Какасына бир меңземесинлер! Сагатсызын оглуны сатанам шол. Денисиң өзи билен туссагда отуран адамдан эшитдим...

Эсли вагтлап галың гарың ыкырдысындан гайры сес эшидилмеди. Олар Аяллар монастырының ики ганатлы, белент жайы ерлешйән Страстной мейданындан гечип, Тверь бульварынын четине етенлеринде, Пушкиниң ядыгәрлигиниң гапдалында сомса сатып дуран локгажа аял гыгырды:

— Овадан бикәм! Мерхеметли женап! Сомса алың! Сомса алың! Ичи юмуртгалы, келемли сомса! Гызгынжа сомса!

Җагырт-җугурт. Җагырт-җугурт... Гардан сес чыкяр, эмма ики достдан сес чыканок...

Ол икиси хәзир диңе өз ой-пикирлерине гүмра.

Өзүни «Герцениң җаңыны какян рыцарларың» бири хасаплаян чыпар янындан йөрәп барян княгиня йүрегини долы ачып билмейәнлигине, хәзирем бутин Руссия мөчберинде яйбаңланян революцион херекети оңа өшгәр эдип билмейәнлигине гынаняр.

Татьяна болса дүйбүнден башга бир күйлериң көлүнде йүзйәр. Момбелли — Москва от ичинде — дийди. Бодиско болса — Руссияда арзылы апы-түпан голайлашяр — диййәр. Эйсем муңа нәхили дүшүнмели? Дригайлоның досты өз поэмасында: «Сәхралы эдермен тайпалаң бары өвүрди йүзүни Москва сары» диййәр ахыры! Диймек, олар Москва умыт баглаярлар. Олар Москва ынаняр лар. Москваның болса, Момбелли айтмышлайын, өзи от ичинде. Бу нәхили боляр? Муңа нәхили дүшүнмели? Бу ягдайында Москва киме, нәдип, нәхили көмек берип билер?..

Бу затлара дүшүнерден Татьяна эҗиз. Сөйгүли шахырының салдамлы сетирлери ене-де онуң ядына дүшйәр:

> Руссия акыл билен дүшүнәймек кын,
> Аршын билен өлчеҗек болмак бидерек,
> Онуң өзүне махсус дуркы-айратын,
> Руссия диңе бир ынанмак герек.

— Сен нәме гепләнок, Таня?

— Мен бир зада дүшүнемок, Бодиско. Бир шахыр өз поэмасында әхли эҗизлер Москва бил баглаяр диййәр. Москваның болса өзи булам-бужарлык. Ол нәхили иле делалат этсин?

— Мегерем, сенин шахырың тәзе Москваны, тәзе дүнйәни назарда тутандыр, Таня...

Татьяна ене узак вагтлап дымды. Ахыры олар көне особняга етдилер.

— Инди хачан гелерсиң?

— Дан атып-атманка.

— Дегишген болупсың, мон ами! Белки, чай ичип, йылынып гидерсиң?

— Сагҗа бол, уям! Азаҗык аладам бар. Бу гүн-эрте Урала уграян...

— Менем эртир Родионың гөзлегине гитҗек болян.

ол гүррүңини шу ерде довам этмеги өз гөвнүне жай билмеди. — Йөр, инди бирсалым аязам иели, Таня.

Олар кәте дукана я кафе совлуп, Тверь көчесиниң угры билен гитдилер. Бодисконың «о дүнйәсиниң» манысына Татьяна ахыры дүшүнди.

— Сенем большевикми?

Бодиско жогап бермеди.

— Эйсем онда сен нәме ишлейән?

— Айтдым ахыры: полициянын мүсгүнсокарларының хүшгәрлигини укладян...

— Ханы сен бизде отыркак граф Дандевиле: «Биз, гадырдан, Руссиянын геляжеги. Биз Герценин жаңыны какян рыцарлар!» дийиндинле? Мана-да сон Харькова иберен хатында — мени «гайдувсыз мерданларын кланына» кабул этдилер — дийип языпдың, чогжак боляв вулканлары агзапдың. Ядыңдамы?

— Бай-бов! Яман яткеш экенин! Хенизем ядыңдан чыкармансын!

— Ятдан чыкармалы задам бар, ятдан чыкармасыз задам.

— Хак айдяң, Таня... Онда сен гаты гөрме, гарындашынам болса, айдайын: граф Дандевиль пис адам. Аслында бизиң кланымызың дыр-пытрак эдилмегине себәпкәр боланам шол. Гөзуни мөлертме, хава, шол... Мен әйнекли граф билен энче йыллап бир партада отурдым. Арман, шонда танамандырын. Ким билйәр, белки, соң үйтгәп йөрен болмагам мүмкин. Бир ерде дурян зат ёк. Эмма өзи пис адам! Хайп, Аделина ялы овадан, шадыян гызын башыны айлады. Индем полициянын департаментинде ишлейәр...

— Билйән. Оларын экиз гызы бар.

— Какасына бир меңземесинлер! Сагатсызын оглуны сатанам шол. Денисиң өзи билен туссагда отуран адамдан эшитдим...

Эсли вагтлап галың гарың ыкырдысындан гайры сес эшидилмеди. Олар Аяллар монастырының ики ганатлы, белент жайы ерлешйән Страстной мейданындан гечип, Тверь бульварынын четине етенлеринде, Пушкиниң ядыгәрлигиниң гапдалында сомса сатып дуран локгажа аял гыгырды:

— Овадан бикәм! Мерхеметли женап! Сомса алың! Сомса алың! Ичи юмуртгалы, келемли сомса! Гызгыңжа сомса!

Жагырт-жугурт. Жагырт-жугурт... Гардан сес чыкяр, эмма ики достдан сес чыканок...

Ол икиси хәзир диңе өз ой-пикирлерине гумра.

Өзүни «Герцениң жаңыны какян рыцарларың» бири хасаплаян чыпар янындан йөрәп барян княгиня йүрегини долы ачып билмейәнлигине, хәзирем бүтин Руссия мөчберинде яйбаңланян революцион херекети оңа өшгәр эдип билмейәнлигине гынаняр.

Татьяна болса дүйбүнден башга бир күйлериң көлүнде йүзйәр. Момбелли — Москва от ичинде — дийди. Бодиско болса — Руссияда арзылы апы-түпан голайлашяр — дийййәр. Эйсем муңа нәхили дүшүнмели? Дригайлоның досты өз поэмасында: «Сәхралы эдермен тайпалаң бары өврди йүзүни Москва сары» диййәр ахыры! Диймек, олар Москва умыт баглаярлар. Олар Москва ынаняр лар. Москваның болса, Момбелли айтмышлайын, өзи от ичинде. Бу нәхили боляр? Муңа нәхили дүшүнмели? Бу ягдайында Москва киме, нәдип, нәхили көмек берип билер?..

Бу затлара дүшүнерден Татьяна эжиз. Сөйгүли шахырының салдамлы сетирлери ене-де онуң ядына дүшйәр:

Руссия акыл билен дүшүнәймек кын,
Аршын билен өлчежек болмак бидерек,
Онуң өзүне махсус дуркы-айратын,
Руссия диңе бир ынанмак герек.

— Сен нәме гепләнок, Таня?

— Мен бир зада дүшүнемок, Бодиско. Бир шахыр өз поэмасында әхли эжизлер Москва бил баглаяр диййәр. Москваның болса өзи булам-бужарлык. Ол нәхили иле делалат этсин?

— Мегерем, сениң шахырың тәзе Москваны, тәзе дүнйәни назарда тутандыр, Таня...

Татьяна ене узак вагтлап дымды. Ахыры олар көне особняга етдилер.

— Инди хачан гелерсиң?

— Дан атып-атманка.

— Дегишген болупсың, мон ами! Белки, чай ичип, йылыныл гидерсиң?

— Сагжа бол, уям! Азажык аладам бар. Бу гүн-эрте Урала уграян...

— Менем эртир Родионың гөзлегине гитжек боляп.

— Еке өзүңми?

— Еке өзүм. Пантелеймон билен...

— Худай оны унамаз, Татьяна! Өзүм саңа элин ёлдаш боларын. Өзүнем агсак атбакарын лагшан саняеында дәл-де, банкчы фон дер Нудельман-Кранкериң кашаң каретасында гидерис! — Бодиско юмругы дүвлен саг элини ёкарык галдырды. — Адресини билйәмиң? Боланы шол!

МЕРМЕРЕ-ДАША ДӘЛ, ЙҮРЕГЕ ЯЗМАЛЫ

«Даң атып-атманка» гелмәге сөз берен йигит шол гүнүң эртесем, биригүнем гара бермеди. Татьяна ахыры йүрегини бире баглады. Ирден чай башында шу гүн Бодисконың гөзлегине чыкҗакдыгыны айтды. Наталья Владимировна билен Момбелли өр-гөкден гелди. «Акылыны йитирен гызың» ене херси бир тарапындан япышды. Өзи гөренокмы нәме? Москвада кыямат гопяр. Бүтин шәхер баррикададан долы. Питнечилер инди көчә дине байдаклы дәл, яраглы чыкярлар. Худайың өзи говусыны этсин! Ёк, ёк, шәхере чыкмага мейлем этме! Цветной бульварың, Садово-Каретнаяның голайындан гечер ялы дәлмиш. Пантелеймон бу гүнем беде алып билмән гелипдир. Смоленск базарында беде сатанлара ченли питнечилере гошулыпдырлар диййәр...

Дашкы гапының овазлы жаңы ызлы-ызына жыңңырдады. Татьяна лаңңа еринден галды:

— Шодур!

Онуң чакы догры чыкды. Арадан салым гечмәнкә, ол яңаклары гызаран шадыян чыпарың элинден чекип, мыхманхана гирди. Бодиско отуран зенанлар билен баш эгип саламлашды-да, юмругы дүвлен саг элини ёкарык галдырды:

— Башланды, Наталья Владимировна!

Княгиня элиндәки чайлы чашкасыны шаркылдадып столда гойды, чай чайканып дөкүлди.

— Нә-ме, баш-лан-ды?!

— Пресняда, Плющихада атышык башланды.

— Сен нә шоңа бегенйәмиң?

— Бегенмәнем дурамок, княгиня. Көне дүнйә юмруляр.

— Эй, тоба! Таңрым дашэтсин!

— Сен ахыры шу дилиңден бела галарсың, барин — диен Момбелли ене чая гитди.

Бодиско Татьянаның узадан чайыны алды.

— Гидйәсми, Таня?

Княгиня гызындан өңе дүшди:

— Нирә?

— Родионың янына, маман! — Татьяна гаты кәя вагтдан бәри дайзасына бей диййип йүзленмейәрди, мегерем, хәзир онуң гөвнүни тапжак болуп, гарачыны билен угур гөзлейән боларлы.

— Нәме сиз жаныңыздан ирдиңизми?

Чыпар Татьянаның дайзасыны көшешдирере делил гөзледи. Бипервайлык билен йылгырды.

— Гайтам биз жаңымызы горажак боляс, хорматлы княгиня. Биз одуң ичинден оба гачып гидйәс... Таня, йөне мен сени гынандырмалы болдум. Банкчы фон дер Нудельман-Кранкер кашаң каретасыны гысганды...

Татьяна достунын сөзүни бөлди:

— Айбы ёк! Айбы ёк! Пантелеймоның санясы тайын.

— Эй, тоба! Хий, шу махалам өйден чыкып бормы?! — Ховаласы басылан княгиня йүзүни ашак салды...

Галагоплы-гохлы Москва бирчак ызда галды. Инди бу дүнйәде ак ектайлы токай билен йылчыр гардан гайры хич зат ёк ялы болуп гөрүнди. Чала авулы чакыр шемал кәте гар тозгалатды. Элде ясалан узынак санки болса адажа шогурдап, доңан гарың сүрчек йүзүнден шол тайып гидип отыр. Санкиниң өң тарапындакы көрпечели кесе тагтаның үстүнде күйкерип отуран гоңур поссунлы Пантелеймон ызына-да гаңрыланок. Хайсыдыр бир айдыма хиңленип, өз майдалына сүрүп отыр. Арасында-да өсгүн яллы, келтежик, ёгнас аяклы, локгажа ябылары билен геплешйәр. Агзына-бурнуна ченли йүң шарф оранан, галың гейимли Татьяна билен Бодиско болса кәтебир сөз алшып, гөверегиң тәсин пейзажларына сын эдйәр. Оларың агзындан чыкян буг чыпарың чилиминиң түссесине гарышып, эрәп гидйәр...

Гижөйләнлер ене бир оба етдилер. Гүр токайы этекләп отуран обаның тукат жайлары ак гара басырыныпдыр. Ак геришли агач тамлардан эмеле гелен эгрем-буграм көчелере ёлагчылар эсли салым сын этди-

лер. Обада адам яшамаян ялыды: хич ерде жанлы-жеменде гөрненок. Гум-гуклук.

Татьянаның ызы билен санядан дүшен Бодиско:

— Өзи шу оба дәлми, Таня? — дийип, өңе әтледи.

— Нәбилейин! Обасының ад-а Заречная.

— Боланы шол! Хәзир...

Шол арада иң бәрки тамдан эли бедрели, башы чалымтык йүң яглыклы, аягы кече эдикли, эгни келтекчели, ал яңаклы яш зенан дашарык чыкды. Ёлдан совлан атлы саня гөзи каклышандан, сыратлы зенан сакга дурды. Гымматбахалы геймли, даяв женаба, гараягыз ханыма дыкгат билен сын этди. Бирденем ховлудакы гуя бакан йөнелди. Бодиско-да гөни шоңа тарап йөреди. Тагтадан эдилен ташаның янына етди.

— Гөзел гелин, бир дем аяк чексеңизләң! Салам!

Бедресини гуйының гарлы гапагында гоюп, гулпуны яңы зынжыра илдирен зенан нәтаныш баяра хормат билен баш атды.

— Айтсаңызлаң! Хайсы оба болмалы шу?

— Заречная.

— Родионың өйи ниреде?

— Хайсы Родионың?

— Диймек, шейле, уям, өз-ә усса болмалы... Бирчак солдатлыкдан гайдып гелен саллах яшулы...

— Әә! Усса болса... — Ал яңаклы зенан йүзүни ашак салды, гашлары чытылды, ювашжа сесленди. — Усса болса, хол гайракы хатарың ёкары башында Бикбулат татарың уссаханасы бардыр... Шондан сораң, баяр.

— Сагжа бол, уям!

Сабырсыз гарашян ёлдашының янына гайдып гелип, Бодиско юмругы дүвлен саг элини дабаралы галдырды:

— Айтдым-а мен хөкман тапарыс дийип!.. Диймек, шейле, Пантелеймон, сүр!..

Кәте бейгелип, кәте песелип, узап гидйән көчелерден өврүм берип, олар обаның ёкары четине чыкдылар. Бу чола ерде кудә меңзеш ики саны узынсов, ак там барды. Гөзъетимде токая сеплешйән текиз, ялазы мейдан ак гар болуп ятырды. Йүзбе-йүз дуран ики тамың ортасындакы гуйының агач гапагында жоңкарып отуран гушжагаз пысырдап, учуп гитди. Гум-гуклук. Гар басан алма агажының шахаларыны шемал

чала ыралаяр. Бу ерде адам яшаяна мензәнок. Кем-кәсинден тамларың депесиндәки турбадан түссе-де чыканок. Бейлеки өйлердәки ялы, ховлының дашының тагтадан эдилен ташасы-да ёк.

Олар саняны гуйының янында сакладылар. Ат аягының сесине өйден, мегерем, ким-де болса, бири чыкар өйтдүлер. Икисем санядан товсуп дүшди. Эмма өйден чыкан болмады. Ахыры Бодиско реңки гопуп гиден көнеже гапыны усуллык билен ачды. Төрүнде гаралып гөрүнйән уллакан агач сандык дийәймесең, дәлизде гош-голам ёкды, ерде ятан йыртык дүшегиң нәмеденлиги белли дәл. Ички тамың гапысының өңүнде кече әдик, галош, гамчы ятыр. Сандыгың бөврүне үйшүрилен гап-гачлары киршен басыпдыр.

Бодиско ызлы-ызына ардынды. Эмма сес берен болмады. Ахыры босагадан әтледи. Ички тамың гапысыны чалажа какды. Сес-үйн ёк. Ол хич зада дүшүнмән, гапыны өзүне тарап чекди. Гапы зарын жыгылдады. Ичерден кече ыслы хова хапба бурнуна урды. Тамың екеже пенжиресинден дүшйән ышык гиң ичерини ончаклы ягтылдып биленокды. Эйсем-де болса, отагың гүндогар бурчунда ики элини гулагына тутуп, дик дуран гара гөврәни Бодиско бада-бат гөрди. Ол аңрысына бакып дурды.

Гапы ачыланда, дик дуран гөвре ялта ызына дөнди. Ёгнас, чортмажык бармаклы эли билен — гапыны яп — диен ышарат эдип, ене-де аңырсына өврүлди. Бодиско алжырап, гапыны япды. Даш чыкды.

— Нәме? Ким бар? Ёкмы өзи? — Татьяна онуң әдил алкымына гелип, ызлы-ызына совал ягдырды.

— Хәзир, Таня, хәзир! Диймек, шейле, эгер мен ялңышмаян болсам, татар досты өйде...

Шол арада-да гапы зарын жыгылдады. Холпук галошыны говаллан гейип, келтежик поссуныны эгнине ясгынжак алан, сүңклек чекгелери чым-гызыл яшулы даш чыкды. Чортмажык бармаклы эллерини гиң герип, нәтанышлары сиңе сынлады. Эрни гулагына етди. Габакман гөзлери кесе чызыга өврүлди. Ахыры олара тарап бердашлы әтледи-де, гадыр билен саламлашды. Бодиска эл берди.

— Намаз окаганда мишаит итергә ярами бит, барин. Малитва мишаит нельзя, барин. Ягшы төгүл. Плохо.

Чалт-чалт геплейән татарын габакман гөзи инди сувалана дөнди. Даражык маңлайлы кичижик келлеси ики яна чайканды.

— Билмәндирин, атам! Гунәми гечиң! Сиз Бикбулат уссамы?

— Мин Бикбулат булам.

Яшулы гараягыз ханыма ене бир гөз айлады.

— Бик мотор барышня! Шибко красивая барышня! Каралн миңа, син бит рус хатыны төгүл?

Татьяна гүлүмсирәп, баш атды-да, бир затлар диййжек болды. Эмма усса оңа гезек бермеди.

— Син бит, Татьяна Михайловна? Правда?

Татьяна ене-де баш атды.

— Айда өйгә! Зайдем домой. Мороз ведь...

— Родион ханы?

Чокга сакгаллы уссаның инчежик гашлары чытылды. Ол чакылыгыны ене гайталады-да, ябысының бойнуна арпалы торба илдирип дуран Пантелеймона тарап этледи.

Бу чакылыгың өзүне, хамала, хич хили дахылы ёк ялы, гожа атбакар өз ябылары билен гүйменмегини довам этдирди...

Мыхманлар өй эесинин ызына дүшүп, ичерик гирдилер. Отагың бүрчүны тутуп дуран керпич пежиң гапдалындакы табуреткаларда орнашдылар. Бикбулат усса алчак хем геплемсек адам экени.

— Бишметиңни салмасан-да болур. Шуба можно не снимайть. Күндиз мин — днём я — пичка не зажигай. Только мин тиндә ягам — ночью зажигаю. Мин сейчас чай гоям...

— Азара галман, усса. Бизе хәзир чай герек дәл. Ханы Родион?

Усса йүзүни ашак салды. Дулда дуран реңки нәбелли шкафындан говзан чүйше билен стакан чыкарды. Стаканлары пенжирәниң инсизже текжесинде гойды-да, лыкырдадып арак гуйды. Бирини Бодиска узатды:

— Ул кишинин ягшылыгын исгә ал эли! Вспомним беднягу добрым словом. Ягшы киши иди пахыр...

Агыр дымышыклык отагы гуршап алды. Татьяның дамагы долды. Далжыкды. Калбы эленди. Тизрәк ачык хова, гарлы гиңишлиге чыкмагың эбетейини гөз-

леди. Елдашынын хәзирки халыны анан Бодиско шум хабарын тәсирини еңлетмәге ёл гөзледи.

— Сен нәме, Бикбулат усса, хем намаз окаяң, хем арак ичйәң? Мунын маңа душнуксиз.

— Дүнйәде душнуксиз нәрсә купдир, барин. Ынха мин саг эгниме ятсам, ягшы дүйш күрәм, чеп эгниме ятсам, яман дүйш курәм, аркан ятсам вели, хич бир дүйшем курмим. Ери, муна ничик душунмели? Хаяы айт, барин?.. Ичериме кара: душенсем, япынмага ёк, япынсам, душенмәге ёк. Муңа ничик душунмели? Родион миндән он яш кичиди. Арман, миндән алдан өтди дүнйәден. Муңа ничик душунмели? Ах, барин! Дүнйәде душнуксиз нәрсә куп... — Ол текжедәки чүйшә ене-де эл етирди. — Намазны, мин, барин, худай үчин окым, аракны исә, тапсам, өзүм үчин ичәм... Яратам... Миним кейпимиң көк болян чагы хачан дийсене... лул болганда. Нәмүчин? Шонда мин хич нәрсәни билгәним ёк. Хич нәрсәни туйганым ёк. Ягшылыгам, яманлыгам. Бүтин дүнйә гүлала-гүллүк болуп гөрүнйәр. Асуда имисалалык. Бик ягшы!..

Ахыры Татьяна чыдамады:

— Гиделиң! — дийди-де, еринден турды...

Гөзъетимде гөрүнйән токая тарап олар гары гатан, даражык ёда билен пыядалап гитдилер. Бичәре Родион билен өзүниң яңкы тамда энче йыллап биле яшандыгыны, ипдәшинин оны еке ташлап гиденине үч йыл боландыгыны, оны өз эли билен элин җайландыгыны Бикбулат усса ёлбойы гүррүң берди. Онуң сөхбетинде москвалы мыхманлара душнуксиз татарча сөзлер хасам көпелди.

Токайың гайра себтиндәки гонамчылык ак бутхананың алкымында экени. Родионың мазарыны Бикбулат узак гөзлемели болмады. Башуҗуна агачдан хач дикилен, дашы айманчасыз мазара үчүсем седасыз баш эгди, чапгын шемал гар тозадып, зарын шувлады. Бикбулат ювашҗа дыза чөкүп, мусулман дәби боюнча аят окады. Хамсыгян Татьяна эсли вагтлап мазарың гарлы гершинден башыны галдырмады...

Гайдышынам Бикбулат усса думанлы пелсепесини довам этди. Ол худайың лебзи халал бендесиниң о дүнйәде эхли гүнәсини гечйәндигини, Родионың, шексиз, бехишде душендигини айтды. Родион икиси пербентсиз галды. Хер халда Родион ызында янкы алма

агачларыны гоюп гитди. Бикбулат бетбагт онам эдип билмеди. Сопбаш өзи сомалып йөр... Онсоң ол ене-де Родион пахырын Татьянаны үчүрсыз говы гөрендигини, ынсаның өз хоссарынын мазарыны хич хачан унутмалы дәлдигини, ягшы адамың адыны мермере — даша дәл-де, йүреге язып гоймалыдыгыны ныгтады.

— Память нада. Исинде тутарга керәк. В память нада зарубить. Унутсаң, ягшы төгүл, Татьяна Михайловна... Бик ягшы, шибко хороший мужик иди Родион...

Дызмач мыхманларын гыссанмач мейлине Бикбулат усса чүрт-кесик гаршы болды Икинди болуп баряр. Бу аязлы гарың ичинде йүзүни гараңка тутуп, ёла чыкып болмаз Ёк, бейле еңлеслиге Бикбулат ёл бермез! Ирден өзи олары гиң ёла чыкарып гойберер.

«МЕН СИЗЕ БАКЫ МИННЕТДАР...»

Родионың өлүми Татьяна агыр дегди. Хатарлы чатрыкда ыгтыбарлы идегчисини, калбыны барха толгундырян, өрән узакдакы нәтаныш ваганы билен иң соңкы илтешигини йитирен ялы болды. Инди энче гүнден бәри ол айңалып, өзүне гелип биленок. Ёгса онун чөкгүн гөвнүни гөтержек болуп, Момбелли билен Натали дайзасы хер хили ёл агтаряр.

Шәхериң баррикадалы көчелеринде атышык хенизем довам эдйәрмиш. Иң эрбедем Татьяна нәме этжегини, нәме ишлежегини биленок. Банкчынын чыпар оглуныңам шол гидиши. Ызына көвленмеди. Белки, эййәм Уралдан чыкандыр...

Татьяна пенжирәниң өңүнден айрылды. Туалет столуның үстүнде дуран хашамлы гапыржагыны алды. Апалап-аяп йөрен гызыл көйнежигини элине алып, чуң пикире гитди. Оны ене өңкүси ялы режеләп, эплэп гойды. Бирденем «гамгын гөзли Светадан» ядыгәрлик галан дептери элине алды. Инди ол саралып гидипдир. Саралан дептериң сахыпаларыны агдардыгыча, Татьянаның толгунмасы артды. Ахыры ол өзүне багышланан соңкы гошгынын үстүнден барды:

...Унутма сен мени, сәхраның гызы,
Өлинчәм ядымдан чыкарман менем.
Галдырып гидели дүнйәде ызы,
Жанна де Арк ялы болгуның сенем!

Ах, сен Света-Әлемгошар! Сен, гөр, нәмелери агтарып-гойяң? Хайсы хыялларда учяң? Жанна де Арк нире, икимиз нире?! Сен нәхили йөнтем гызҗагаз, әзиз җүйкбурун җорам! «Галдырып гидели дүнйәде ызы»! Нәме ыз галдырҗак? Родион ызында алма агачларыны гоюп гидипдир. Биз нәме ыз галдыралы, Света, биз икимиз?! Сен ниреде, нәме ишләп йөркәң инди? Мен ынха нәме этҗегими билмән, алҗырап йөрүн, Света! Төверегимде өзүмден өзге хич кес ёк ялы. Бүтин җүмле-җаханда ялңыз өзүм, Света...

Гапы ювашҗа тыркылдады. Татьяна гапырҗагыны бада-бат япды. Онянча-да Наталья Владимировна энелик назары билен ичерик гирди. Гөгүмтил сүйри букҗаны Татьяна дабаралы узатды.

— Уяңдан! Би-де тәзе телеграмма. Диңле! — Княгиня ара май салман, телеграммань гөчгүнли әхенде окады. Телеграммада Аделина олара сабырсыз гарашяндыкларыны, тәзе алан җайларының тоюны тутҗакдыкларыны мәлим эдйәрди. Татьянаның өзүне гелен хаты ине-гана окамагына пәсгел бермеҗек болан ялы, дайзасы оны чая чагырып, дерревем чыкып гитди.

Бадыховалы сөзлемлери сетираша «мамма миа!» билен безелен энчеме кагыздан ыбарат хатында бәлчик Аделина языбилен задыны языпдыр, дүнйәниң хабарыны берипдир, той үчин Парижде тикдирен көйнегиниң үйтгешик фасонына ченли агзапдыр, эзиз уясына сюрприз дё люкс[1] гарашяндыгыны бушлапдыр. Хейхат, бу затларың хич хайсам хәзир онуң уясының үнсүни чекмеди...

«Гамгын гөзли Светаның» адының үстүнден баранда, Татьянаның йүреги җиглəп гитди. Узын кирпиклериниң уҗунда акҗа мерҗенлер гөрүнди. Светлана барада беян эдилен хасратлы хекаятдан ол партадаш җорасының хайсы-да болса, бир залыма зорлук билен берлендигини, онуң әриниң аялының үсти билен өз карьерасыны бейгелтмәге йүз урандыгыны, ахырда-да бейле бихаялыга чыдамадык Светаның гыш гиҗеси әрини өлдүрип, гачып гиденлигини, эле дүшүп, суд эдилендигини, Тобольскиде-де оны бир җандармың туссаглыкдан алып гачандыгыны, соңра оларың икисине-де өлүм җезасының берлендигини билди... Бу

---

[1] кашаң сюрпризиң... (французча).

Ондан-мундан эдилен бөлек-бүчек сөхбет ене эсли салыма чекди. Бу машгаланың өзүне эден хормат-хезметини хич качан ятдан чыкармажакдыгыны айдып, дашары юртдан гайдып геленсоң, өңи билен Петербурга бармага вада берип, Бодиско ахыры мэхирли хошлашып гитди.

— Ма тант, мениң сизден... сенден улы хайышым бар...

Наталья Владимировна толгуняп гыза гөз астындан гарады.

— Диңлейэн, Тань!

— Маңа ики гүнлүк ругсат бер!.. Жорамыңка мыхманчылыга гидип-гелейин... Гөрүп гайдайын...

— Шу гыссагарадамы?! Билйэң ахыры, биз...

— Мен артык эгленмежек боларын... Мен хөкман гитмели...

Бу сапар үмсүмлик узага чекди. Наталья Владимировна йүрегинде йыгшырып йөрен ваввалы совалыны ахыры серěсап-сыпайычылык билен орта атды:

— Эзизим, нәме үчин сен маңа хич зат айдаңок? Гелениң бәри гарашып йөрүн...

— Нәме айдайын, ма тант?

Дайзасының совалына Татьяна, элбетде, деррев дүшүнди. Эйсем-де болса, өзүне якымсыз сөхбети агзамажак, көне дердини гозгамажак болуп, дүшүнмезлиге салды. Шол бир вагтың өзүнде-де дайзасына жогап бермезлиги өзүне айып билди, эдепсизлик сайды. Басык сеси өрән тукат чыкды.

— Түвелей турды, ма тант, айланды-көвленди, өзүң билйәң, гечди гитди. Башга нәме айдайын мен?!

— Гызың нәхили болды?

— Маңа бермеди. Шунча багрымы параладым... Обада. Лежневода...

— Инди нәхили боларка, мэхрибаным?

— Акылым чатанок, дайза. Французлар: си жёнесо саве, си виейес пуве[1] дийипдирлер...

— Хак айдылан сөз, гызым! Болжага чәре ёк. Будремейэн ёлагчам ёк... Йөне сен бойнуңы бурма. Сениң гелжегиң өңде. — Наталья Владимировна Татьянаның еңсесинден гелип, чала гужаклады, онуң шабрам гара

[1] Кәшгә яшлык—билйэн, гаррылык—башарян болса!

гачыны мылакатлы сыпалады. Татьянанын кирпиклериниң ужунда пейда болан акжа мерженлери ол, элбетде, хэзир герөнок. — Ынха, аман-саг пайтагта ашалы...

Дайзасыны улы гайга гоян Татьяна диен вагты гайдып гелмеди. Ховсала дүшен княгиня — гөвүн ислеги бир зат, хакыкы дурмуш болса башга бир зат боляр, бендеси чак эдйәр, худай хак эдйәр — диен көне пелсепесини гайталап, өзүне гөвүнлик бермәге межбур болды. Татьянанын хайсы «җорасыны гөрүп гелмәге» гиденлигини княгиня, элбетде, чак эдйәрди. Агыр дердиниң авусыны диңе өз йүрегинде саклап, гөрер гөзден, яңра гыбатдан гизләп билйән сәхра гызының чыдамлы мертлигине княгиня өз янындан гуванды. Бу бабатда ол Наталья Владимировнанын өзүне меңзейәр. Эмма шейле-де болса, бу буйсанч княгиняның үйжүсини азалдып билмеди.

Татьяна Санкт-Петербурга ураамалы гүнлеринден бир гүн геченсоң, авулы аязлы гушлук чагы гайдып гелди. Дайзасы йүзүни далар өйтди. Эмма Наталья Владимировна языклы гызы билен хошамаглы саламлашды-да, «саг-аман гелдиңмиден» башга хич зат сорамады. Лапыкеч начарын гамашан йүзүне-де гөнүмел середип билмеди...

— Айбы ёк, бу гүн болмаса, эртир экен-дә. Ярым гүне ярыш ёк, гызым.

— Мерси, ма тант!

— Сен онда чай ич, чөрек ий-де, ёл шайыңы тутубер! Менем графиня Лазовскаяны сорап гелейин. Агыр ятырмыш бичәре.

Татьяна сесини чыкарман кухня гечди. Момбелли оны гүррүңе гүймәп, мазалы нахарлады. Шондан соң тә өйләне ченли диен ялы Татьяна өз отагындан чыкмады.

Догруданам, ол хэзир гайлы дениз гомларының гершинде гайып йөрен ялңыз елкене меңзеди. Гапма-гаршылыклы дуйгуларын толкунлары оны ондан алып, оңа зыняр. Ол отагда өзүне ер тапанок. Агласы гелйәр. Бирденем мәрекели көчә чыкасы гелйәр. Жаныңа яранып биленок. Басмарлаян толкунлардан сайланара япышалга гөзлейәр. Ханы япышалга?!.

Дайзасы хол гүн — аман-саг пайтагта ашалы, галаныны худай дүзедер — дийди. Худай нәмәни дүзет-

— «Йөнэн» нэме, гызым?

Княгиня ынжалыксыз гобсунды. Элек-челек ойнаян гөзлеринде вехим учгунлары гөрүнди.
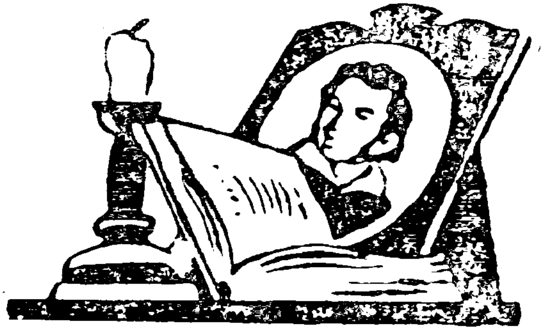
— Сиз Петербурга, менем — өз үлкәме! Ене бир вадам айдайын, дайза: йүрегимиң бир бөлегинем Лежневода гоюп гидйэн...